

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL POLİTİKA ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE ÇOCUK REFAHININ MEKÂNSAL ANALİZİ: ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ İÇİN YÖNTEMSEL BİR YAKLAŞIM

Doktora Tezi

Mehmet Emin ÖZSAN

Temmuz 2019

TÜRKİYE'DE ÇOCUK REFAHININ MEKÂNSAL ANALİZİ: ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ İÇİN YÖNTEMSEL BİR YAKLAŞIM

MEHMET EMİN ÖZSAN

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE SUNULAN TEZ

SOSYAL POLİTİKA ANABİLİM DALI DOKTORA TEZİ

TEMMUZ 2019

ANKARA

Sosyal Bilimler Enstitü Onayı

_____

(Unvan Adı ve Soyadı)
Enstitü Müdürü

Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

_____

(Unvan Adı ve Soyadı)
Ana Bilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

_____

(Unvan Adı ve Soyadı)
Danışman

Jüri Üyeleri (ilk isim jüri başkanına, ikinci isim ise danışmana aittir)

Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL (AYBÜ, Sosyal Politika Bölümü) _____

Doç. Dr. Emrah AKBAŞ (AYBÜ, Sosyoloji Bölümü) _____

Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ (AYBÜ, Sosyal Politika Bölümü) _____

Doç. Dr. Rasim AKPINAR (CBÜ, Siyaset ve Sosyal Bilimler) _____

Prof. Dr. Murat ATAN (AHBVÜ, Ekonometri Bölümü) _____

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuca tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Mehmet Emin ÖZSAN

.../.../2019

Özet

Türkiye'de Çocuk Refahının Mekânsal Analizi: Erken Çocukluk Dönemi İçin Yöntemsel Bir Yaklaşım

ÖZSAN, Mehmet Emin

Doktora, Sosyal Politika Programı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Emrah AKBAŞ

Temmuz 2019, 155 sayfa

Erken çocukluk dönemi eğitimi çocukların yaşamları süresince yapabilirliklerini doğrudan etkilemektedir. Bu dönemde nitelikli eğitime erişim; gelecekte yoksulluk risklerinin azaltılması, gelir dağılımında adaletin sağlanması, istihdamın artırılması ve pek çok toplumsal sorunun ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede, erken çocukluk dönemi eğitimi yaşam şanslarının artırılması ve fırsat eşitsizliklerinin azaltılmasında önemli bir politika aracıdır.

Bu tez çalışmasında, erken çocukluk dönemi eğitiminin önemli bir bileşeni olan okul öncesi eğitime erişimi etkileyen unsurlar kapsamında Türkiye'de fırsat eşitsizlikleri analiz edilmektedir. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, iller bazında okul öncesi eğitime katılım düzeyini etkileyen beşeri sermaye, kentleşme ve istihdam gibi değişkenler ile eğitime erişim arasındaki ilişkisellik test edilmiştir. J. Heckman'ın erken çocukluk dönemi eğitimi ile beşeri sermaye ve nesiller arası fırsat eşitsizliği üzerine çalışmalarına dayalı olarak gerçekleştirilen panel veri modeli ile Türkiye'de mekânsal olarak çocuğun iyilik hali incelenmektedir. Bunun yanında, tez çalışmasında dünya örnekleri çerçevesinde Türkiye'de çocuk refahı göstergelerinin sınıflaması yapılarak ilgili bileşenler bazında mevcut durum ortaya konulmuştur. Maddi refah, çocuk sağlığı, eğitime katılım, davranışlar ve riskler ile konut ve çevre şartları söz konusu bileşenleri oluşturmaktadır.

Panel veri analizi sonuçlarına göre; okul öncesi eğitime katılımın yükselmesinde illerde istihdam seviyesindeki artış olumlu katkı sağlamaktadır. İllerin beşeri sermaye stokundaki artışla ilgili olarak; erkeklerde eğitim düzeyindeki artışın okul öncesi eğitime erişimi olumlu etkilediği görülürken kadınlarda eğitim düzeyindeki artışın okul öncesine katılımı artırdığı hususunda istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisellik tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: çocuk refahı, fırsat eşitsizliği, bölgesel gelişme, sosyal kalkınma, panel veri analizi

Abstract

The Spatial Analysis of Child Welfare in Turkey: A Methodological Approach for Early Childhood Period

ÖZSAN, Mehmet Emin

Thesis Advisor: Associate Prof. Emrah AKBAŞ

July 2019, 155 pages

Early childhood education directly affects the ability of children throughout their lives. Access to qualified education during this period contributes to the elimination of many social problems like reducing future poverty risks, ensuring justice in income distribution, increasing employment, etc. In this context, early childhood education is an important policy tool in increasing life chances and reducing inequalities of opportunities.

In this thesis study, inequality of opportunities in Turkey are analyzed within the framework of factors affecting access to preschool education, which is an important component of early childhood education. The panel data analysis method was used and the relationship between preschool education and the variables affecting participation rate to preschool education such as human capital, urbanization and employment were tested. Well-being of children in Turkey is spatially examined with the help of panel data model, which is based on the studies of J. Heckman in early childhood education, human capital formation and intergenerational inequality of opportunities. In addition, the classification of child well-being indicators are made with respect to world examples and the current situation is analyzed on the basis of relevant components. Material well-being, child health, participation in education, behaviors and risks, housing and environmental conditions constitute the components.

According to the results of panel data analysis; increase in the level of employment positively contributes to increase in participation rates of preschool education. Regarding the increase in human capital stock of provinces; it is seen that the increase in the level of education among male population has a positive effect on the access to preschool education, whereas a statistically significant correlation cannot be detected between the increase in the level of education among female population and preschool education participation rates.

Keywords: child wellbeing**,** inequality of opportunity, regional development, social development, panel data analysis

Teşekkür

Bu çalışmanın başından itibaren bana her türlü desteği veren, değerli görüş, öneri ve değerlendirmeleri ile tezimi tamamlamamda büyük emeği olan danışmanım Doç. Dr. Emrah AKBAŞ'a teşekkür ederim.

Tezimin ilk aşamalarında bana yol gösteren ve her zaman heyecanımı diri tutmamı sağlayan hocam Prof. Dr. Çiğdem ARIKAN'a hassaten teşekkürü bir borç biliyorum.

Yoğun çalışma temposu içerisinde bana değerli vaktini ayıran ve teknik görüşleri ile tezime desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Murat ATAN'a müteşekkirim.

Tezime ilişkin değerli görüşleri, önemli katkıları nedeniyle Hazine ve Maliye Bakanlığında uzman olarak görev yapmakta olan kıymetli dostum Cumhur ÇİÇEKÇİ 'ye ve Erzurum Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Dr. Zeynep KARACA'ya ayrıca teşekkür etmek isterim.

Çocuk politikaları konusunda Türkiye'de öncü çalışmalar yapan ve değerli çalışmalarını benimle paylaşan, bu konuda bana yön gösteren İstanbul Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Pınar Uyan SEMERCİ'ye de teşekkür etmek isterim.

Tezime ilişkin ufuk açıcı görüşleri ve destekleri için Dünya Bankası uzmanlarından değerli dostum Ahmet KINDAP'a, çalışma arkadaşlarım Kamil TAŞCI ve Feyzettin YILMAZ'a şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

Özet…… I
Abstract II
Teşekkür III
ŞEKİLLER LİSTESİ IX
TABLOLAR LİSTESİ X
BÖLÜM 1 1
GİRİŞ ve YÖNTEMSEL ÇERÇEVE 1
1.1 Giriş 1
1.2 Araştırmanın Problemi 4
1.3 Araştırmanın Amacı ve Önemi 5
1.4 Araştırmanın Yöntemi 7
1.5 İlerleyen Bölümlerin Tasarımı 10
BÖLÜM 2 12
KURAMSAL ÇERÇEVE 12
2.1 Çocuk Refahına İlişkin Kavramsal Çerçeve 14
2.2 Tarihsel Süreç İçerisinde Çocukluk Döneminin Değişen Anlamı 16
2.3 Çocuk Refahının Ölçülmesine Yönelik Yaklaşımlar 22
2.3.1 UNICEF'in Çocuk Refahı Araştırmaları 23
2.3.2 Avrupa Birliğinde Çocuk Hakları ve Refah Araştırmaları 28
2.3.3 OECD Çocuğun İyilik Hali Araştırması 34
2.4 Türkiye'de Planlı Dönem Sonrası Çocuk Refahı Uygulamaları ve Politikaları 38
2.4.1 İlk Beş Plan Döneminde (1963-1989) Çocuk Refahı ve Politikaları 38
2.4.2 1990 Sonrası Dönemde Çocuk Refahı ve Politikaları 44
2.5 Türkiye'de Çocuk Refahına Yönelik Güncel Çalışmalar 49
2.6 Türkiye'de Mekânsal Düzeyde Çocuk İyilik Halinin İzlenmesi 55
2.6.1 Türkiye'de Bölgeler İtibarıyla Çocuğun Durumu 57
2.6.2 Türkiye'de Çocuğun İyilik Halinin Bölgesel Bileşenleri 62
2.6.2.1 Maddi Refah 62
2.6.2.2 Çocuk Sağlığı 71
2.6.2.3 Eğitime Katılım 79

2.6.2.4 Davranışlar ve Riskler 84
2.6.2.5 Konut ve Çevre Şartları 87
BÖLÜM 3 92
BULGULAR ve ANALİZ 92
3.1 Erken Çocukluk Döneminde Fırsat Eşitsizliğinin Unsurları 92
3.2 Ampirik Model, Veriler ve Ekonometrik Yöntem 102
3.2.1 Ampirik Model ve Veri Kaynakları 102
3.2.2 Ekonometrik Yöntem 103
3.2.3 Modelin Çıktıları ve Elde Edilen Bulgular 106
3.2.3.1 Birim Kök Test Sonuçları 106
3.2.3.2 Model Değişkenleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları 107
3.2.3.3 Model Sonuçları ve Bulgular 108
3.3 Tartışma 111
BÖLÜM 4 121
SONUÇ ve ÖNERİLER 121
4.1 Sonuç 121
4.2 Değerlendirme ve Öneriler 125
KAYNAKÇA 133
EK-A: İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLANDIRMASI 146
EK-B: GRANGER NEDENSELLİK TEST SONUÇLARI 151
EK-C: TEZ FOTOKOPİSİ İZİN FORMU 152
EK-D: ÖZGEÇMİŞ 153

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AÇEV	Anne Çocuk Eğitim Vakfı
AÇSHB	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AIDS	Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu *(Acquired Immune Deficiency Syndrome)*
ASDEP	Aile Sosyal Destek Programı
ASM	Aile Sağlık Merkezi
BCG	Verem Aşısı *(Bacillus Calmette - Guérin)*
BGUS	Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÇHS	Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
DaBT+IPA+Hib	Difteri, Aselüler Boğmaca, Tetanos, İnaktif Polio, Hemofilus influenza tip Beşli Karma Aşı
DB	Dünya Bankası *(The World Bank)*
DNFG	Düşük Nesiller arası Fırsat Grubu
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü *(World Health Organization)*
DTP	Difteri Boğmaca Tetanos *(Diphtheria, Tetanus, Pertussis)*
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EÇEB	Erken Çocukluk Eğitim ve Bakımı
EÇG	Erken Çocukluk Gelişimi
ELNO	Lise veya Dengi Düzeyinde Eğitim Alan Erkek Nüfus Oranı
ERG	Eğitim Reformu Girişimi
EU	Avrupa Birliği *(The European Union)*
EUROSTAT	Avrupa Birliği İstatistik Ofisi *(European Union Statistical Office)*

EU-SILC	AB Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması *(EU-Statistics on Income and Living Conditions)*
FRIT	Türkiye'deki Mülteciler için Mali Yardım Programı (Fund for Refugees in Turkey)
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GYKA	Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması
HBV-3	Hepatit-b Aşısı
HBSC	Okul Yaşındaki Çocukların Sağlık Davranışları *(Health Behavior in School aged Children)*
HÜNEE	Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
İO	İstihdam Oranı
KKK	Kızamık, Kabakulak, Kızamıkçık
KLNO	Lise veya Dengi Düzeyinde Eğitim Alan Kadın Nüfus Oranı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MICS	Çoklu Göstergeli Kümeleme Anketi *(Multiple Indicator Cluster Surveys)*
O_OO	Okul Öncesi Eğitime Katılım Oranı
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı *(Organisation for Economic Co-operation and Development)*
OHH	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü
PISA	Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı *(Programme for International Student Assessment)*
SABER	Erken Çocukluk Gelişiminde Sistem Değerlendirme ve Karşılaştırma *(Systems Assessment and Benchmarking Education for Results)*
SETA	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SEGE	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması
SGP	Satınalma Gücü Paritesi
SHM	Sosyal Hizmet Merkezi
SO	Şehir Nüfusu Oranı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
ŞNT	Şartlı Nakit Transferi
TAYA	Türkiye Aile Yapısı Araştırması
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBSA	Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması
THSK	Türkiye Halk Sağlığı Kurumu
TL	Türk Lirası

TNSA	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TR	Türkiye
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı *(United Nations Development Programme)*
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu *(The United Nations Children's Fund)*
vb.	ve benzeri
YNFG	Yüksek Nesiller arası Fırsat Grubu

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİLLER

Şekil 1 Düzey-1 bölgeleri itibarıyla çocuk nüfusunun dağılımı..... 60
Şekil 2 Düzey-III bölgeleri bazında toplam doğurganlık hızı. 61
Şekil 3 AB'de yoksulluk riski altında olan çocuk oranı..... 64
Şekil 4 Çocuk yoksulluk oranı 67
Şekil 5 Yoksul çocukların yoksul fertler içerisindeki oranı 70
Şekil 6 Düzey-I bölgeleri bazında doğumda çocukların ağırlığı..... 72
Şekil 7 İller itibarıyla bebek ölüm hızı..... 74
Şekil 8 Beş yaş altı çocuk ölüm hızı 75
Şekil 9 Beşli karma aşı (DaBT+IPA+Hib) üçüncü doz aşılama hızı. 77
Şekil 10 Okul öncesi eğitimde net okullaşma oranı 82
Şekil 11 İllerde konutun içinde tuvalet ve banyo mevcudiyeti oranları..... 88
Şekil 12 İller itibarıyla hava kirlilik değerleri……...90
Şekil 13 İllerin çocuk nüfusu ve eğitime erişim kapsamında sınıflandırılması…….…....…. 98
Şekil 14 Lise mezunu kadın ve erkek nüfus oranı……...100

TABLOLAR LİSTESİ

TABLOLAR

Tablo 1 Çocuk İyilik Hali Boyut ve Bileşenleri 25
Tablo 2 Dönemler İtibarıyla Çocuk Nüfusunun Toplam Nüfus İçerisindeki Payı 58
Tablo 3 Türkiye'de Okul Öncesi Eğitimde Net Okullaşma Oranı 81
Tablo 4 Cinayet Oranının En Yüksek ve En Düşük Olduğu 10 İl 91
Tablo 5 Panel Veri Modelleri 104
Tablo 6 Hausman ve Değişen Varyans Testi Tahmin Sonuçları 105
Tablo 7 Modelin Birim Kök Testi Sonuçları 106
Tablo 8 Değişkenler arası Korelasyon Katsayıları 107
Tablo 9 Modelin Tahmin Sonuçları (lise mezunu nüfus oranın göre) 108
Tablo 10 Modelin Tahmin Sonuçları (lise altı eğitim düzeyine göre)…….110

BÖLÜM 1

GİRİŞ ve YÖNTEMSEL ÇERÇEVE

1.1. Giriş

Modern dönemde insan yaşamının farklı evrelere ayrılması ile birlikte çocukluk dönemi özel bir çalışma alanı haline gelmeye başlamıştır. Gelişim psikolojisi alanında yapılan araştırmalar, ulus devletlerin çocukluk dönemini yeniden inşa etme arzusu ve bu doğrultuda temel eğitimin çocuklar için zorunlu hale getirilmesi ve çocuk işçiliğinin önlenmesi yolunda verilen mücadeleler sonucu, çocuklar diğer dezavantajlı kesimler gibi özel önem atfedilen bir grup haline gelmiştir. Öncelikle korunmaya muhtaç veya yoksul çocuklar ile çocuk işçilere yönelik refah politikaları sosyal politika gündeminde yer bulurken, zaman içerisinde tüm çocukların iyilik halinin geliştirilmesi gereği ön plana çıkmıştır.

Son elli yıllık dönem çocuk çalışmalarında büyük bir gelişmeye sahne olmuştur. Refah devletinin çocuklara etki eden farklı alanlardaki politikaları; özellikle çocuk ölümlerinin azaltılması, anne-çocuk sağlığının geliştirilmesi, temel eğitime erişim, yoksullukla mücadele, çocuk ve aileye yönelik desteklerle birlikte toplum içerisinde çocuğun durumu sıkça tartışılmaya başlanmıştır. UNICEF ve diğer pek çok uluslararası kuruluşun dünya genelinde çocuk haklarının geliştirilmesi yönündeki çabaları çocuk sorununu gündemde tutmuştur.

1989 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme tüm dünya çocuklarının doğuştan gelen devredilemez haklara sahip olduğu ve çocuklar arasında renk, dil, din, ırk, cinsiyet gibi nedenlerden kaynaklanan ayrımların ortadan kaldırılması gereği üzerine bina edilmiştir. Sözleşme ile "çocuğun üstün yararı ilkesi" tüm Sözleşmeye taraf ülkeler tarafından kabul edilmiştir. Çocuğun üstün yararı ilkesi

gereği, taraf devletler mali kaynakları elverdiği ölçüde çocuklar için azami düzeyde refah politikaları uygulamakla yükümlüdür. Çocuğa yönelik politikalar eşitlik ilkesine aykırı şekilde yorumlanmamalıdır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme eğitimden sağlığa, kültürel haklardan çocuk katılımcılığına kadar çocukları ilgilendiren pek çok konuyu bütüncül şekilde ele almış, bu konuda taraf devletlere yükümlülükler getirmiştir. Sözleşme aynı zamanda bu alanda geliştirilen izleme göstergelerine de temel dayanak niteliğindedir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme çocuk haklarına ilişkin temel ilkeleri ve ulusal yükümlülükleri ortaya koymakla birlikte, her ülkenin farklı sosyo-ekonomik ve kültürel yapıda olması uygulamada farklılıklara yol açmaktadır. Bu nedenle, çocukların refah durumunu ülkelerin genel gelişmişlik düzeylerinden bağımsız şekilde tartışmak güçtür. Gelişmiş ülkelerin eğitim, sağlık ve temel hizmetlere erişim gibi pek çok alanda istenilen seviyeye ulaşması ile birlikte çocuk refahında temel yaşam göstergelerinin önemi azalmıştır.

Pek çok gelişmiş ülkede bebek ve çocuk ölümlerinin doğal oranlarda gerçekleşmesi, aşılama oranının yüzde 100'e ulaşması, tüm çocukların okul öncesi eğitime katılımının sağlanması nedeniyle temel yaşam ve kamusal hizmete erişim göstergelerinin dışında izleme göstergelerinin geliştirilmesi mümkün olmuştur. Bu ülkelerde çocuğu merkeze alan ve öznel iyilik haline ilişkin izleme göstergeleri artık daha sık kullanılmaktadır. Sağlık hizmetlerine erişimin yanında çocukların kendi sağlık durumlarına ilişkin öznel değerlendirmeleri, eğitime katlım ve okullaşma oranlarının ötesinde çocukların okul yaşamından memnuniyeti ölçülmektedir.

Ancak, gelişmekte olan ülkelerde yaşam ve hizmete erişim göstergeleri hala önemini korumaktadır. Afrika ülkeleri için yapılan çocuk refahı araştırmalarında AIDS'le mücadele, temiz içme suyuna erişim, beslenme gibi temel yaşam göstergelerine yer vermeyen çalışmalar gerçekçi olmamaktadır. Bu ülkelerde çocukların öznel iyilik hali kadar yaşamda kalma ve sağlıklı gelişimlerine yönelik politikalara ve araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu itibarla, çocuk refahında tanımlanan izleme göstergeleri ülkeden ülkeye ve zaman içerisinde değişkenlik gösterebilmektedir. Ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi, kentleşme dinamikleri ve kamusal hizmet sunumu çocukların durumunu doğrudan etkilemektedir. Çocuğun yaşam çevresinden soyutlanamayacağı, öznel iyilik halinin de bu çevre ile sürekli etkileşim içerisinde olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Türkiye için yapılacak çalışmalarda da bu hususlar göz önünde tutulmalıdır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme çocuk politikalarına yönelik taraf devletlere sorumluluklar yüklemesine karşın çocukların doğumdan yetişkin çağa adım atana kadar geçen süreçte karşı karşıya bulunduğu eşitsizlikler devam etmektedir. Çocuklar gelir dağılımına dayalı eşitsizliklerden mekân bazlı eşitsizliklere kadar farklı kategorilerde eşitsizliklere maruz kalmaktadır. Hane başına düşen ortalama gelir, her kademede okullaşma oranı, bebek ve çocuk ölüm oranı gibi pek çok gösterge eşitsizliklerin ölçülmesinde ve çocukların iyilik hallerinin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır. Ancak bazı göstergeler yalnız o alana ilişkin eşitsizlikleri göstermemekte, genel anlamda çocukların yaşam şanslarını ifade etmektedir.

Örneğin, bebek ölüm hızı çocuk sağlığına ilişkin bir izleme göstergesi olmakla birlikte UNDP tarafından İnsani Gelişme Endeksinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerden birisi olmuştur. Bunun gibi okul öncesi eğitime katılım da yalnızca eğitimden kaynaklanan fırsat eşitsizliklerini ifade etmemekte, çocukların uzun vadede yaşam kalitesine dair fırsatlara erişim imkânlarını göstermektedir.

Çocuğun okul öncesi eğitime erişim şansı; doğuştan getirdiği yetenek ve karakter özelliklerinin yanında, arkadaş ortamı, ailenin özellikleri ve çocuğa karşı davranışları, eğitim politikası ve uygulamaları ile genel anlamda ülkenin iktisadi, sosyal, kültürel ve kurumsal iklimine göre belirlenmektedir. 41 ülke üzerine yapılan bir değerlendirmede "ilkokula başlamadan önce bir yıl boyunca haftada en az bir saat okul öncesi eğitime katılım sağlamış öğrenci oranı" gösterge olarak kullanılmış ve bu çalışma sonuçlarına göre Türkiye 41 gelişmiş ülke içerisinde sonuncu olmuştur (UNICEF, 2018).

Türkiye'nin eğitime erişim konusunda gelişmiş ülkeler ile arasındaki eşitsizlikler ülke içerisinde de mevcuttur. İller itibarıyla okul öncesi eğitime katılım oranlarında da farklar yüksektir. 2017/2018 öğretim yılı Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre 81 ilde beş yaş grubunda okul öncesi eğitime net katılım oranı yüzde 47 ila yüzde 93 arasında dağılım göstermektedir. Bu veriler doğrultusunda, Türkiye'de erken çocukluk döneminde ortaya çıkan fırsat eşitsizliklerinin ölçülmesine yönelik bir çalışmanın gerekliliğinden hareketle bu tez çalışması hazırlanmıştır.

Türkiye'de okul öncesi eğitime katılım çerçevesinde mekâna dayalı fırsat eşitsizliklerinin panel veri analizi yöntemi kullanılarak test edildiği bu tez çalışmasının giriş bölümünün ilerleyen yerlerinde araştırmanın problemi, amacı ve önemi ile yöntemsel çerçevesi üzerinde durulmaktadır.

1.2. Araştırmanın Problemi

Bu çalışma, erken çocukluk döneminde çocuğun refah durumuna ilişkin mekânsal bazda yapılan öncü çalışmalardan birisi konumundadır. Tez araştırması kapsamında cevaplanması öngörülen ana sorun Türkiye'de mekânsal düzeyde erken çocukluk döneminde fırsat eşitsizliklerinin nasıl ölçülebileceğidir. Bronfenbrenner tarafından geliştirilen Ekolojik Sistemler Kuramına göre çocuklar doğduğu fiziksel ortamın şartlarına göre gelişim göstermektedir. Çocuklar yalnızca ebeveynlerinin ve yakın çevresinin etkisinde olmayıp nesiller boyunca süregelen bilgi ve değer aktarımına göre şekillenmektedir. Bu yönüyle çocuğa sunulan yaşam fırsatları, çocuğun doğuştan getirdiği yeteneklerinin yanında dünyaya geldiği il veya bölgeye göre farklılaşmaktadır.

Okul öncesi eğitime katılım düzeyinin artırılmasının toplumda uzun dönemde fırsat eşitliklerini azaltıcı bir politika aracı olması nedeniyle, tezde açıklanmaya çalışılan değişken olarak görülmüştür. İlerleyen bölümlerde de tartışıldığı gibi erken çocukluk döneminde alınan eğitimin, çocuklar

ın uzun vadede ortalama eğitim seviyelerini artırdığı, istihdama katılımlarını ve gelir düzeylerini yükselttiği bilinmektedir. Tez çalışmasında, okul öncesi eğitime katılımı etkilemesi muhtemel çevresel etmenler ise açıklayıcı değişkenler olarak görülmüştür.

Yapılan literatür araştırmasına göre fırsat eşitsizliklerinin nesiller arasında aktarımını açıklayan hangi toplumsal parametrelerin üzerinde durulması gerektiği düşünüldüğünde; illerin beşeri sermaye stoku, istihdam ve kentleşmenin önemli dinamikler olduğu görülmüştür. İllerin beşeri sermaye stokuna ilişkin olarak lise mezunu kadın ve erkek nüfus oranı göstergeleri kullanılmıştır. İstihdam ve kentleşmeye ilişkin değişkenler ise istihdam oranı ile şehir nüfusu oranıdır.

Özetle, tez ile cevaplanması öngörülen sorular şunlardır;

1- Türkiye'de fırsat eşitsizliğinin mekânsal kaynakları nelerdir? Hangi değişkenler çerçevesinde erken çocukluk dönemine ilişkin fırsat eşitsizliği ölçülebilir?
   a. Kadın ve erkek nüfusunun eğitim düzeyi ile okul öncesi eğitime erişim arasında anlamlı bir istatistiki ilişki kurulabilir mi?
   b. İllerde istihdam düzeyinin yüksek olmasının erken dönem eğitime erişimle ilişkisi nedir?

c. Kentleşme düzeyi okul öncesi eğitime katılımı etkilemekte midir?

2- Türkiye'de erken çocukluk dönemine yönelik olarak üretilen mekânsal veriler hangi bileşenler içerisinde bir araya getirilebilir?

Okul öncesi eğitime ilişkin olarak yapılan çalışmalarda, eğitime erişim oranındaki artışın istihdam düzeyindeki artıştan olumlu şekilde etkilendiği, çocuğun dünyaya geldiği toplumdaki yetişkinlerin eğitim seviyesinin yüksek olmasının, yani toplumda beşeri sermayenin niteliklerinin artışıyla okul öncesine katılım oranının artış göstereceği yönündedir. Bunun yanında, şehirleşme oranının yüksek olduğu kentlerde okul öncesine katılım oranının da artacağı öngörülmektedir.

Bu tez çalışması kapsamında, 2009-2013 dönemine ait 81 ilin 5 yıllık – toplamda 405 gözlem- veri seti kullanılarak panel veri analizi yöntemiyle okul öncesi eğitime katılıma etki etmesi muhtemel söz konusu etmenler incelenmiştir.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ülkemizde refahın ölçülmesine yönelik mekânsal çalışmalar OECD'nin "Bölgesel İyilik Hali (Regional Well-Being)" araştırmaları ile yeni yeni gelişmeye başlamıştır. Bu alanda Türkiye'de yapılan çalışmalar daha çok ya ulusal bazda ya da ankete dayalı olarak lokal düzeyde (semt, mahalle gibi) gerçekleştirilmektedir. Makro ve yerel bazlı çalışmaların ara kademesi olarak nitelendirilen bölge/il (mezo) katmanlı araştırmalara yoğun bir ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu tez çalışması söz konusu ihtiyacı karşılamak üzere yapılan bir araştırma durumundadır. Bu çalışma, çocuk-mekân ilişkisini irdeleyen, yaşam çevresinin çocuğun erken gelişme evresinden başlamak üzere gelişimine ne şekilde bir katkı sağladığı ya da mekânın fırsat eşitsizliklerine kaynaklık ettiği konusuna açıklık getirmektedir. Bunu yaparken, her ilin ölçülebilir ve karşılaştırılabilir gelişmişlik göstergeleri kullanılmıştır.

Çocuğa yönelik refah göstergelerinin mekân bazlı tanımlanmasının pek çok yararı vardır. Öncelikle mevcut verilerin ve istatistiklerin ne ölçüde çocuğa odaklı biçimde üretildiği görülebilmektedir. Bu durum üretilen politika ve stratejilerde temel dayanak olarak kullanılan istatistiklerin ne kadarının gelecek nesillerin refahına katkı sağlama amacıyla üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu gösterge setinin oluşturulması akabinde hangi alanlarda

çocuğa yönelik mekânsal veri eksikliklerinin olduğu, hangi kurumların bu alanlarda çalışma yapması gerektiği görülebilmektedir.

Günümüze değin il bazında yapılan analiz ve model çalışmaları, sosyo-ekonomik gelişmişlik, rekabet edebilirlik, sosyal sermaye gibi konularda yoğunlaşmıştır. Çocuk gibi toplumsal bir kesimin gelişmeden etkilenme durumuna ilişkin bölge ya da illeri karşılaştıran bir çalışma yapılmamıştır. Bu tez çalışması mekân-sosyal kesim-kalkınma arasındaki etkileşimi gösteren çalışmalardan birisidir. Çalışmanın çıktıları politika yapıcılar tarafından kullanılabileceği gibi uluslararası karşılaştırmalar için de referans teşkil edebilecektir. OECD, Dünya Bankası ya da Avrupa Birliği'nin çalışmalarında ülkemize ilişkin veriler yeterince istatistiki veri ve göstergeler üretilmediği, bu verilere göre analiz çalışmaları yapılmadığı için temsil konusunda sıkıntı yaşanmaktadır. Söz konusu çalışma ve üretilen çıktılar uluslararası çocuk çalışmalarında referans çalışma olarak değerlendirilebilir.

Çocuk refahına temas eden ve ulusal düzeyde hazırlanan pek çok politika ve strateji belgesi bu tezin önemini göstermektedir. 2013 yılında mülga Kalkınma Bakanlığı'nın UNICEF ile ortaklaşa hazırlamış olduğu "Çocuk Refahı Belgesi" bunlardan birisidir. Çalışmada çocuk refahının ölçülmesinde çok yönlü bir yaklaşım sergilenmesi ve yaşa uygun şekilde göstergelerin belirlenmesi gereğine vurgu yapılmaktadır. Belgede bölgesel ve mekânsal eşitsizliklerin çocuk refahına etkilerine değinilmektedir. Tez kapsamında ortaya konulan model çalışması söz konusu mekânsal eşitsizliklere ışık tutmaktadır.

Bu tez çalışması kapsamında, Türkiye'de büyük bir eksiklik olarak görülen çocuk bazlı izleme göstergelerinin tanımlanması, uluslararası örnekleri çerçevesinde çocuk izleme göstergelerinin bileşen ve boyutlarının oluşturulması ve il/bölge bazında çocuğu durumunun ortaya konulması sağlanmıştır. Bunun yanında, izleme gösterge seti içerisinde yer alan değişkenler kullanılarak erken çocukluk dönemine ilişkin panel veri analizi yöntemi kullanılarak fırsat eşitsizliğinin dinamikleri test edilmiştir. Bu yönüyle, tez çalışması hem mevcut durumda farklı kurumlar tarafından yayınlanan çocuk bazlı verileri toparlayıcı nitelik taşırken geliştirilen ekonometrik model de mekân temelli bir analiz yapmıştır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Tez araştırmasının ilk aşamasında ikincil bilgi kaynakları incelenmek suretiyle literatür taraması yapılmıştır. Öncelikle, çocuk refahı ve iyilik hali konusunda yayınlanmış ikincil kaynaklar (ulusal ve uluslararası rapor ve araştırmalar, akademik tez ve makaleler, politika ve strateji dokümanları vb.) incelenmiştir. Tez çalışmasının ikinci bölümünde çocuk refahının kavramsal çerçevesinin oluşturulması, Türkiye'de Planlı dönem boyunca çocuk politikalarının değişim ve dönüşüm sürecinin incelenmesi, bu konuda uluslararası gelişmelerin ele alınmasına yönelik literatür taraması yapılmıştır.

Bu doğrultuda, Türkiye'de çocuk refahının gelişimsel seyrinin anlaşılabilmesi amacıyla beş yıllık kalkınma planları incelenmiş, bunun yanında son yıllarda yayınlanan strateji ve politika dokümanları analiz edilmiştir. Uluslararası gelişmelerin takip edilebilmesi amacıyla OECD, UNICEF, Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların araştırma ve raporları, strateji ve politika dokümanları incelenmiştir. Böylece doğruluk, geçerlilik, temsiliyet ve anlam gibi incelenen belgelerin bilimsel kalite standartlarına uyum sağlanmaya çalışılmıştır.

Yine ikinci bölümde Türkiye'de bölgeler itibarıyla çocuğun iyilik halinin boyut ve bileşenlerinin belirlenmesinde Kıyaslama Tekniği *(Bechmarking)* yöntem olarak kullanılmıştır. Kıyaslama tekniği yaygın olarak kabul edilen bir örneğin standart olarak alınmasıdır. Kıyaslama tekniği kullanılarak performans değerlendirmesinde nesnel ölçütlerin kullanılması, gelişme sağlanması gereken alanların görülmesi ve gelişmelerin izlenebilmesi, süreçler ile ulaşılan sonuçlar arasındaki ilişkilere odaklanılması mümkün olabilmektedir (OECD, 1992). Uluslararası kalkınma ve bölgesel gelişme literatüründe ülkelerin/bölgelerin karşılaştırılmasında ve iyi uygulama örneklerinin yaygınlaştırılmasında kıyaslama tekniğinden yaygın şekilde yararlanılmaktadır. Proje döngüsü yönetimi içerisinde yer alan izleme ve değerlendirme aşamasında etkinliğin sağlanmasında da kıyaslama tekniği kullanılmaktadır.

Bu doğrultuda, Türkiye'de mekânsal bazda çocuğun iyilik hali boyut ve bileşenleri UNICEF'in yöntemi esas alınarak oluşturulmuştur. UNICEF'in çocuk iyilik hali araştırmasında maddi refah, çocuk sağlığı, eğitim, davranışlar ve riskler, konut ve çevre olmak üzere beş boyut yer almaktadır. Bu beş boyut altında 13 bileşen bazında iyilik hali

incelenmektedir. Bu beş boyut ve bileşenler etrafında Türkiye'de çocuğun iyilik hali tezin bu bölümünde tartışılmıştır.

UNICEF'in iyilik hali bileşenleri kapsamında Türkiye'ye özgü veri setinin oluşturulması amacıyla farklı kurum ve kuruluşların bölgesel düzeyde ürettiği veriler bir araya getirilerek en uygun gösterge seti üretilmiştir. Tez araştırması çerçevesinde erken çocukluk dönemine ilişkin bölgesel bazda (düzey-I, düzey-II ve düzey-III bölgeleri itibarıyla) yayınlanmış çocuk verileri derlenmiş ve sınıflandırılmıştır. Verilerin derlenmesi sürecinde açık veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Açık veri dileyen herkes tarafından istenilen herhangi bir amaç için kullanılan, yeniden kullanıma tabi tutulabilen veya paylaşılabilen veri anlamına gelmektedir (Avrupa Komisyonu, 2015).

Türkiye'de çocuk refahı konusunda önemli açık veri kaynaklarından birisi Türkiye İstatistik Kurumu'nun bölgesel göstergeler veri tabanıdır. TÜİK'in bölgesel göstergeler veri tabanında nüfus ve göç, demografi, aile, kadın ve toplumsal cinsiyet, yoksulluk, konut, çevre, yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyeti gibi farklı alanlarda yayınlanmış bölgesel istatistikler bulunmaktadır. TÜİK'in dışında bölgesel düzeyde çocuk istatistiği üreten ve düzenli olarak yayınlayan kamu kurumları içerisinde Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) özel öneme haizdir. Sağlık Bakanlığı anne-çocuk sağlığına ilişkin istatistikler üretirken Milli Eğitim Bakanlığı erken çocukluk döneminde okul öncesi eğitime erişimine yönelik pek çok veri üretmektedir.

Kamu kurumları tarafından üretilen çocuk istatistiklerinin dışında ulusal düzeyde yapılmış ve bölgesel bazda veri sağlayan pek çok araştırma da bulunmaktadır. Beş yıllık dönemler itibarıyla yayınlanan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) bunların başında gelmektedir. TNSA özellikle doğum öncesi ve sonrasına ilişkin çocukların durumunu ortaya koyan öncü araştırmaların başında gelmektedir. TNSA dışında Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA), Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması (TBSA) gibi çalışmalar konu ile ilgili veri ve bilgi sağlayan araştırmalar içerisinde yer almaktadır.

Tez araştırması kapsamında, üçüncü bölümde nicel analiz yöntemi olarak panel veri analizi yöntemi kullanılarak erken çocukluk dönemine yönelik ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Ampirik model ve ekonometrik yönteme ilişkin detaylı bilgiler bölüm 3.2'de sunulmaktadır. Modelin teorik arka planı J. Heckman'ın beşeri sermaye, nesiller arası fırsat eşitsizlikleri ve çocuk iyilik hali üzerine yapmış olduğu çalışmalar ile Bronfenbrenner'in Ekolojik Sistemler Kuramına dayanmaktadır.

Ekonometrik modeller, istatistiki veriler arasındaki ilişkilerin varlığını ve ilişki düzeyini ortaya çıkarmak amacıyla kullanılan araçlardır. Araştırmaya özel olarak hazırlanan veri seti kapsamında oluşturulan ekonometrik modeller gerçek dünyaya yönelik çıkarım yapılmasını sağlamaktadır. Bu tür modellerin kullanılmasıyla değişken parametrelerinin tahmin edilmesi, değişkenlerin gelecekteki durumunun öngörülmesi ve değişkenler arasındaki ilişkinin test edilmesi mümkün olmaktadır (Ogunyinka ve Tang, 2013).

Bu tez çalışması kapsamında ekonometri çalışmalarında sıkça kullanılan panel veri modeli tercih edilmiştir. Panel veri analizi, mekân (ülke/bölge/il), kişiler veya iktisadi birimler bazında yatay kesit serilerinin belirli bir zaman dilimindeki gözlem değerlerinin bir araya getirilmesiyle elde edilen veri seti kullanılarak yapılmaktadır. Panel veri analizi, modelde daha fazla gözlemin kullanılmasına imkân sağlaması ve zaman boyutunu da analize dâhil etmesi sebebiyle değişkenler arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı görülebilmesi nedeniyle tercih edilmektedir.

Panel veri modelinin diğer ekonometrik yöntemlerden üstün tarafı sabit bir zaman dilimine bağlı kalmadan yatay kesit verilerine zaman boyutunun da eklemlenmesiyle iki boyutlu analiz yapılmasını sağlamasıdır. Yatay kesit verilerine dayalı modellerde sabit bir zaman diliminde değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilebilirken panel veri analizi dönemsel değişimleri içermektedir. Bu yönüyle panel veri analizi dinamik bir modelleme aracıdır. Yalnızca zaman serilerinin kullanıldığı modellerde ise bir birimin zaman içerisindeki tekrarlanan değeri üzerinden analiz yapılabilmektedir. Bu itibarla, hem sabit zamanlı yatay kesit verileri hem de sabit birimli zaman serileri tek boyutlu analiz yöntemleri iken panel veri analizi çift boyutlu bir analiz yöntemidir.

Bu tez çalışmasında iller itibarıyla beş yıllık döneme ilişkin veriler kullanılmıştır. Okul öncesi eğitime katılım oranı verisi (3-5 ve 5 yaş grubu net okullaşma oranı) uzun dönemde toplumda fırsat eşitsizliğini azaltıcı rolü nedeniyle bağımlı değişken olarak kullanılırken kadın ve erkeklerin eğitim düzeyi (lise altı ve lise düzeyinde eğitim alan nüfus oranı) verileri ile istihdam oranı ve şehir nüfusu oranı bağımsız değişken olarak modelde yer almıştır.

Modelde kullanılan verilerden; okul öncesi eğitime katılım oranı verileri Milli Eğitim Bakanlığı istatistik yıllıklarından, kadın ve erkeklerde lise altı mezun oranı ve lise mezunu oranı verileri TÜİK'in bölgesel veri tabanında yer alan eğitim istatistiklerinden, istihdama katılım oranı verisi de yine TÜİK'in bölgesel veri tabanında bulunan işgücü istatistiklerinden

temin edilmiştir. Söz konusu veri kaynaklarından alınan veriler Stata istatistik programına yüklenmiştir. Stata paket programı regresyon analizi, zaman serisi ve panel veri analizi gibi farklı ekonometrik model çalışmalarının yapılabildiği bir yazılımdır. Stata paket programında yapılan panel veri analizi neticesinde elde edilen sonuçlar sosyal politika perspektifinde değerlendirilerek tez çalışması sonuçlandırılmıştır.

1.5. İlerleyen Bölümlerin Tasarımı

Bu tez çalışması giriş ile sonuç ve değerlendirme bölümleri dışında iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan giriş bölümünün ardından ikinci bölümde çocuk refahı kavramsal düzeyde tartışılarak çocuk refahının sosyal politika bilimi içerisindeki yeri üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde çocukluk olgusunun tarihsel olarak nasıl bir değişim ve dönüşüm süreci geçirdiği irdelenmektedir. Daha sonra uluslararası kuruluşlar (UNICEF, Avrupa Birliği ve OECD) tarafından yapılan çalışmalarda izleme göstergelerinin nasıl sınıflandığı, oluşturulan refah bileşenleri ve endeks çalışmaları incelenmektedir.

Bunun yanında, ikinci bölümde Türkiye'de çocuk politikalarının son elli yıllık sürecine değinilmektedir. Bu bölümde, Plan dönemleri itibarıyla Türkiye'deki çocuk politikaları ve ülkemizde çocuğa yönelik güncel çalışmalar analiz edilmektedir. İkinci bölümün geri kalan kısmında çocuk-mekân ve kalkınma arasındaki ilişki perspektifinde Türkiye'de çocuk refahı konusu tartışmaya açılmaktadır. Tezin bu bölümünde Türkiye'de çocukların yaşam kalitesini şekillendiren mekânsal gelişme dinamikleri üzerinde durulmuştur. Çocuğun bireysel yaşam koşullarından başlamak üzere, Türkiye'de mekâna ilişkin üretilen göstergelerin sınıflandırılması ve erken çocukluk dönemindeki çocukların hangi mekânsal şartların içerisinde yaşama başladığını gösteren bileşenler analiz edilmektedir.

Bu analize temel teşkil eden sınıflama, UNICEF'in çocuk iyilik hali endeksi için kullandığı sınıflamaya dayanmaktadır. UNICEF'in iyilik hali çalışmalarında kullandığı sınıflama beş boyuttan oluşmaktadır; maddi refah, çocuk sağlığı, eğitim, davranışlar ve riskler ile konut ve çevre boyutları çocuk iyilik hali boyutlarıdır. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu beş boyut esas alınarak erken çocukluk dönemi perspektifinde Türkiye'de çocuğun iyilik halinin durumu bölgesel düzeyde incelenmektedir.

Üçüncü bölümde okul öncesine katılımı etkileyen dinamikler ekonometrik model çerçevesinde test edilmektedir. Beş yıllık bir döneme ait ve 81 il bazında yapılan analiz sonuçlarına göre özellikle istihdam düzeyindeki artış ve erkek nüfusunun niteliklerinin okul öncesi eğitime katılıma olumlu yönde katkı sağladığı, Türkiye'de şehirleşme düzeyinin artmasının okul öncesi eğitime katılımı artırmada olumlu bir etkisinin olmadığı görülmektedir. İllerde lise mezunu kadın oranının düşük olması ve illerin bu değişken itibarıyla benzeşmesi nedeniyle okul öncesi eğitime etkisi konusunda istatistiki olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Bu bölümde, söz konusu model sonuçları analiz edilerek elde edilen sonuçların nedenleri üzerine tartışma yapılmaktadır.

Tez çalışmasının dördüncü ve son bölümü olan sonuç ve değerlendirme bölümünde ise bu çalışmada yapılan analizler ve elde edilen bulgular ışığında, başta erken çocukluk dönemi eğitimi olmak üzere Türkiye'de erken çocukluk dönemi politikalarının ve bu konuda üretilen verilerin kalitesinin artırılması amacıyla önerilerde bulunulmaktadır. Model sonuçları kapsamında okul öncesi eğitime katılımı artırıcı tamamlayıcı politikalara ilişkin değerlendirmelerde bulunulmaktadır.

BÖLÜM 2

KURAMSAL ÇERÇEVE

Günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyleri yalnızca ekonomik büyüme ile ölçülmemektedir. GSYH ve kişi başına düşen milli gelir gibi göstergeler bir ülkenin gelişmişliğini ölçen temel göstergeler olmakla birlikte, gelirin bölgeler, toplum kesimleri ve cinsiyete göre dağılımı, üretilen refahın toplumda nasıl paylaşıldığını ortaya koyan çalışmalar sosyal bilimler içerisinde giderek ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle, toplum içerisinde dezavantajlı kesim olarak nitelendirilen kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar gibi farklı kesimlerin refah düzeylerinin ölçülmesi ve bu kesimler için sosyal destek sistemlerinin geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Bu tür çalışmalar, ekonomik refahın mekânda daha dengeli ve toplum kesimleri arasında daha adil biçimde paylaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Esasında sosyal politika biliminin amacı da toplumda sosyal adaleti sağlayıcı mekanizmalar oluşturarak toplumsal meselelere kalıcı ve sürdürülebilir çözüm önerileri geliştirmektedir. Sosyal politikanın bir alt çalışma alanı olan çocuk çalışmaları, bu alanın dört temel konusunun -yoksulluk ve sosyal dışlanma, işgücü politikaları, sağlık ve sosyal güvenlik sistemleri ile eğitim politikalarının (Buğra ve Keyder, 2013)- kesişim kümesinde yer almaktadır.

Yoksulluk politikalarını çocuk yoksulluğunu göz ardı ederek tartışmak mümkün değildir. Zira dünya genelinde gelir adaletsizliğinden ve yoksulluktan en derinden etkilenen kesimler arasında çocuklar bulunmaktadır. Dünyada yeterli düzeyde besine erişim imkânı olmayan 805 milyon insan yaşarken 66 milyon çocuk okula aç gitmekte, her dört çocuktan biri yeterli beslenemediği için zayıf kalmaktadır. Çocuk ölümlerinin neredeyse yarısı yetersiz beslenmeden kaynaklanmaktadır (Fram ve ark., 2015). TÜİK verilerine göre Türkiye genelindeki 16 milyonu aşkın yoksulun yaklaşık yüzde 45'i çocuklardan oluşmaktadır. Kırsal kesimde yoksul çocukların oranı yüzde 47,5'e çıkmaktadır. Güneydoğu

Anadolu Bölgesinde ise yoksulluğun yüzde 56'sı çocukların üzerindedir. Bu rakamlar göstermektedir ki Türkiye'de yoksulluk araştırmaları çocuk politikalarının ayrılmaz bir parçasıdır.

Sosyal politikanın ikinci çalışma alanı olan eğitim politikaları çocukların refah durumu ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye ilköğretime katılımda önemli mesafe kaydetmesine karşın orta ve yükseköğretime katılım oranı, özellikle kız çocuklarında düşüktür. Dünyanın en geri kalmış ülkelerinde ise çocukların temel eğitime erişiminin dahi çok kısıtlı olduğu görülmektedir. Somali, Güney Sudan, Liberya gibi Afrika ülkelerinde ilköğretime katılım oranı yüzde 50'nin altındadır. MEB verilerine göre Türkiye'de ilkokulda net okullaşma oranı 2015/'16 döneminde yüzde 95'tir. Bu eğitim kademesinde brüt okullaşma oranı ise yüzde 99 düzeyindedir.

Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde kaldığı bir alan erken çocukluk dönemi eğitimidir. Pek çok gelişmiş ülkede okul öncesi eğitimde okullaşma oranı yüzde 100'leri bulmuşken Türkiye'de bu oran 3-5 yaş grubu çocuklar için yüzde 30'larda seyretmektedir. 3 yaşındaki çocuklar için erken çocukluk dönemi eğitim hizmetlerine erişim oranı yüzde 8'e kadar düşmektedir. Bu oran Norveç, İspanya, İsveç gibi Batılı ülkelerde yüzde 95'ler seviyesindedir. Türkiye'de erken çocukluk dönemi bakım ve eğitim hizmetleri eğitim politikaları içerisinde önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir.

Sağlık politikası ve sosyal güvenlik sistemleri sosyal politikanın temel araştırma alanlarından birisi olduğu gibi çocuk refahının da önemli bileşenlerindendir. Son dönemde, Türkiye çocuk sağlığında önemli bir gelişme kaydetmiştir. Bu alanda kullanılan en temel refah göstergesi bebek ölüm hızıdır. Sağlık Bakanlığı'nın 2015 yılı verilerine göre Türkiye'de bebek ölüm hızı binde 9,7 ile dünya ortalamasının (binde 31,7) ve orta-üst gelir grubunda yer alan ülkelerin (binde 15,2) ilerisinde bir gelişmişlik seviyesindedir. Aşılama oranı, gebe kadınlar ile bebeklerin ve çocukların izlem faaliyetlerinde son 15 yıllık süreçte önemli bir gelişme görülmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'de 18 yaşını doldurmamış tüm çocukların genel sağlık sigortası kapsamına alınması ile tüm çocukların sağlık hizmetlerine erişimi sağlanmıştır. Ancak çocukların özellikle beslenme yetersizliğinden kaynaklı hastalıklar ve gelişim eksiklikleri konusunda atılması gereken adımlar bulunmaktadır. Bunun yanında, ülkemizde çocuk ruh sağlığı politikalarında da pek çok sorun bulunmaktadır.

Sosyal politikanın dördüncü çalışma alanı olan işgücü politikaları çocuk işçiliği ile doğrudan, ebeveynlerin istihdam durumu yoluyla dolaylı olarak çocukları etkilemektedir. TÜİK'in en güncel çalışması olan 2012 yılı çocuk işgücü verilerine göre Türkiye'de yaklaşık 900 bin çocuk çalışmaktadır. 6-14 yaş grubundaki çocukların yüzde 2,6'sı; 15-17 yaş grubu çocukların ise yüzde 15,6'sı çalışmaktadır. Ebeveynlerin işgücü piyasasındaki durumu ise çocukların eğitim hayatına katılımı, okul ve aile içi ilişkiler, sağlık hizmetlerine erişim, beslenme ve çocuk yoksulluğu gibi farklı şekillerde çocukların refahına etki etmektedir.

2.1. Çocuk Refahına İlişkin Kavramsal Çerçeve

Çocukluk dönemi yaşam döngüsünün en hızlı değişim ve dönüşüm gösterdiği, fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimin temellerinin atıldığı bir evredir. Erken çocukluk dönemi, çocuğun başta boyu ve kilosu olmak üzere gelecekteki fiziksel yapısı, düşünme ve davranış biçimleri, toplum içerisindeki konumu gibi yaşam çizgisini belirleyen etmenlerin temelinin atıldığı bir dönemdir. Bu nedenle, erken çocukluk dönemi politikaları toplumsal refaha ve gelişmeye doğrudan etki etmektedir. Dünya Bankasına (2015) göre erken çocukluk gelişimi yaklaşımı çocuğun öğrenme ve gelişme kapasitesini yükselten, çocuğun okul yaşamına ve toplumsal hayata katılımını destekleyici bir karakter gelişimine imkân veren, sosyal ve duygusal açıdan özgüvenli, sağlıklı ve iyi ilişkiler geliştiren bireylerin yetişmesini sağlayıcı bir yapıda olmalıdır. Kuruluş, erken çocukluk dönemi için uygulanan politikaları dünyada fırsat eşitsizliğinin azaltılması için önemli bir fırsat penceresi olarak görmektedir.

UNICEF'in erken çocukluk gelişimi yaklaşımına göre EÇEB; çocuklar, aileleri ve çocuklara bakım sağlayan kişilere yönelik geliştirilen politika ve programlar olarak tanımlamaktadır. Kuruluşa göre erken çocukluk dönemi politikaları, çocukların haklarını korumak amacıyla, çocuğun bilişsel, duygusal, fiziksel ve toplumsal kapasitesinin tam anlamıyla gelişmesine hizmet etmelidir.

Erken çocukluk dönemi olarak bu çalışma kapsamında 0-6 yaş grubu ele alınmaktadır. Zira 2013 yılında yayınlanan Çocuk Refahı ve Kadın İstihdamı Politika Belgesi'nde erken çocukluk dönemi 0-6 yaş aralığı için kullanılmaktadır. Çocuk psikolojisine ilişkin pek çok çalışmada da bu dönem 0-6 yaş arasını kapsamaktadır[1].

[1] Çocukta zekânın ve sinir sisteminin gelişim evreleri, objenin oluşturulması ve sürekliliği, mantıksal düşüncenin gelişimi için bkz. House, O.(2006). *Çocuk psikolojisi*. Dost Kitabevi Yayınları. Ankara. Çocukluk döneminde kavram, mantık ve akıl yürütme yeteneklerinin gelişimi için bkz. Piaget, J. (2011). *Çocukta akıl yürütme ve karar verme*. Palme Yayıncılık.

Literatürde çocuk refahı ve çocuğun iyilik hali kavramları üzerinde ortak bir tanım bulunmamaktadır. Ben-Arieh ve Frones'un (2007, s. 249) iyilik hali tanımlamasına göre "Çocuğun iyilik hali yaşam kalitesinin pek çok boyutunu içermektedir. Çocuğun içinde yaşadığı ekonomik koşullar, arkadaş ilişkileri, siyasal haklar ve gelişmesi için sağlanan fırsatlar iyilik halini kapsamaktadır". Bu tanım içerisinde çocuğun ekonomik, sosyal ve siyasal hakları ile yaşam şansları iyilik halinin farklı boyutlarını teşkil etmektedir. Erken Yaşlarda Çocuk Refahı ve Kadın İstihdamı Politika Belgesinde (2013, s.7) "well-being" iyi olma hali olarak Türkçeye çevrilmiştir. Belgede çocukların iyi olma hali; "fiziksel, duygusal, zihinsel ve ruhsal gelişim yoluyla bireyin kendisi, başkaları ve çevre ile ilişkili olarak kendine özgü potansiyelini gerçekleştirmesi" şeklinde tanımlanmıştır.

Semerci ve ark.'nın (2012) ifade ettiği gibi çocukların iyi olma hali yaklaşımı son dönem çocuk politikalarına hâkimdir. İyi olma halinde çocuğun şu anki durumu ve yaşamın öznesi olarak çocukların durumu ön plandadır. Çocukların kendilerine ilişkin oluşturulan politikalara aktif katılım sağlaması, çocuklar için iyilik halinin ne anlama geldiği ve nasıl ölçülmesi gerektiği gibi hususlar günümüzde çocuk politikalarının merkezinde yer almaktadır.

Türkiye gibi refah politikalarının tüm toplum kesimlerine yaygınlaştırılamadığı, yoksulluğun ve ekonomik eşitsizliklerin önemini korumakta olduğu bir ülkede çocuğun iyi olma hali kadar çocuk refah politikaları üzerinde de önemle durmak gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, mülteci sorunu, gelir adaletsizliği, dezavantajlı kesimlerin eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminde yaşanan aksaklıklar gibi doğrudan çocukları da etkileyen refah politikalarındaki sıkıntılar nedeniyle bu çalışma başlığı ve içeriğinde "çocuk refahı" gibi daha genel bir kavramsal çerçeve kullanılmış, bu başlık altında çocuğun iyilik haline ilişkin hususlara da yer verilmiştir.

Nitekim Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2013-2017) da Türkiye'de çocuk refahı odaklı bütünsel bir politika anlayışının olmamasını bu alanda temel sorun olarak görmektedir. Strateji Belgesi (2013), Türkiye'de çocuk politikalarının tüm

---

Ankara. Çocukta kişilik gelişimi, psikososyal gelişme dönemleri, çocukluk çağına ilişkin ruhsal sorunlar ve ruh sağlığı bozuklukları için bkz. Öztürk, M. O., Uluşahin, A. (2011). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Cilt I-II, Yenilenmiş 11. baskı. Tuna Matbaacılık. Ankara. s. 94-117, 736-821. Çocukluk ve ergenlikte hassas dönemler, çocuk eğitiminde uygun davranış biçimleri için bkz. Schafer, C. (2005). *Ömür törpüsü mü? Bal küpü mü?* Sistem Yayıncılık: 526. İstanbul. Erken çocukluk döneminde dilin ve hareket kabiliyetinin gelişimi, çocukta bilinçaltının oluşumu, zekâ ve el becerisi arasındaki ilişki, erken dönemde çocuk eğitimi, karakter gelişimi ve toplumsallaşma için bkz. Montessori, M. (2015). *Emici zihin*. Kaknüs Yayınları. İstanbul.

çocukları kapsayıcı şekilde ele alınmadığını ifade etmekte, çocuk hizmetlerinin yalnızca suça sürüklenen çocuklar ile korunma ihtiyacı içerisindeki çocuklara odaklı olarak ele alınmasını eleştirmektedir. Bu amaçla, "bütüncül bir çocuk refahı sisteminin hayata geçirilmesi" Strateji Belgesinin temel hedefidir.

2.2. Tarihsel Süreç İçerisinde Çocukluk Döneminin Değişen Anlamı

Çocukluk dönemi farklı toplumlar tarafından farklı biçimde algılanan bir kültürel olgu olması nedeniyle, insanoğlunun tarihsel gelişim süreci boyunca toplumlar çocukluk dönemini kendi ekonomik ve sosyal gerçeklerine göre inşa etmiştir. Heywood'a (2003) göre modern dönem öncesinde çocukluk yetişkinliğe bağımlı şekilde anlaşılmıştır. Tarıma dayalı üretimin hâkim olduğu pre-modern toplumlarda çiftçilik ve zanaatkârlık gibi emek yoğun üretim şekli, çocukları yedi yaşından itibaren ev içi işlerde, tarla ya da atölyelerde ailelerine yardıma mecbur kılmaktaydı. Bu nedenle toplumsal algıda bebeklik ile yetişkinlik dönemi arasında bir geçiş dönemi bulunmamaktaydı.

Bu dönemde çocuğun eğitimi çıraklık sistemine dayanmaktaydı. El becerilerinin gelişmiş olması entelektüel becerilerden daha önemliydi. Bu yüzden okuryazarlığın yaygınlaştırılması toplumların öncelikleri arasında yer almamaktaydı. Okuma-yazma bilmenin üretim süreçlerine etkisi modern dönemde ulus devletleşme süreci ve sanayileşme ile ortaya çıkmaktadır. İngiltere'de sanayileşme öncesi dönemde, 16'ncı yüzyılın başında kadınların neredeyse tamamı okuma yazma bilmezken erkeklerin yüzde 10'u ancak isimlerini yazacak kadar okuma-yazma bilmekteydi (Heywood, 2003).

Batıda olduğu gibi Osmanlı'da da modernleşme hareketi öncesi geleneksel dönemde çocuğun toplum içerisinde ayrı bir konumu ve yeri bulunmamaktadır. Osmanlı'da çocukluk döneminin ayrı bir yaşam evresi olarak görülmesi Tanzimat sonrası döneme rastlamaktadır. Tıpkı diğer modernite öncesi toplumlarda oluğu gibi Tanzimat dönemine kadar çocuklar küçük yetişkinler olarak görülmekteydi. Klasik dönemde çocukların örgün eğitiminden medreseler, sıbyan mektepleri ve enderun mektepleri sorumluydu. Medreseler ve sıbyan mektepleri İslami kurallara göre temel dini eğitimin verildiği kurumlar olup 19 uncu yüzyıla değin büyük bir değişim yaşamamıştır. Enderun mektebi ise İmparatorluğun siyasi ve idari

kadrolarının yetiştirildiği bir yapıdır. Devşirme sistemi bozulmadan önce gayrimüslim çocukların eğitim aldığı bu yapıya daha sonra Müslüman çocuklar da alınmıştır[2].

Osmanlı'daki vakıf sistemi ekonomide oynadıkları rolün yanında sosyal ve kültürel hayatın içerisinde de önemli işlevler görmüştür. Vakıflar, medrese eğitiminden yoksul çocukların bakımına kadar farklı alanlarda hizmet göstermiştir. Osmanlı'da batı tipi kurumsal yapılar 19 uncu yüzyıl modernleşme hareketi ile görülmeye başlamış, bu dönemle birlikte vakıfların sosyal hayat içerisindeki rolleri azalmıştır. II. Abdülhamit döneminde batı tipi kurumsallaşma çabaları çerçevesinde Darülaceze, Hamidiye Etfal Hastahane-i Alisi ve Darülhayr-ı Âlî gibi vakıf sistemi dışında faaliyet gösteren sosyal kurumlar ortaya çıkmıştır.

Çocuklar için ayrı sosyal kurumların kuruluşu, sanayi devrimi sonrası çocukluk döneminin özel bir yaşam evresi olarak tanımlanmasıyla ilgilidir. Modern çocukluk tanımı temellerini aydınlanma felsefesinden alan bir yaklaşımdır. Modern dönemde çocuk yaşamın diğer evrelerinden ayrılmakta ve sui generis bir kategori olarak görülmektedir. Masumiyet ve güçsüzlük üzerine inşa edilen çocukluk dönemi ulus devlet tarafından şekillendirilmesi gereken geleceğin bireylerinin yetiştirildiği işlevsel bir anlam taşımaktadır (Çiçek, 2012). Philippe Ariès çocukluğu yalnızca biyolojik bir yaşam evresi olarak görmenin ötesinde sosyo-kültürel anlamda inşa edilen bir dönem olarak gören ilk yazarlardandır. Aries'e göre modern dönem insanlık tarihinde ilk defa çocuğu ailenin merkezine koymuş ve çocuk odaklı aile olgusu ortaya çıkmıştır.

Öztan (2011) çocukluk döneminin biyolojik olduğu kadar toplumsal ve siyasal bakımdan da içerisinde pek çok anlam barındıran bir dönem olduğunu belirtmektedir. İnsanoğlunun yaşam sürecinde çocukluğun farklı zamanlarda farklı biçimde algılanmasında bu toplumsal ve siyasal anlamda inşa edilmiş çocukluk döneminin önemi büyüktür. Günümüzde çocukluk dönemi olarak anlaşılan kavramsal çerçevenin içini modern dönemin çocuk tanımı ve kavramsallaştırmaları doldurmaktadır.

Modern dönemde çocukluk yetişkinliğe referansla çerçevesi çizilen bir alandır. Bu nedenle, çocukluk dönemine ilişkin edebiyat eserleri dâhil her türlü yazın aynı zamanda yetişkinlere de hitap etmektedir. Modernist anlayışın çocuk inşa süreci bu nedenle politik anlamlar taşımaktadır. Ulus devletleşme sürecinde milletler çocuk eğitimini çocuğun

[2] Osmanlı döneminde çocuğun toplum içerisindeki konumu ve çocuk eğitimi için bkz. Güdek, M. (2012), *Modernleşme döneminde Osmanlı'da çocuk eğitimi ve literatürü.* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

gelecekte toplum içerisinde oynayacağı rollere göre belirlemektedir. İlköğretim müfredatı ve çocuk eğitim metodolojisi işte bu ulus devletin ihtiyaç duyduğu "makbul vatandaş" ın yaratılması sürecine dönmüştür.

Üstel'in (2014) belirttiği gibi Türkiye Cumhuriyetinde gelişen siyasal modernleşme hareketi, Tanzimat ile başlayan ve II. Meşrutiyet ile cemaatten topluma geçişin ve yeni kamusal anlayışın öznesi olarak vatandaşın ortaya çıktığı bir tarihsel arka plana dayanmaktadır. Hedeflenen makbul vatandaşı ortaya çıkaracak olan ve yeni kuşakları üretecek olan okul, özellikle de ilkokuldur. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde ilkokul eğitimi özel önem verilen bir politika alanıdır. Ancak dönemin talep ettiği vatandaşlık fikri birey-vatandaş değil, topluluk-vatandaş anlayışına dayanır. Makbul vatandaş doğumundan ölümüne kadar kendi benliğini vatan, devlet ve ulus ülküsü içerisinde eritmiş kişidir.

Ulus devletlerin okullardaki eğitim anlayışı ordudaki emir-komuta zinciri mantığıyla örtüşmektedir. İdeal vatandaşın üretilmesi için önceden belirlenmiş eğitim kalıplarından geçmiş çocuklara ihtiyaç vardır. Eğitimin amacı bireyin kendisini tanıması, yeteneklerini keşfetmesi değil, toplumun ihtiyacı olan asker, işgücü ve ebeveyn rollerine uygun kişiler olmaktır. Bu süreçte elbette aydınlanmanın etkisi de kaçınılmazdır. Egemenliğin ilahi alandan dünyevi alana kayması ile birlikte çocuk eğitimi de seküler bir forma dayanmalıdır. Hızlı kentleşme, sanayileşme ve temsili demokrasinin gelişmesi gibi sonuçlar doğuran bu seküler yaşam biçimi çocuk eğitiminde de araçsal aklın gerektirdiği pozitivist eğitim biçimlerine yol vermektedir. Kentleşme ve sanayileşme ile beraber geniş aile yapısının erozyona uğraması nasıl ki orta sınıf odaklı çekirdek aileleri modern sosyal politikanın merkezine aldı ise bu çekirdek ailede yetişen çocukların da inanç, aile ya da bireysel kaygılardan çok ulus devletin bekası amacıyla eğitilmesi gerekmekteydi.

Öztan'ın da isabetle vurguladığı gibi ulus devlet ontolojik olarak üstünlüğünü ve otoritesinin yanılmazlığını çocuğa her türlü eğitim vasıtası ile içselleştirme çabasında idi. Dönemin pozitif bilimler algısının gereği olan; doğa bilimlerindekine benzer şekilde sosyal bilimlerde de insan davranışlarının deney ve gözlemlere dayalı olarak kestirilebilirliği, önceden tanımlanmış "ideal insan" tipinin ortaya çıkarılması anlayışı çocuk eğitiminin içeriğini belirlemekteydi. Çocuk bir yandan geleneklerinden, dinsel yükümlülüklerinden kurtularak kendi yaşamının bir öznesi haline gelirken, diğer taraftan ulus devletçe biçilmiş misyonlara uyması gereken bir politik nesne haline de geldi.

Türkiye'de modernizmin etkilerini göstermeye başladığı 19 uncu yüzyılın ikinci yarsından bu yana modern çocukluk kavramı gelişmeye başladı. Erken Cumhuriyet döneminin çocukluk algısı aslında erken çocukluk dönemi ile de benzer yanlar taşımaktaydı. Cumhuriyetin tazeliği, körpeliği, yeniliğe ve her türlü gelişmeye açıklığı çocukluğun erken dönemine benzetilmekteydi. Cumhuriyet çocuğu Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarından kurtularak milli devlete geçişin en önemli simgesel boyutunu temsil etmekteydi. Batı medeniyetinin gereklilikleri, kılık kıyafetten spora, kültürden bireysel alışkanlıklara kadar "milli pedagoji" ile çocuklara verilmeliydi.

Köksal'a (1997) göre Türk Devriminin araçsal açıdan çocukluğunu aşmaya, ülküsel açıdan ise çocukluğunu korumaya gereksinimi vardır. Milli birlik düşüncesinin her daim taze tutulması için çocuk eğitimine özel önem verilmeye devam edilmelidir. Ancak ülkenin olgun toplumlar düzeyine erişmesi için de tek tip eğitim anlayışından vazgeçilmesi gerekir. İşte Türk eğitim sistemi bu ikilemi aşamamaktadır. 1990 sonrası hızla küresel sisteme entegre olan ve uluslararası rekabete açık hale gelen Türkiye'de neo-liberal küresel sistemin ihtiyaç duyduğu işgücü şartlarına uygun bireyin inşası, ulus devletleşme sürecinde milli eğitim sisteminin ürettiği insan tipi ile uyuşmamaktadır.

Günümüzün modernite sonrası toplum yapısının temel özelliği, ulus devlet yapısının giderek aşınması ve küreselleşmenin her alanda kendisini hissettirmesidir. Ulus devletlerin önemini kaybetmeye başlamasıyla milli pedagoji anlayışı da aşınmaktadır. Modern dönemin ideal insan tipi yaratma arayışı, değişmeyen bilimsel doğrulara olan inançtan gelmekteydi. Post-modern dönemde sosyal bilimlerde mutlak doğruların bulunmadığı, bilimsel bilginin göreli olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Bu dönemde, çocuğun önceden belirlenen ideal bir formata göre yetiştirilmesi mantığı, yerini bilgiye kendisi erişen ve onu yeniden üreten bir eğitim anlayışına bırakmaktadır.

Modernite sonrası dönem kolektif yaşamın ve ailenin erozyona uğradığı bir süreçtir. Bu dönemde tarihsel akış kesinlikten ve süreklilikten belirsizliğe ve kopuşa doğru evrilmektedir. Toplumsal değerlerin aşınması ve insanlar arasındaki ilişkilerde yaşanan kopuşla birlikte çocukluğun inşası da farklı bir yöne doğru yol almaktadır. Çocuğun aile temelinde toplumsal değerlerden uzaklaşarak medya ve internete dayalı kaotik ve otoritesiz bir ortamda büyümesi "çocukluğun sonu" veya "çocukluğun ölümü" şeklinde yorumlanmaktadır (Jenks, 1996).

Post-modern dönemde değişen üretim yapısı çocuk eğitimini derinden etkilemektedir. Sanayi toplumlarında fordist üretime dayalı kitle üretimi, toplumların kitlesel ve tekdüze eğitim yöntemlerine maruz kalmasına neden olmuştur. Post-modern dönemde bilginin temel üretim aracı olması, ihtiyaç duyulan eğitimin kitleselden bireysele doğru kaymasını sağlamıştır. Tezcan'ın (1993) da belirttiği gibi sanayi toplumunda herkesin okuryazar olması amaçlanmaktayken bilgi toplumunda bilişim okuryazarlığı önem kazanmıştır. Böylece her birey erken çocukluk döneminden başlayarak yeni üretim süreçlerinin doğal bir parçası haline gelmektedir.

Post-fordist üretim süreçlerinin esnekliği, bireyselliğe ve yeniliklere açıklığı bu dönemde çocukluk algısının dönüşmesine neden olmaktadır. Modern dönemde çocukluk yetişkinlikten ayrı bir kategori olarak algılanırken post-modern dönemde çocukluk çağının kendi içerisindeki farklılıkları gün yüzüne çıkmıştır. Her çocuğun dünyayı algılama biçimlerinin, yeteneklerinin ve öğrenme süreçlerinin farklı olması nedeniyle, çocukluk evresi için modern dönemin evrenselliğinden post-modern dönemin parçacılığına doğru bir dönüşüm görülmektedir (Elkind, s. 9). Evrensel bir çocukluk döneminin geçerliliğini yitirmesiyle, her çocuğa özel ve onun şartlarına uygun bir pedagojik yaklaşımın geliştirilmesi gerektiğine duyulan inanç artmaktadır.

Günümüz erken çocukluk dönemi bakım ve eğitim anlayışına yöneltilen temel eleştirilerden birisi çocukluğun yaşamın tüm diğer evrelerinde görüldüğü gibi ticarileşme ve metalaşmaya maruz kalmasıdır. Çocukluk dönemine ilişkin politikalar toplumsal olmaktan çıkmış piyasanın egemenliği altına girmiştir. Piyasa odaklı anlayış post-modern dönemin parçacıl yaklaşımıyla örtüşmekte, çocuk ve ailesi piyasadan en iyi hizmeti satın alması gereken müşteriler olarak görülmektedir. Bu durum çocuğun iyi olma halinden çok gelecekte piyasada iyi birer oyuncu olmasına yönelik bir eğitim sunulmasına neden olmaktadır. Okul öncesi eğitimin amacı çocuğun okul hayatına hazırlanması, okulun amacı ise çocuğun gerekli niteliklerle donanarak işgücü içerisinde rekabete hazır hale getirilmesi olarak anlaşılmaktadır. Tüketimin bireysel özgürlüğün ifadesi olarak algılanması güven, saygı, samimiyet, hakkaniyet gibi erken dönemde kazanılması gereken temel insani değerlerden yoksun olarak çocukların yetişmesine yol açmaktadır. Piyasalaşan ve metalaşan hizmet sunumu yurttaşlık, etik ve çocukların kendi özel dünyasına ilişkin pek çok tartışmayı da beraberinde getirmektedir (Woodrow ve Press, 2007).

Post-modern dönemin küreselleşme ve yerelleşme arasındaki gerilimi çocukluk algısını dönüştürmektedir. Çocuklar bir taraftan modern dönemin yaşam kategorilerinden sıyrılarak birey olarak görülürken diğer taraftan piyasalaşan çocukluk imgesi küresel bir hal almakta ve çocuk bakımı, eğitimi ve gelişimi çocukların edilgen nesneler halinde ele alındığı bir sorun haline gelmektedir (Moss, 2001). Modern dönemde ulus devletin inşasına hizmet etmesi beklenen çocuk eğitimi post-modern dönemde etkin biçimde işlemesi beklenen piyasa gereklerine yerini bırakmaktadır.

Müşteri olmanın bir sonucu da piyasa odaklı çocuk eğitiminin "sıra dışı çocuk" yetiştirme iddiası ve ailelerin ideal çocuğa sahip olma arzusu gereği devletin eğitim kurumlarına olan güvenlerinin azalmasıdır. English'in (2009) vurguladığı gibi özel okulların çocuklarına daha iyi bir eğitim ve gelecek sağlayacağına dair inancın toplum içerisinde yaygınlık kazanmasıyla eğitim artık bir sınıf atlama ve statü meselesi olmuştur. Küresel üretim süreçlerine eklemlenen özel eğitim kurumları çocuğa iyi bir sosyal ağ imkânı sunmaktadır. İletişimin ve sosyal ağların bilgiden daha değerli görülmesiyle eğitim kurumları da sosyal statünün araçları haline gelmiştir.

Diğer yandan, günümüzde çocuk eğitimi ve bakımı ticarileşirken çocukların yaşadığı sorunlar ve çektiği acılar da birer görüntü mertebesine inmektedir. Akbaş ve Atasü Topçuoğlu'nun (2009) ifade ettiği gibi popüler kültür çocukların yaşadığı gerçek sorunları görüntülere indirgemektedir. Eğitim hayatından kopmuş, yoksul, şiddete ve istismara maruz kalan çocukların gerçek sorunları geniş toplumsal kitlelerinin ekrandan takip ettiği görüntülere dönüşmekte, normalleşmekte, zihinlerde silikleşmekte ve hakikatini yitirmektedir. Bu süreçte onlar adına değil onlarla birlikte sorunları ele alınmalı ve çocukların yaşadıklarının görüntü ve acıma gösterilerinden çıkarılarak gerçekten hissedilmesi sağlanmalıdır.

2.3. Çocuk Refahının Ölçülmesine Yönelik Yaklaşımlar

Literatürde çocuk refahı ve iyilik halinin nasıl ele alınacağı konusunda temelde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Hak temelli yaklaşım çocuğun diğer toplumsal gruplar gibi vazgeçilemez ve devredilemez vatandaşlık haklarına sahip olduğunu ve gelecekte çocuğun toplumda oynayacağı rolden bağımsız şekilde şu anki haklarının gözetilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çocuk izleme göstergeleri konusunda dünyada öncü çalışmalar yapan Ben-Arieh'in (2000) de temsilcisi olduğu hak temelli çocuk refahı yaklaşımına göre çocuklar bağımsız bir toplum kesimi olarak kabul edilmeli ve bu toplumsal kesim için diğer toplum kesimlerinden farklı ve özel politikalar geliştirilmelidir. Bunun için de ayrı bir izleme ve ölçüm yönteminin takip edilmesi gerekmektedir.

Bu yaklaşım temelini çocuk haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerden almaktadır. İlk olarak 1923 yılında Milletlerarası Çocuklara Yardım Birliği tarafından yayınlanan beş maddelik "Cenevre Çocuk Hakları Beyannamesi" çocuğun fiziksel ve ruhsal gelişimi, beslenmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim hakkı, korunmaya muhtaç çocukların himaye altına alınması gibi konularda çocukların temel haklarını sıralamaktadır. 1959 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Bildirisi, Cenevre Sözleşmesini genişleterek çocuk haklarına dair 10 temel ilke belirlemiştir. Çocuk hakları konusunda en kapsamlı ve yürürlükte olan uluslararası sözleşme ise BM Genel Kurulu tarafından 1989 yılında kabul edilen "Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme" dir. Söz konusu sözleşme ve maddeleri, günümüzde hak temelli çocuk refahı yaklaşımının ve bu alanda üretilen refah göstergelerinin referans belgesidir. Sözleşmede çocuk hakları; temel haklar, koruyucu haklar ve kişisel haklar olmak üzere üç ana alana odaklanmaktadır.

İkinci yaklaşım olan "kalkınmacı yaklaşım" çocuğu toplumun geleceğini oluşturan bireyler olarak görmekte, ona beşeri sermaye birikimi ve sosyal yetenekleri çerçevesinde daha çok araçsal olarak bakmaktadır. Kalkınmacı yaklaşımda çocuğun gelecekteki gelişme potansiyeli önemliyken çocuk hakları yaklaşımında çocuğun hâlihazırdaki iyilik hali önemlidir. Hak temelli yaklaşımda çocuğun refahını artırmak bizatihi bir amaç olarak görülmekte, çocuğun durumu toplumsal bir amaca hizmet eden geleceğin insan kaynaklarına yapılan bir yatırım aracı olarak anlaşılmamaktadır.

UNICEF hak temelli çocuk refahı yaklaşımını benimserken, OECD iktisadi bir kalkınma teşkilatı olarak kalkınmacı yaklaşıma göre çocuk refahını ele almaktadır. OECD

(2009) çocuğun gelecekteki iyilik haline odaklı bir anlayışa sahip olduğunu belirtmekte ancak hâlihazırdaki iyilik halini de göz ardı etmediğini iddia etmektedir. Kuruluşa göre kalkınmacı yaklaşımın ihmal edilmesi çocuk refahının bazı kilit boyutlarını ihmal etme anlamına gelmektedir. Zira kalkınmacı yaklaşımda yoksulluk, gelir dağılımındaki bozukluklar, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki aksaklıklar gibi negatif unsurlara ait göstergeler kullanılmakta ve çocuk refahının bu boyutları da ilave edilmektedir.

Hak temelli ve pozitif gösterge yaklaşımını benimseyen yazarlar çocuğun iyilik halinde kısıtların, engellerin ya da sorunların odağa alınmasının çocuğun gelişimine katkı sağlamada yeterli olmadığını savunmaktadır. Ancak, kalkınmacı yaklaşıma göre negatif unsurların analizlerde ihmal edilmesi toplumsal adalet ve verimliliğin de ihmali anlamına gelmektedir (OECD, 2009). Yoksulluk, temel hizmetlere erişim gibi alanlarda ortaya çıkan çocuk refahı eksiklikleri orta ve uzun vadede tüm toplum için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Suç oranlarındaki artış, toplum-dışı davranış kalıplarındaki yaygınlık çocuğun iyilik halinde yaşanan olumsuz gelişmelerin toplumun geneline yansımasıdır. Toplumsal adalet açısından ise negatif unsurların görmezden gelinmesi durumunda; çocuklar içerisinde dezavantajlı konumda bulunan, yani kamusal desteklere daha fazla ihtiyaç duyan çocukların genel içerisinde kaybolmasına sebebiyet verilmektedir.

2.3.1. UNICEF'in Çocuk Refahı Araştırmaları

Çocuk refahı konusunda farklı alanlarda araştırma ve yayın üreten uluslararası kuruluşların başında UNICEF gelmektedir. Kuruluş tarafından düzenli olarak 1979 yılından bu yana yayınlanan "Dünya Çocuklarının Durumu (State of World's Children)" raporları[3] dünya genelindeki çocukların refahına yönelik pek çok temada analizler içermektedir. Her yıl farklı bir ana tema çerçevesinde hazırlanan raporda çocuk refahına ilişkin verilere de yer verilmektedir. Beslenme, eğitim, erken çocukluk gelişimi, çocuk işçiliği, kadın ve çocuk gibi farklı alanlarda yayınlanan raporun 2015 yılı teması "Çocuklar için Yenilik" olarak belirlenmiştir. Raporda, her çocuğun yeniliklere açık olduğu ve kolayca adapte olabileceği, çocukların yeni teknolojilere adil şekilde erişim imkânına kavuşması halinde mevcut eşitsizliklerin de azalacağı ifade edilmektedir.

UNICEF'in yalnızca dünya genelindeki çocukların durumuna ilişkin değil, aynı zamanda Birleşmiş Milletlere üye ülkelerde çocuk refahının ölçülmesine yönelik pek çok

[3] Söz konusu raporlara erişim için bkz. http://www.unicef.org/sowc/

kurumsal ve akademik çalışması bulunmaktadır. AB ya da OECD ülkeleri gibi gelişmiş ülke gruplarının çocuk refahı ve iyilik halindeki durumlarını karşılaştırmalı şekilde analiz eden çalışmaların yanı sıra çocuk yoksulluğu, çocuk ölümleri, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi refah bileşenlerine yönelik sıralama çalışmaları da yapılmaktadır.

UNICEF'in Martorano ve ark.'na (2013) hazırlatmış olduğu ve 2000'li yıllarda gelişmiş ülkelerde çocuğun iyilik halinin ölçülmesi amacıyla hazırlanan rapor kuruluşun desteğiyle hazırlanmış çalışmalardan biridir. Söz konusu raporda çocuk refahına ilişkin 30 adet gösterge belirlenmiş, bu göstergeler 13 bileşen altında gruplandırılarak 5 farklı boyutta çocuk refahının ölçülmesi hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen 5 farklı boyut; maddi refah, sağlık, eğitim, davranışlar ve riskler ile konut ve çevre şartları olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında gelişmiş 35 ülkenin verileri analize dâhil edilmiştir. Bu 35 ülkeden 28'i OECD üyesi iken 27'si aynı zamanda AB üyesi ülkelerdir. İsviçre, Kanada, ABD, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya, İzlanda ve Norveç AB üyesi olmayan ancak bu çalışmada yer verilen diğer ülkelerdir.

Çalışmada ele alınan 5 refah boyutunun ilki çocukların maddi refah durumuna ilişkindir. Bu boyutun altında iki bileşen yer almaktadır; parasal yoksunluk ve materyal yoksunluk. Parasal yoksunluk göstergeleri olarak ülkelerin ortalama gelire göre çocuklarda yoksulluk durumu verileri kullanılmıştır. Materyal yoksunluk altında 14 göstergeden elde edilen yoksunluk endeksi (deprivation index) ile ailenin refah ölçeği göstergesi kullanılmıştır. Yoksunluk endeksinde çocuğun beslenme alışkanlıkları, sahip olduğu kitap, oyuncak ve kıyafetleri, evdeki yaşam alanı ve sosyal hayata katılımına ilişkin göstergeler bulunmaktadır. Aile refahı ölçütleri ise ailenin araba sahipliği, evde bilgisayarın bulunup bulunmaması ve çocuğun kaç odalı bir evde yaşamakta olduğu gibi hususlar analiz edilmiştir.

Sağlık boyutu altında yer alan ilk bileşen doğumda sağlık birleşenidir. Bu bileşende iki gösterge mevcuttur; 2.500 gramın altında dünyaya gelen çocuk oranı ve bin bebek başına düşen bebek ölüm oranı. Önleyici sağlık hizmetleri bileşeni altında ise üç gösterge kullanılmıştır. 12-23 aylık çocukların kızamık aşısı, DTP-3 (difteri-boğmaca-tetanos) karma aşısı ve çocuk felci aşısı olma oranları önleyici sağlık hizmetleri bileşeni altında kullanılmıştır. Sağlık boyutunda yer alan son bileşen olan çocuk ölümü göstergesi içerisinde yalnızca tek bir gösterge (bin çocuk içerisindeki ölüm oranı) kullanılmıştır.

Tablo 1

Çocuk İyilik Hali Boyut ve Bileşenleri

	Boyutlar	Bileşenler
Çocuk İyilik Hali Endeksi	**Maddi Refah**	Parasal Yoksunluk
		Materyal Yoksunluk
	Çocuk Sağlığı	Doğumda Sağlık
		Önleyici Sağlık Hizmetleri
		Çocuk Ölümü
	Eğitim	Eğitimsel Başarı
		Katılım
	Davranışlar ve Riskler	Şiddet Deneyimi
		Sağlıklı Davranış
		Risk Davranışı
	Konut ve Çevre	Kalabalık
		Çevre
		Konut Sorunları

Kaynak: Martorano ve ark. (2013, s.9)

Eğitim boyutu altında çocukların eğitimdeki başarı durumu ile eğitime katılım bileşenleri ele alınmaktadır. Davranışlar ve riskler boyutu kapsamında çocuğun şiddete maruz kalıp kalmaması, çocuk sağlığına etki eden faktörler (obezite, meyve tüketimi, hareketlilik vb.) ile risk faktörleri göz önünde bulundurulmaktadır. Çocuğun iyilik hali endeksi oluşturulurken ele alınan son boyut, konut ve çevre olmuştur. Hanede kişi başına düşen oda sayısı, cinayet oranı, hava kirliliği ve konutta sorun yaşayanların oranı gibi veriler üç bileşen çerçevesinde kullanılmıştır.

UNICEF'in iyilik hali endeksi çalışmalarının yanında çocuk yoksulluğuna odaklı çalışmaları da mevcuttur. Kuruluş tarafından 2000 yılında yayınlanan bir çalışmada[4] gelişmiş ülkelerde çocuk yoksulluğu analiz edilmiştir. Araştırmada, gelişmiş ülkelerde yoksul bir ailede dünyaya gelen çocukların yetersiz beslenmeden kaynaklı gelişim sorunları, öğrenme güçlüğü, okul terki, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, suç işleme oranı ile erken evlilik ve erken yaşta çocuk sahibi olma gibi pek çok sorunla karşı karşıya kaldığı belirtilmiştir.

[4] UNICEF Innocenti Research Centre. (2000). *A league table of child poverty in rich nations.* Innocenti Report Card, No.1. Floransa, Haziran. Erişim tarihi: 2 Nisan 2016. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/repcard1e.pdf

Çalışmada ülkelerin mutlak ve göreli yoksulluk düzeylerine göre çocukların yoksulluk seviyeleri incelenmiştir. Göreli yoksulluk düzeylerine göre ulusal medyan gelirin yüzde 50'sinden düşük düzeyde geliri olan hanehalkı geliri yoksulluk seviyesi olarak belirlenmiştir. 90'lı yılların sonlarına ait veriler incelendiğinde, Kuzey Avrupa refah rejimlerinin hâkim olduğu ülkelerde çocuk yoksulluğu konusunda diğer ülkelerden daha önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. İsveç (yüzde 2,6), Norveç (yüzde 3,6) ve Finlandiya (yüzde 4,3) çocuk yoksulluğunun en düşük olduğu ülkelerdir. İtalya, ABD ve Meksika yüzde 20'nin üzerinde çocuk yoksulluğu oranı ilke ilk üç sırada yer almıştır. Mutlak yoksulluk oranlarına göre Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti ilk üç sırada yer almıştır.

Raporun bulgularına göre Kuzey Avrupa ülkelerinde çocuk yoksulluğunun düşük olmasının önde gelen nedenleri arasında;

- Sosyal yardımların istihdam odaklı olarak sağlanması,
- Kadınların işgücüne ve istihdama yüksek katılım düzeyi ve
- Kadın istihdamı ile çocuk bakım hizmetlerinin eşgüdüm halinde yürütülmesi

gelmektedir.

Raporun önemli bulgularından birisi de tek ebeveynli ailede yaşayan çocuklarda yoksulluk oranının, anne ve babanın birlikte yaşadığı ailelere göre daha yüksek olmasıdır. Çalışmada işsizlik oranı ile çocuk yoksulluğu arasındaki ilişki de incelenmiştir. Buna göre AB üyesi ülkelerde işsiz bir hanede yetişen bir çocuğun yoksul olma riski, istihdam sağlanan bir hanede büyüyen bir çocuğa nazaran 4 kat daha fazladır. Ayrıca düşük ücretle çalışan hanelerdeki çocukların yoksulluk riski de oldukça yüksektir. Raporda vurgulanan bir diğer husus ülkelerin sosyal harcamaları yükseldikçe çocuk yoksulluğunun da azalmasıdır. Gelişmiş ülkelerde farklı kalemler altında yapılan sosyal harcamalar çocuklar arasında yoksulluk riskini azaltmaktadır.

UNICEF'in (2012) çocuk yoksulluğunun ölçülmesine ilişkin bir başka çalışmasında AB üyesi 27 ülke ile Norveç ve İzlanda'nın içerisinde yer aldığı gelişmiş ülkelerdeki çocuk yoksunluğunun durumu ortaya konulmaktadır. Çalışma kapsamında 1-16 yaş arasındaki çocukların 14 kalemdeki iyilik hali göstergelerine erişim durumları analiz edilmektedir. Bu göstergeler; çocuğun beslenme durumu (et, balık, tavuk, sebze ve meyve tüketimi), boş zaman aktiviteleri, çalışma ortamı, internete ve çocuk kitaplarına erişim ile kıyafet sahipliği gibi bireysel durumuna ilişkin göstergelerdir.

Çalışma sonuçlarına göre İzlanda çocuk yoksunluğunun Avrupa'da en düşük olduğu ülke iken Romanya bu alanda en kötü değere sahip AB ülkesi olmuştur. Çalışmanın kayda değer bulgularından birisi de AB'deki 85 milyon 1-16 yaş arası çocuk nüfusunun yüzde 85'inin 14 kalemden 13'üne sahip olmasıdır. Doğu ve Merkezi Avrupa ülkelerinde çocuk yoksunluğu daha yüksek düzeyde iken Kuzey Avrupa ülkelerinde çocuk yoksunluğu daha düşük seviyededir. Rapor, AB üyesi ülkelerin makroekonomik göstergelerin takibinde gösterdikleri titizliği çocuk refahının izlenmesi ve verilerin üretilmesinde de göstermesi gereğine vurgu yapmaktadır.

UNICEF'in çocuk refahına ilişkin bir diğer çalışma alanı erken çocukluk hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve yürütülen çalışmaların değerlendirilmesi üzerinedir. UNICEF için Bennet (2008) tarafından yapılan çalışmada, OECD üyesi ülkeler tarafından erken çocukluk evresindeki çocuklara yönelik olarak yürütülen programların değerlendirilmesi amacıyla 15 gelişmişlik ölçütü belirlenerek detaylı bir soru kâğıdı hazırlanmıştır. Söz konusu ankete 25 gelişmiş OECD ülkesi katılım sağlamıştır. Çalışmada ele alınan 15 gelişmişlik ölçütü 4 ana bileşen etrafında incelenmiştir. İlk bileşen olan "Toplum ve Aile Bileşeni" çerçevesinde çocuk ve ailenin sağlık hizmetlerine erişiminde etkin bir sistemin bulunup bulunmadığı, çocuk yoksulluk oranının azaltılması, düşük gelirli ailelerin istihdam, gelir ve sosyal destek programları ile yoksulluk sınırının üzerine çıkarılması ve erken çocukluk bakım ve eğitim hizmetlerine erişim hususları irdelenmektedir. Bunun yanında, çalışan ebeveynlerin çocuk izinleri de bu bileşen altında değerlendirilmektedir.

"Erken Çocukluk Sistemleri Yönetişimi" ikinci bileşeni oluşturmaktadır. Ulusal düzeyde erken çocukluk dönemine ilişkin politika veya planların varlığı, konu ile ilgili kurumsal kapasite ve kurumsal önceliklerin oluşturulması, yeterli mali kaynakların tahsisi bu başlık altında ele alınmıştır. Erken çocukluk dönemine ilişkin verilerin toplanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi, kamu kurumlarının çocukların iyilik haline önem atfetmesi ve 0-6 yaş aralığındaki çocuklara GSYH'nin en az yüzde 1'inin tahsis edilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmadaki üçüncü bileşen "Hizmetlere Erişim" dir. Yerel düzeyde tüm çocukların hizmetlere erişim sağlaması, dezavantajlı çocuklara hizmetlerde öncelik tanınması, 3 yaşından küçük çocuklara kamu tarafından desteklenen bakım hizmetlerinin verilmesi tavsiye edilmektedir. Dördüncü ve son bileşen olan "Program Kalitesi" bileşeni

çerçevesinde; erken çocukluk eğitimi ve bakımı konusunda çalışanların uzmanlık eğitimlerinin sağlanması, erken çocukluk eğitiminde kamu kurumlarınca eğitimcilere müfredat oluşumunda destek verilmesi ve ulusal düzeyde rehber dokümanların hazırlanması beklenmektedir.

Raporun bulgularına göre AB ve OECD ülkelerinde 0-3 yaş aralığındaki çocuklara ilişkin veri üretiminde güçlükler yaşanmaktadır. Aile, sağlık ve diğer sosyal hizmetlerin farklı bakanlık ve kamu kurumları tarafından yürütülmesi, veri üretimi, standartlaştırma ve derleme konusunda zorluklara neden olmaktadır. Verilerin 0-12 yaş aralığı için topluca üretilmesi bir diğer problemdir. Her ne kadar başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası kuruluşlar ile ülkeler 0-18 yaş aralığını çocukluk dönemi olarak kabul etse de gelişim psikolojisi bakımından bu dönemin pek çok gelişme evresini bünyesinde barındırması ve erken çocukluk evresinin yaşam döngüsündeki özel önemi nedeniyle, 0-6 yaş arası çocuklar için (özellikle 0-3 yaş) ayrı verilerin üretilmesi gerekmektedir.

2.3.2. Avrupa Birliğinde Çocuk Hakları ve Refah Araştırmaları

Avrupa Birliği üye ülkelerin ekonomik alanda entegrasyonunu amaçlamanın ötesinde her alanda belirli standartlara erişimi hedeflemektedir. Roma antlaşmasından bu yana ekonomik alandaki düzenlemelerin (parasal birlik, gümrük birliği, malların, hizmetlerin ve işçilerin serbest dolaşımı gibi) yanı sıra başta istihdam politikaları olmak üzere pek çok alanda sosyal haklara ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Çocuk haklarına ilişkin düzenlemeler ile çocuk politikaları konusunda yapılan araştırmalar AB sosyal politikalarının bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bölümde, AB'de çocuk hakları konusundaki temel politika dokümanları ile çocuk refahı araştırmalarına ilişkin durum ele alınmaktadır.

2.3.2.1. Çocuk Haklarını İlgilendiren AB Sözleşmeleri ve Strateji Belgeleri

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, diğer tüm toplum kesimleri için geçerli olduğu gibi Avrupa Birliği'nde çocuk hakları alanında da temel dokümanlardan birisidir. Sözleşmede yaşam hakkı, işkence yasağı, özgürlük ve güvenlik hakkı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, eğitim hakkı, düşünce ve vicdan hürriyeti, serbest dolaşma hürriyeti gibi temel insani hak ve hürriyetler güvence altına alınmıştır.

AB'de çocuk haklarının güvenceye alındığı bir diğer önemli politika belgesi 1996 yılında kabul edilen Avrupa Sosyal Şartıdır. Bu belgede çalışma hayatı, sosyal güvence,

çocuk ve gençlerin hakları, sağlığın korunması, engellilerin sosyal hayata katılımı, göçmenler, yaşlılar, gibi dezavantajlı kesimlerin korunmasına yönelik hükümlere yer verilmiştir. Sosyal Şartın 7 ve 17'nci maddeleri çocukların ve gençlerin korunması üzerinde durmaktadır.

AB Sosyal Şartının 7'nci maddesinde çocukların istihdam koşullarına ilişkin hükümlere yer verilmektedir. Çocukların 15-18 yaş arasında hafif işlerde çalıştırılabileceği, tehlikeli veya sağlığa zararlı işlerde çalışma yaşının ise asgari 18 olması gerektiği belirtilmektedir. Sosyal Şartın 17'nci maddesi ise çocukların ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunma haklarını düzenlemektedir. Bu maddede, AB'de tüm çocukların zihinsel ve fiziksel gelişimlerine uygun bir ortamda yetişme hakkı, bakım, yardım, eğitim ve öğretim olanaklarının sağlanması, korunmaya muhtaç çocukların devlet güvencesi altına alınması ve çocukların şiddet ve sömürüden korunması gibi hükümlere yer verilmektedir. Ayrıca, ilk ve orta öğretimin tüm çocuklara bedelsiz şekilde sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunların dışında, AB Sosyal Şartında yer alan;

- Çalışan annelerin haklarının güvence altına alınması,
- Çocuklar için bakım ve kreş hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve
- Göçmen ailelerin çocuklarına ana dilini öğretmenin teşvik edilmesi

gibi hususlar çocuk refahına temas eden diğer önemli konulardır.

Suça sürüklenen çocukların adli merciler nezdinde haklarının korunması amacıyla, 1996 yılında Avrupa Konseyi'nin üye devletleri tarafından "Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi" imzalanmıştır. Sözleşme ile çocukların haklarının adli merciler nezdinde güvence altına alınması, mahkeme sürecinde çocuklara gerekli bilgilendirmenin yapılması, çocukların kendilerini ilgilendiren davalara katılarak görüşlerini serbestçe ifade etmelerinin sağlanması amaçlanmıştır. Türkiye söz konusu sözleşmeye 1 Şubat 2001 tarih ve 4620 Sayılı Onay Kanunu ile taraf olmuştur.

"Europe 2020" Strateji Belgesi AB'nin yakın gelecekteki vizyonunu ortaya koyan politika dokümanıdır. Europe 2020'de akıllı ve sürdürülebilir kalkınmanın yanında sosyal içermeye imkân veren bir gelişmenin sağlanması amaçlanmaktadır. Sosyal içermenin ilk iki boyutu istihdam ve nitelik gelişimi ile ilgili iken üçüncü boyutu çocuk refahını da yakından ilgilendiren yoksullukla mücadeledir. Strateji belgesinde AB genelinde 80 milyon kişinin yoksullukla mücadele ettiği ve bu 80 milyon kişiden 19 milyonun çocuk olduğu belirtilerek

2020 yılına kadar nüfusun yüzde 25'inin yani 20 milyon kişinin yoksulluk sınırı üzerine çıkarılması hedeflenmektedir.

2020 Strateji Belgesinin eğitimdeki hedefi ise okul öncesinden başlamak üzere tüm eğitim kademelerinde etkin bir eğitim sistemine yatırım yapmak ve öğrenim sistemi oluşturmak, eğitimde entegre bir anlayış geliştirerek okul terk oranlarını azaltmaktır. Mevcutta AB genelinde her 100 öğrencinin 15'i okulu bırakırken 2020'de bu oranın yüzde 10'a düşürülmesi öngörülmektedir.

Çocuk haklarına özel olarak hazırlanan "Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Strateji Belgesi" bu konuda stratejik öncelikler belirlemektedir. 2012-2015 dönemi Strateji Belgesinin genel amacı "mevcut çocuk hakları standartlarını etkin şekilde uygulamak" olarak belirlemiştir. Bu amaç altında dört adet stratejik amaç belirlenmiştir.

- Çocuk dostu hizmetlerin ve sistemleri geliştirilmesi,
- Çocuğa karşı işlenen her türlü şiddetin önlenmesi,
- Zorlu koşullar altında da çocuk haklarının korunması ve
- Çocuk katılımının desteklenmesidir.

2016-2021 dönemi için hazırlanan Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Strateji Belgesinde ise tüm çocuklar için eşit fırsatlar, katılımcılık, şiddetten arındırılmış bir yaşam, çocuk dostu bir adalet sistemi, dijital ortamda çocuk hakları beş öncelik alanı olarak belirlenmiştir. Fırsat eşitliğinin sağlanması önceliği içerisinde çocuk dostu sosyal ve sağlık hizmetleri sunumu, dezavantajlı bölgelerde yaşayan gençlerin hizmetlere erişimlerinin sağlanması gibi sosyal haklar ile engelli çocuklar, göçten etkilenen çocuklar, azınlıklara mensup ailelerin çocukları ile roman çocukları gibi ayrımcılığa maruz kalan kesimlere yönelik koruma politikalarının uygulanması öngörülmektedir.

Çocuk katılımcılığının artırılması önceliği içerisinde; çocuklara yönelik politika, faaliyet ve standartların belirlenmesinde çocukların düşüncelerinin temel alınması ve ilgili kurumsal yapıların (çocuk ombudsmanlığı, gençlik örgütleri, STK'lar vb.) bu süreçlerde etkin rol almasının sağlanması, okullarda demokratik katılımcılığın artırılması ve okul müfredatında çocuk hakları, vatandaşlık ve insan hakları konusunda derslere yer verilmesi önerilmektedir.

Şiddetten arındırılmış bir çocukluk dönemi çocuk haklarının önemli bir bileşenidir. Avrupa Konseyi çocuğun maruz kaldığı her türlü şiddettin ortadan kaldırılması, özellikle

eğitim, medya, adalet, eşitlik, aile, alternatif bakım ve engelli çocuklara yönelik şiddetin önlenmesi konusunda katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bunun yanında ev içinde ve okulda şiddeti önleyici tedbirlerin alınması, çocukların her türlü cinsel sömürü ve istismardan korunması amacıyla Lanzarote Sözleşmesini tüm Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin imzalayarak, uygulamanın takibinin yapılması amaçlanmaktadır.

Çocuk dostu bir adalet mekanizmasının kurulması Çocuk Hakları Strateji Belgesinin dördüncü önceliğidir. Adalet sistemi çocuklara uygulanan cezalarda hürriyetin kısıtlanmasının önüne geçilmesi ve mümkün olan en kısa sürede yeniden hürriyetine kavuşturulması yönünde adımlar atmalıdır. Bunların yanında, çocuğun aile içerisindeki hukukunu koruyucu tedbirler alınmalıdır.

Dijital ortamda çocuk hakları önceliği çerçevesinde çocukların dijital ortama katılımlarının sağlanması, dijital dünyada çocukların güvenlikleri ve özel yaşamlarının güvenceye alınması ve Avrupa genelinde tüm çocuklara "dijital vatandaşlık eğitimi" nin verilmesi gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. İnternet ve sosyal medyanın nefret söylemlerinde yaygın şekilde kullanılması nedeniyle, Avrupa Konseyi "Nefret Karşıtı Söylem" kampanyası başlatarak Avrupa genelinde çocukları bu alanda bilinçlendirmeyi amaçlanmaktadır.

2.3.2.2. AB'de Çocuk Refahı Çalışmaları

Avrupa Birliği üyesi ülkelerde istihdam ve sosyal içerme konularından sorumlu bakanlara teknik danışmanlık hizmeti sunmak amacıyla kurulan AB Sosyal Koruma Komitesi AB ülkelerinde çocuk refahının izlenmesi, göstergelerin belirlenmesi ve üye ülkelerdeki çocuk yoksulluğu durumunun analiz edilmesi amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Komite AB'de sosyal gelişmeleri yıllık olarak raporlamak, AB 2020 Stratejisine yönelik ara değerlendirme raporları yayınlamak ve ülkelere sosyal konularda danışmanlık hizmeti vermek gibi görevleri de yerine getirmektedir.

AB Sosyal Koruma Komitesi, AB'de çocuk iyilik hali göstergelerini üçlü bir tipolojide değerlendirmektedir. İlk kategoride yer alan (a) tipi göstergeler tüm AB üyesi ülkelerde üretilen ve kullanılan göstergelerdir. İkinci kategoride bulunan (b) tipi göstergeler ise tüm üye ülkeler için AB veri kaynaklarında bulunmakla birlikte çocuk çalışmalarında ortak AB göstergeleri olarak kabul edilmemektedir. Üçüncü tip (c) göstergeler ise üye

ülkeler tarafından kullanılan ve AB'nin ortak gösterge setini tamamlar mahiyette ya da yüksek yoksulluk riski altında olan çocuklar için üretilen göstergelerdir. Komite bu üçlü tipoloji çerçevesinde belirlenen gösterge setini yedi adet iyilik hali bileşeni altında ele almaktadır. Ekonomik durum, konut şartları, yerel çevre, sağlık, eğitim, sosyal katılım ve aile ortamı ile riske maruz kalma ve riskli davranışlar bu yedi bileşeni oluşturmaktadır (AB Komisyonu, 2008).

Komitenin AB ülkelerinde çocuk yoksulluğu üzerine yaptığı analizlere göre AB-27'de çocuklar toplumun genelinden daha yüksek oranda yoksulluk riski ile karşı karşıyadır. Ayrıca, çocuk yoksulluk oranının yüksek olduğu AB ülkelerinde (Polonya, Letonya, Romanya vb.) çocuklarda yoksulluk açığı da fazladır. Yani bu ülkelerde çocuklar çok daha ciddi düzeyde yoksullukla mücadele etmekte, yoksulluğu daha keskin biçimde hissetmektedir. Bunun yanında, tek ebeveynli ailede yaşayan çocuklar ile 3 ve daha fazla çocuğa sahip kalabalık ailede bulunan çocuklar tipik çekirdek ailelerden (iki ebeveyn-iki çocuk) daha yüksek oranda yoksullukla karşı karşıyadır.

AB'de çocuk yoksulluğuna etki eden diğer hususlar ebeveynlerin yaşları ile çalışma durumdur. Anne-babası 30 yaşın altında olan çocuklarda yoksulluk riski yüksektir. 30-50 yaş grubu ebeveynlerin çocuklarında yoksulluk riski azalmaktadır. Annenin çalışma hayatının dışında kalmasında çocuk sayısının önemli payı bulunmaktadır. Çocuk sahibi bir kadın çocuğu olmayan bir kadına nazaran yüzde 8 daha az istihdam edilirken, 3 ve daha fazla çocuğu olan anneler AB-27'de yüzde 25 oranında daha az istihdama katılmaktadır. Annenin çalışma hayatının dışında kalması ise çocuklarda yoksulluk riskini artırmaktadır.

AB desteği ile çocuk yoksulluğu konusunda akademik çalışmalar da yapılmaktadır. Bunlardan biri olan, Neubourg ve ark. (2012) tarafından AB üyesi ülkelerde çocuk yoksulluğu ve yoksunluk üzerine yapılan çalışmada Avrupa Birliğinde yer alan 29 ülkedeki çocuk yoksunluğu ve yoksulluk durumu ölçülmektedir. Çalışmada çocuk yoksunluğuna ilişkin 14 birbiriyle ilişkili gösterge kullanılmıştır. Kullanılan göstergeler AB Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistiklerinden (EU-SILC EU Statistics on Income and Living Conditions) elde edilmiştir.

Raporda parasal yoksulluk ile yoksunluk arasındaki ayrıma dikkat çekilmektedir. Yoksulluğun parasal göstergeleri, hanehalkının ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan mali kaynaklara vurgu yapmakta iken, yoksunluk göstergeleri ihtiyaçların ne kadarının

fiziksel anlamda gerçekten karşılandığı konusunda bilgi sunmaktadır. Bu nedenle, yoksunluk kavramını yalnızca hanehalkının geliri ile ilişkilendirmek doğru olmayacaktır.

Yoksunluk; gelir durumunun yanında ailenin tüketim alışkanlıkları, gelir dışında ailenin sahip olduğu kaynaklar, sunulan kamusal hizmetler ile genel anlamda ekonominin durumu ile yakından ilişkilidir. Zira hanehalkının yeterli mali kaynaklara sahip olması halinde bile karşılayamayacağı ihtiyaçlar olabilir. Örneğin temiz içme suyuna erişim, sağlık hizmetlerine ihtiyaç halinde ulaşım sağlama gibi birtakım parasal olmayan hususlarda hanehalkları kamusal hizmet kalitesine bağımlı durumdadır. Bu tip kamusal hizmetlerdin sunumunda gelişmiş ülkelerde büyük ölçüde sıkıntı yaşanmasa da gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde kamusal hizmet sunumunda yaşanan aksaklıklar çocuk refahını doğrudan etkilemektedir.

Diğer taraftan, hanehalkı tarafından ihtiyaç duyulan mal ve hizmet sunumu gerçekleşse bile aile içerisinde çocukların, özellikle kız çocuklarının bu hizmetlerden ne ölçüde faydalandığı çoğu zaman bilinememektedir. Genellikle, çocukların ailenin tüketim tercihlerinde herhangi bir özerkliğinin bulunmaması nedeniyle hanehalkının tüketim kalıpları yanlış çıkarımlara neden olabilmektedir. Bu nedenle, aile içi tüketim davranışlarının araştırılması çocuk yoksunluğunun ortaya çıkarılması için gereklidir. Özellikle kız çocuklarına yönelik ayrımcılığın genel bir sorun olduğu ülkelerde yapılacak çalışmalarda kız çocuklarına özel gösterge ve verilerin kullanılması gerekmektedir.

Çalışma bulgularına göre; AB ülkeleri içerisinde eğitim seviyesi ve istihdamın düşük olduğu ailelerde ve tek ebeveynli aile çocuklarında yoksulluk oranı diğer ailelerdeki çocuk yoksulluğundan daha yüksek seviyededir. Avrupa Birliği'nin Avusturya, Fransa, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerinde kent yoksulluğu ile çocuk yoksunluğu birbiri ile örtüşmekte iken görece daha az gelişmiş AB ülkelerinde kırsal yoksulluk ile çocuk yoksulluğu birlikte görülmektedir.

Çalışmada göstergeler parasal, gıda, konut yoksunluğu gibi farklı alt-bileşenler itibarıyla da analiz edilmiştir. Parasal yoksulluk AB ülkelerinde en sık karşılaşılan yoksunluk bileşeni iken gıda yoksunluğu en düşük düzeydedir. Çevre ve gürültü kirlilik seviyesi, toplum içerisindeki suç oranları gibi göstergelerin kullanıldığı "topluluk (community)" bileşeni itibarıyla yoksunluk oranı parasal yoksulluk dışındaki bileşenlerden daha yüksektir.

2.3.3. OECD Çocuğun İyilik Hali Araştırması

OECD çocukluk dönemindeki iyilik halinin ilerleyen yaşam döngüsündeki refah düzeyi ve iyilik hali ile yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir (2015). Kuruluşa göre çocuğun iyilik hali onun ailesi ve bütün olarak toplumun refah düzeyine bağlıdır. İlk defa 2009 yılında çocukların iyilik hali üzerine kapsamlı bir çalışma yapan OECD, 2015 yılında yayınlanan "How is Life? 2015: Measuring well-being" çalışmasında yetişkinlerin iyilik hali yaklaşımına çocukları da dâhil etmiş ve 2009 yılından farklı bileşenler belirlemiştir. OECD'nin yeni bileşen seti yetişkinler için oluşturulmuş 11 bileşenden 10'unu içermektedir. Yalnızca "çalışma-yaşam dengesi" yetişkinlere özel bir iyilik hali bileşeni olduğundan çocuklar için kullanılmamıştır. Bu çalışmada, iyilik haline ilişkin iki boyutu belirlenmiş, bu iki boyut altında 10 bileşen ve 28 gösterge tanımlanmıştır. Bu iki boyut ve 10 bileşen şunlardır;

- **Çocuklu ailelerde iyilik hali koşulları boyutu:** Gelir ve servet, iş ve kazanç, konut koşulları, çevresel kalite bileşenleri.
- **Çocuğa özel iyilik hali koşulları boyutu:** Sağlık durumu, eğitim ve nitelikler, sivil katılım, sosyal ortam ve aile çevresi, kişisel güvenlik ve öznel iyilik hali bileşenleri.

Tüm göstergelerde ülkeler arasında en iyi 1/3 lük dilimde yer alan ülke grubu yüksek iyilik haline sahip ülkeler olurken, en düşük gösterge değerlerine sahip 1/3'lük dilimde bulunan ülkeler kötü performans gösteren ülkeler olarak nitelendirilmektedir. Hollanda göstergelerin yüzde 80'ininde en iyi 1/3'lük ülke grubunda yer alarak çocuk iyilik hali en yüksek ülke olmuştur. Hollanda'nın ardından Almanya, İsviçre ve Danimarka yüksek iyilik hali seviyesindeki diğer OECD ülkeleridir. ABD, Polonya ve Türkiye göstergelerin pek çoğunda en düşük performans gösteren ülkeler arasında yer almaktadır.

Gösterge bazında değerlendirildiğinde, Türkiye çocuk başına düşen ortalama gelirde Meksika'dan sonra en düşük gelire sahip ülke olurken, çocuk yoksulluk oranında İsrail'den sonra en kötü durumdaki OECD ülkesidir. Çocuk başına düşen harcanabilir gelirde OECD ülkeleri ortalaması 20 bin doların üzerinde iken Türkiye'de bu rakam 10 bin dolar düzeyindedir. Çocuk yoksulluk oranında ise İsrail ve Türkiye'de yoksulluk OECD ortalamasının iki katından fazladır.

Türkiye çocuk sağlığı göstergelerinde önemli gelişme göstermesine karşın bazı sağlık göstergelerinde OECD standartlarının gerisindedir. Bebek ölüm oranında Meksika ve

Şili; düşük kiloda doğan çocuk oranında ise Yunanistan ve Japonya'nın ardından en kötü konundaki OECD ülkesi Türkiye'dir. Adölesan doğum oranında Türkiye, Meksika, Şili ve ABD'nin ardından dördüncü sıradadır. Aşırı kilolu veya obez çocuk oranı ile çocuk intihar oranı göstergelerinde ise Türkiye pek çok OECD ülkesinden daha iyi konumdadır. Obezitede ABD ve Kanada, çocuk intiharında ise Yeni Zelanda ve İrlanda en sorunlu ülkelerdir.

Türkiye'nin sorun yaşadığı alanlardan birisi de eğitim alanıdır. PISA sınavı sonuçlarına göre son sıralarda yer alan Türkiye eğitim ve istihdamın dışında kalan nüfus oranı bakımından diğer OECD ülkelerinin oldukça üzerinde bir orana sahiptir. Bu durum, henüz erken yaşta gençlerin aktif yaşamın dışında kaldığını göstermektedir. OECD genelinde her 100 çocuktan 10'u okulda kendisini baskı altında hissederken, 27 ülke içerisinde en yüksek düzeyde okulda kendisini baskı altında hisseden çocuklar yüzde 30 ile Türkiye'de yaşamaktadır. Ayrıca, Türkiye'de çocukların yüzde 60'ı sınıf arkadaşlarını iyi ve yardımsever olarak nitelendirirken İsveç'te bu oran yüzde 80'dir. Bütün bunlara rağmen, Türkiye'de çocukların yüzde 80'i okulunu severken OECD genelinde okulu seven çocuk oranı yüzde 70 olmuştur.

11, 13 ve 15 yaşındaki çocukların öznel iyilik hali algılarını ölçmek amacıyla, çocuklara 0-10 arasında bir puanla ortalama yaşam memnuniyet düzeyleri sorulmuştur. İspanya, Hollanda ve İzlanda'da çocuklar 8 puana yakın yaşam memnuniyeti ile OECD ülkeleri içerisinde en mutlu çocuklar olurken Türkiye 7'nin altında mutluluk düzeyi ile en kötü konumdaki OECD ülkesidir. Mutluluk araştırmasına katılan 27 OECD ülkesinin hiçbirisinde çocukların yaşam memnuniyeti 7'nin altında değildir. Türkiye'den sonra en mutsuz çocuklar Polonya ve Kanada'da yaşamaktadır.

2015 yılı çalışmasına temel teşkil eden ve OECD tarafından üye ülkelerde çocuğun durumunun ilk analiz edildiği çalışma 2009 yılı "Doing Better for Children" çalışmasıdır. Bu araştırmada kullanılan bazı göstergeler 2015 yılı araştırmasında da yer bulmaktadır. 2009 yılı çalışmasında, OECD tarafından çocuğun iyilik hali *"ruhsal/psikolojik, fiziksel ve sosyal boyutlarıyla çok boyutlu bir yapı"* olarak tanımlamaktadır. Kuruluş öznel iyilik halinin de bu tanımlama içerisinde yer alması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ancak erken çocukluk dönemindeki çocukların öznel iyilik hali sorularına yaşları gereği sağlıklı cevap vermelerinin mümkün olmaması nedeniyle bu döneme yönelik iyilik hali çalışmaları nesnel ölçütler çerçevesinde ölçülebilmektedir.

OECD 0-18 yaş arası olan çocukluk dönemine yönelik tek bir çalışma yapılmasının sakıncalı olduğunu düşünmektedir. Erken çocukluk dönemi, orta çocukluk dönemi ve geç çocukluk dönemi olarak üç farklı gelişme evresine yönelik verilerin üretilmesi ve çocuğun gelişme evresine özel çalışmaların yapılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ancak OECD'nin de karşılaştığı önemli sorunlardan birisi, üye ülkeler için yeterli sayı ve kalitede verinin bu gelişme evrelerine özel ve standart şekilde üretilememesidir. Ergenlik dönemi sonrası çocukluk periyodu için veri üretimi ve erişimi diğer dönemlere göre daha kolaydır.

2009 yılı çalışmasında değinilen önemli hususlardan birisi, çocuğun iyilik halinin ölçülmesinde doğum öncesi anne-çocuk sağlığı ile ilişkili göstergelerin kullanılması gereğidir. Doğum öncesi bebeğin gelişimine ilişkin veriler ile annenin beslenmesi, sigara ve alkol tüketimi, stres faktörleri gibi göstergeler iyilik haline etki etmektedir. Doğum sonrası süreçte ise bebeğin doğumda ortalama kilosu, ne süre ile anne sütü ile beslendiği, bilişsel ve fiziksel gelişimine ilişkin veriler ile okul hayatına katılımına yönelik göstergeler, ilk çocukluk döneminden ergenlik dönemine kadar olan periyotta gerekli göstergeler arasındadır.

OECD'nin çocuk iyilik hali için yapmış olduğu metodolojik yaklaşıma göre gösterge setinin tanımlanmasında belli başlı "tamamlayıcılık unsurları" gözetilmelidir. Çocukların yaşına göre dengeli bir şekilde göstergelerin seçilmesi amaçlanmaktadır. Eğer bir yaş grubuna yönelik gösterge tanımlanmış ise diğer yaş grubundaki çocuklar için de uygun göstergeler seçilmiştir. Tamamlayıcılığın bir diğer boyutu olan "etkinlik ve hakkaniyet" çerçevesinde hem ortalama olarak ülkenin durumu hem de belirli kesimlerin o gösterge bazındaki konumu göz önünde bulundurulmaktadır. Tamamlayıcılığın bir diğer boyutu hak temelli çocuk refahı yaklaşımının kalkınmacı yaklaşım ile dengeli şekilde olmasıdır. OECD kalkınmacı yaklaşım ile çocuk hakları yaklaşımını konsolide eden bir gösterge seti üzerinde çalışmaktadır. Çocuğun hâlihazırdaki refahı ile gelecekteki refahı arasında denge gözetilmektedir. Tamamlayıcılığın son unsuru ise her bileşenin içerisinde alt-bileşenler de oluşturulmuştur. Örneğin, sağlık bileşeni altında ruhsal ve fiziksel sağlık durumu alt-bileşenler olarak belirlenmiştir.

2009 yılı "Doing Better for Children" çalışmasında OECD ülkelerinde çocuğun iyilik hali 6 boyutta karşılaştırmalı şekilde verilmiştir. Maddi refah, konut ve çevre, eğitim, sağlık ve güvenlik, davranışlar ve riskler ile okul kalitesi bu altı boyutu oluşturmaktadır. Çalışmada 21 adet gösterge kullanılmıştır. Türkiye'nin de dâhil olduğu 30 OECD ülkesine ilişkin altı

farklı boyutta analiz çalışması yapılmıştır. Ancak bu boyutlara ilişkin toplulaştırılmış bir endeks değeri ya da ülke sıralaması sunulmamıştır. Maddi refah, eğitim, sağlık bileşenlerinde Türkiye 30 ülke içerisinde sonuncu olurken davranışlar ve riskler bileşeninde 29'uncu sırada yer almıştır. Konut ve çevre bileşeni için Türkiye yeterli veri sağlamazken, okul kalitesi bileşeninde 12'nci sırada yer almıştır.

OECD'nin iyilik hali yaklaşımında kullandığı ilk bileşen olan maddi refah içerisinde üç adet gösterge kullanılmaktadır. 18 yaşından küçük çocukların yaşadığı ailelerin ortalama hanehalkı geliri, 18 yaşın altındaki çocuklarda göreli yoksulluk oranı ve 15 yaşındaki çocukların eğitim ihtiyaçlarının karşılanma düzeyi maddi refahın boyutlarını oluşturmaktadır. Her üç gösterge de çocuk odaklıdır. Gelir ve yoksulluk verileri ulusal hanehalkı anketinden elde edilmiş, eğitime ilişkin veriler çocukların maddi durumuna ilişkin doğrudan çocuklara yapılan anketin sonuçlarından üretilmiştir. Çocuğun 8 kalem eğitim malzemesi ve çalışma ortamından (çalışma masası, sessiz çalışma ortamı, bilgisayar, eğitim için bilgisayar yazılımı, sözlük, internet bağlantısı, hesap makinesi, okul kitapları) hangilerinin sahip olduğu sorulmuştur. Maddi refah boyutu itibarıyla Türkiye OECD ülkelerinin oldukça gerisinde kalmıştır. Raporun bulgularına göre Lüksemburg'da bir çocuğun ortalama geliri Türkiye'deki bir çocuktan 7 kat daha yüksektir. Yine Türkiye'de çocuk yoksulluk oranı Danimarka'nın 9 katını bulmaktadır.

Çalışmanın konut ve çevre bileşeni altında iki gösterge yer almaktadır. İlki çocukların yaşadığı konuttaki hanehalkı sayısı ile ilişkili iken ikinci gösterge konutun bulunduğu çevrenin yaşam kalitesi (gürültü, kirlilik seviyesi) ile ilgilidir. Eğitim bileşeni altında kullanılan üç gösterge de geç çocukluk dönemine aittir. İlk iki gösterge 2006 yılı PISA değerlerine göre seçilirken, üçüncü gösterge 15-19 yaş aralığında olan ve eğitim ya da istihdamda yer almayan nüfus oranıdır. Her üç gösterge de çocuk odaklı göstergedir.

Sağlık bileşeni altında 8 adet gösterge kullanılmıştır. Bunlardan beşi erken çocukluk dönemine ait olan; bebek ölüm oranı, ortalamanın altında düşük kiloda dünyaya gelen bebek oranı, iki yaşına kadar kızamık ve boğmaca aşısı olan çocuk oranı ile anne sütü ile beslenen bebek oranıdır. Diğer üç göstergeden ikisi çocukluğun üç evresini de içermektedir. Bu iki gösterge 1-19 yaş aralığında ölen çocuk oranı ile yine bu yaş aralığında intihar eden çocuk oranıdır. Son gösterge ise 11,13 ve 15 yaşlarındaki çocukların günde en az 1 saat fiziksel aktivitede bulunma durumuna ilişkindir.

Riskler ve davranışlar bileşeni altındaki göstergeler erken çocukluk dönemine ait değildir. 15 yaşındaki çocuklarda sigara kullanım oranı, 13-15 yaş aralığındaki çocuklarda en az iki defa alkol tüketimi ve 15-19 yaş aralığındaki kızlarda anne olma oranı göstergeleri risk kapsamında ele alınmıştır. Bu üç gösterge de çocuk merkezli olup OECD ülkelerinin Okul Yaşındaki Çocukların Sağlık Davranışları (Health Behaviour in Schoolaged Children – HBSC) anketlerinden üretilmiştir. Türkiye anketin bir tarafı olmakla birlikte riskli davranışlar kategorisinde veri sağlamamıştır. Okul yaşam kalitesi bileşeni altında okuldaki şiddet ile çocukların okul memnuniyeti kullanılan iki göstergedir. Her iki gösterge de çocuk merkezli olup çocuklara yönelik yapılan anketlerden üretilmiştir.

2.4. Türkiye'de Planlı Dönem Sonrası Çocuk Refahı Uygulamaları ve Politikaları

Türkiye'de çocuk politikalarının son 50 yıllık geçmişinin ortaya konulması amacıyla, bu bölümde Planlı Dönem olarak ifade edilen 1963 ve sonrası dönemde çocuk politikalarındaki değişim incelenmektedir. İlk BYKP'nin yürürlüğe girdiği 1963 yılından 10. Kalkınma Planının son yılı olan 2018 yılına kadar geçen sürede çocuk refahında önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu bölümde, çocuk refahı ve politikaları iki dönem altında incelenmektedir. İlk beş plan dönemi 1963-1990 arasını, 1990 sonrası ise ikinci dönemi kapsamaktadır.

2.4.1. İlk Beş Plan Döneminde (1963-1989) Çocuk Refahı ve Politikaları

1963-1967 dönemini kapsayan Birinci BYKP 15 yıllık perspektifle hazırlanması ve Türkiye Cumhuriyetinin ilk beş yıllık kalkınma planı olması açısından önemlidir. Planın temel hedefi *"*sosyal adalet, istihdam ve dış ödeme dengesinin yüksek bir gelir seviyesinde gerçekleştirilmesi" olarak belirlenmiştir (s. 34). Bu dönemde ülke nüfusunun yüzde 3 gibi yüksek bir oranda artış göstermesi nedeniyle sosyal refahın artırılması amacıyla nüfus artışının kontrol altına alınması amaçlanmıştır.

Plan dönemi öncesinde çocuk nüfusunun yüzde 60'ının okuma yazma bilmemesi, dünyaya gelen her bin bebekten 165'inin bir yaşına erişmeden ölmesi ülkenin medeni ülkelerden ne denli geri kaldığını göstermektedir. Planda sunulan verilere göre bebek ölüm oranı ABD'de binde 26, İngiltere'de binde 24'tür. ABD'de okuma yazma bilmeyen nüfus oranı yüzde 2'dir. Türkiye'de ilkokul çağındaki her 100 çocuktan 40,4'ü, ortaokul çağındaki her 100 çocuktan sadece 3,3'ü okula giderken ABD'de bu oranlar sırasıyla yüzde 90 ve

yüzde 64'tür. Eğitime düşük katılım oranları nedeniyle I. Plan 15 yıllık dönemde okuma çağındaki tüm çocukların okullaşmasını hedeflemektedir.

Birinci Plan döneminde ülke nüfusunun yüzde 40'ının 15 yaşın altında olması nedeniyle ülkede istihdam kabiliyetinin düşük olduğuna işaret edilmektedir. Bu nedenle 1960-1985 dönemi için yüksek, orta ve düşük doğurganlık hızı varsayımlarına göre nüfus artış hızı ve yaş bileşimlerine (0-14 yaş, 15-64 yaş ve 65+) göre nüfusun dağılım projeksiyonları yapılmıştır. Bu çerçevede I. Planın nüfus politikası aile planlamasının desteklenmesi ve çocuk nüfusu oranının toplam nüfus içerisindeki payının azaltılması şeklindedir. Ancak, ana-çocuk sağlığına özel önem verilmesi, çocuk hastalıklarının azaltılması ve çocuk sağlığının geliştirilmesi amacıyla süt sanayiinin desteklenmesi Planın hedefleri arasındadır. Planın ilk yılı olan 1963'te ülke genelinde sistemli olarak başlatılan aşılama uygulaması ile daha sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

I. Planın sosyal hizmet sunumu anlayışı bu hizmetlerin esasında gönüllü kuruluşlar tarafından yürütülmesi gerektiği, kamu kurumlarının bu gönüllü kuruluşlar ile işbirliği sağlaması ve bu konuda gönüllü tasarrufların harekete geçirilmesi şeklindedir. Çocuk refahına yönelik olarak dezavantajlı durumdaki çocukların (çalışan çocuklar, zekâ geriliği olan çocuklar, korunmaya muhtaç çocuklar vb.) sosyal hizmetlerden yararlanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, kamu kaynaklarının ve sosyal hizmet faaliyetlerinin tek elden koordine edilmesi amacıyla Sosyal Hizmetler Kurumu'nun ilk Plan döneminde kurulması amaçlanmıştır. Planda korunmaya muhtaç çocuklar için beş yıllık dönemde yapılması öngörülen yatırımların bütçesel büyüklüklerine de yer verilmektedir.

II. BYKP (1968-1972) döneminde çocuk nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payı önceki 20 yıllık döneme kıyasla yükselmiştir. 1945 yılında 0-14 yaş grubu toplam nüfusun yüzde 39,5'ini oluşturmakta iken 1965 yılında bu oran yüzde 41,7'ye yükselmiştir. 15 yaşından küçüklerde yaş bağımlılık oranı 1955'te yüzde 75 iken 1965 yılında yüzde 85'e çıkmıştır. Bu durum birinci Planın nüfus planlaması politikasının istenilen başarıya ulaşmadığını göstermektedir. Bu nedenle, II. Plan döneminde de aile planlaması politikalarına verilen önem devam etmektedir.

II. Planda bebek ölüm oranına ilişkin net bir rakam verilmezken bu oranın binde 120-150 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu oran bir önceki dönemin en azından binde 15 altındadır. Bebek ölümlüğündeki azalmanın yanında son 30 yıllık dönemde yaşam

kalitesinde önemli bir gelişme sağlandığı da söylenebilir. 1935-1940 döneminde ortalama yaşam ümidi 45 yıl iken 1960-1965 döneminde 57,6 yıla çıkmıştır.

II. BYKP ilk Planın hedefi olan temel eğitime tüm çocukların katılım sağlaması amacını yinelemektedir. II. Plan çocukların eğitimi için iki temel amaç belirlemektedir; Birincisi, temel eğitimi bir yurttaşlık hakkı olarak tüm çocuklara sağlamak, ikincisi iktisadi kalkınmanın gereksinim duyduğu şekilde işgücü stoku oluşturmaktır. Ülkenin ekonomik kaynaklarının kısıtlı olması nedeniyle II. Plan orta ve yükseköğrenimi fırsat eşitliği ilkesi kapsamında ancak yetenekli çocuklara sunmayı hedeflemektedir. Okumaya hevesli köy çocuklarına burs sağlanması yoluyla sosyal hareketliliğin sağlanacağı düşünülmektedir.

II. Planın temel eğitime erişimin sağlanması amacı çerçevesinde, geçen beş yıllık dönemde ilkokulda okullaşma oranında önemli bir artış sağlanmıştır. İlk Plan döneminde çocukların ilkokul eğitimine katılımı yüzde 60 düzeyine gelmişken 1965 yılında bu oran yüzde 78'e çıkmıştır. 1971-1972 eğitim döneminde söz konusu oranın yüzde 100'e ulaşması hedeflenmiştir. Ancak artan eğitim ihtiyacını karşılayacak sayıda öğretmenin yetişmemesi, köy okullarının eğitim kapasitesinin yetersizliği temel eğitimde başlıca sorunlardır. Asgari 500 çocuğun eğitim gördüğü yatılı bölge okulu uygulamasının yaygınlaştırılmasıyla altyapı yetersizliklerine çare bulunmak istenmektedir.

II. Planın önemli bir yanı da 3-6 yaş arası çocuklar için okul öncesi eğitimden bahseden ilk Plan olmasıdır. II. BYKP okul öncesi eğitimin yalnızca "anne eğitiminden yoksun çocuklar" için sunulması gerektiğini ifade etmektedir (s. 163). İlkokullarda anasınıfları, bağımsız anaokulları ve çocuk yuvalarının açılmasıyla bu çocuklara okul öncesi eğitim verilmesi düşünülmektedir.

I. Planda çocuk refahı ibaresi geçmekle birlikte II. Plan çocuk refahına daha geniş anlamda vurgu yapan ilk plandır. Planda korunmaya muhtaç çocuklardan 0-6 yaş grubunun bakımı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 7-18 yaş grubunun bakımı ise Milli Eğitim Bakanlığına verilmiştir. Özellikle büyükşehirlerde çocuk suçluluğunun artması, Planın ifadesiyle "arızalı" ve "geri zekâlı" çocuklara eğitim ve bakım desteğinin yeterince sağlanamaması, çırak olarak çalışan çocukların yaklaşık yarısının sosyal güvenlik kapsamı dışında kalması, memleket genelinde çocukların beslenme yetersizliği ile karşı karşıya kalması çocuk refahı hizmetlerinin ana sorunları arasında gösterilmektedir.

III. Plan (1973-1977) son 20 yıllık periyotta bebek ve çocuk ölümlerinin hızla azaldığı ancak doğum hızının istenilen düzeye çekilemediği bir dönemde hazırlanmıştır. Bu Planda ilk kez bölgesel düzeyde bebek ve çocuk ölüm oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Ankara, İstanbul ve İzmir'de bebek ölüm oranları sırasıyla binde 101, binde 109 ve binde 105 olurken kırsal yerleşim yerlerinde bu oran binde 168 seviyesindedir. Aynı dönemde Kuzey Avrupa ülkelerinde bebek ölüm oranları binde 13-14 düzeyindedir. Bu dönemde ortalama yaşam ümidi gelişmiş ülkelerde 75 yılın üzerine çıkmışken Türkiye'nin 20 yıl ilerisindedir.

Plan döneminde yıllık nüfus artış hızı yüzde 2,7 ile gelişmiş ülkelerin çok üzerindedir. Gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı yüzde 0,5-1 arasındadır. III. Plan sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi amacıyla somut hedefler koymuştur. Başta her 10 bin kişiye bir sağlık ocağının açılması olmak üzere ana-çocuk sağlığı ve aile planlamasına ilişkin pek çok konuda 10 yıllık somut hedefler bulunmaktadır. Aile planlaması, ana-çocuk sağlığı ve okul öncesi çağdaki çocukların beslenmesi konularında kamu kurumlarında eşgüdümün sağlanarak bu hizmetlerin memleketin en ücra yerlerine götürülmesi III. Planın hedefleri arasındadır.

II. Plan döneminde okul öncesi eğitim kurumlarının açılacağı belirtilmekle birlikte 1970-1971 eğitim döneminde Türkiye genelinde yalnızca 118 ana sınıfı açılmış, 2.114 çocuk okul öncesi eğitime katılmıştır. Yine II. Plan döneminde temel eğitime katılım oranının yüzde 100'e erişmesi hedeflenmişken bu oran yüzde 84 'te kalmıştır. III. Plan bu durumun temelinde okul ve derslik inşası için gerekli yatırım ödeneklerinin temel eğitime tahsis edilmemiş olmasını göstermektedir. Bu dönemde ilkokulda öğretmen ihtiyacını karşılayacak sayıda öğretmen yetiştirmede büyük gelişme kaydedilirken kır/kent ve bölgeler arasında öğretmenlerin dengesiz şekilde dağılması eğitim kalitesini düşürmektedir.

III. Plan, ilk Plan döneminde kurulması öngörülen Sosyal Hizmetler Kurumu'nun halen kurulamamış olması nedeniyle sosyal hizmet sunumunda dağınıklıkların ve uyumsuzlukların devam ettiğini, korunmaya muhtaç çocukların çok küçük bir kısmının koruma altına alınabildiğini belirtmektedir. Kurumun bu Plan döneminde ihdas edilerek sosyal hizmet sunumunun köylere kadar yaygınlaştırılması hedeflenmektedir.

Planlı dönem boyunca bebek ve çocuk ölümlerinde önemli iyileşme olmasına karşın IV. Planın hazırlandığı yıllarda bebek ölümleri gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında halen çok yüksektir. 1975 yılında ölen her 100 kişiden 29'u bebektir. 1970-1975 döneminde bebek

ölüm oranı binde 130 gibi oldukça yüksek bir orandadır. IV. Plan döneminde doğurganlık hızlarında belirli oranda bir düşüş görülmektedir. 1960'larda yüzde 6,2 olan doğurganlık oranı 1970-1975 döneminde yüzde beşe düşmüştür. Bu dönemde kırdan kente göçün artmasıyla birlikte doğurganlık hızları kentleşmeye paralel biçimde düşmektedir. Yüksek kentleşme ile birlikte gecekondu sorunu giderek büyümüş, kent çeperinde başta kadın ve çocuklar olmak üzere kentsel yoksulluk kırsal yoksulluğun yerini almaya başlamıştır.

IV. Plan döneminde hızlı kentleşme, düşen doğurganlık oranı ve kadının çalışma hayatına daha fazla katılımı ile beraber çocuklara hizmet verecek gündüz bakımevleri ile okul öncesi eğitim kurumlarına olan ihtiyaç artmıştır. Planın hazırlık süreci olan 1977-1978 eğitim öğretim döneminde anasınıfı sayısı 5 yıl öncesine göre artarak bine yaklaşmasına karşın, ülke genelinde 3-6 yaş grubu çocuklardan sadece yüzde 1'i okul öncesi eğitim alabilmiştir.

Cumhuriyetin, tüm çocuklarda ilkokulda yüzde 100 eğitime katılım sağlama vizyonu bu Plan dönemi öncesinde de gerçekleştirilememiştir. 1977-1978 eğitim öğretim döneminde ilkokullarda okullaşma oranı yüzde 87,5 olmuş, bir milyon çocuk temel eğitime erişimden yoksun kalmıştır. Kız çocukları ile doğu bölgelerinde yaşayan çocukların daha düşük düzeyde eğitime erişimi, fiziki altyapı için yeterli kaynakların bütçeden ayrılmaması ve bölgesel olarak öğretmen dağılımındaki dengesizlikler devam etmektedir.

Plan döneminde dezavantajlı konumdaki çocuklara yeterli oranda hizmet götürülememiştir. 1977 yılında erken çocukluk çağında korunmaya muhtaç 1,5 milyon çocuk bulunmaktayken bunlardan yalnızca 3 bin çocuğa bakım hizmeti verilmektedir. Engelli çocuklara sunulan hizmetler de oldukça sınırlı kalmıştır. IV. Planda çocukların da içerisinde bulunduğu dezavantajlı toplum kesimlerine yönelik sosyal hizmet sunumunun yetersizliği, sosyal hizmet sunumunun koordinasyona ve kurumsal bir yapıya olan ihtiyacı önceki kalkınma planlarında olduğu gibi vurgulanmaya devam etmektedir.

1979 yılında çocukların korunması amacıyla 2253 sayılı "Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun"[5] çıkarılmıştır. Kanun ile her ilde ve nüfusu 100 binin üzerindeki ilçelerde çocuk mahkemesi kurularak 15 yaşın altındaki çocuklar tarafından işlenen suçların bu mahkemelerce bakılması hükme bağlanmıştır. Bu

[5] 2253 sayılı Kanunun tam metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc071/kanuntbmmc071/kanuntbmmc07103412.pdf

Plan döneminin son yılı olan 1983 yılında çıkarılan 2828 sayılı "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu" ile de muhtaç durumda olan çocuklar için yürütülecek sosyal hizmetlerin kapsamı ve Çocuk Esirgeme Kurumunun görev ve yetkileri tanımlanmıştır.

Beşinci Kalkınma Planı bebek ölüm oranının hızlı şekilde düştüğü (binde 83), doğal nüfus artış hızının gerilemeye devam ettiği (yüzde 2,16) ve doğuşta yaşam ümidinin 60-65 yıl düzeyine eriştiği bir döneme tekabül etmektedir. İlk Planın üzerinden geçen 20 yıllık dönemde, 0-14 yaş nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payı giderek azalmış ve yaş bağımlılık oranı yüzde 85'lerden bu Plan dönemi başında yüzde 37'ye kadar gerilemiştir. Türkiye artık çocuk yoğun bir toplumsal yapıdan genç nüfus yoğunluğu yüksek bir demografik yapıya evrilmektedir. Bu süreçle birlikte, Plan metninde etkin bir aile planlaması hizmeti sunulacağı zikredilmekte ise de önceki kalkınma planlarına nazaran aile planlaması vurgusunun azaldığı söylenebilir. Bu dönemde çocuk daha çok bir beşeri sermaye kaynağı olarak eğitimine önem verilen, sağlık hizmetlerinin etkili şekilde sunulacağı bir insan kaynağı olarak görülmektedir.

Bu Plan dönemi başında yurt genelinde yürütülen aşı kampanyası ile aşı takviminde yer alan altı hastalığın (verem, difteri, boğmaca, tetanos, çocuk felci, kızamık) önlenmesi amaçlanmış ve hiç aşılanmayan ya da eksik aşısı bulunan 0-5 yaş grubu çocukların yüzde 92'si aşılanarak bu hastalıklara karşı korunmuştur.

Planın başlangıç yılı olan 1985'te 5-6 yaş grubu çocuklarda okul öncesi eğitime katılım yüzde 4 olurken Plan dönemi sonunda bu oranın yüzde 10'a çıkarılması hedeflenmiştir. Anasınıfı uygulamasının özellikle kalkınmada öncelikli yörelerde, gecekondu bölgelerinde ve çalışan annelerin yaşadığı kent merkezlerinde yaygınlaştırılması öngörülmektedir. V. Plan döneminin bir diğer özelliği ilkokullarda okullaşma oranının dönem başında yüzde 100'e erişmiş olmasıdır. Artık ilkokul eğitiminde katılımdan ziyade eğitim kalitesinin artırılmasına ihtiyaç vardır. Engelli çocukların eğitimi, ilkokulda ikili eğitim oranının azaltılması, öğretmen kalitesinin artırılması Planın hedefleri arasındadır.

Planın sosyal hizmet sunumu ve sosyal refah anlayışı önceki planlarla benzer şekildedir. Sosyal hizmetlerin ilgili toplum kesimlerine yaygınlaştırılması, bütçe imkânları dâhilinde mümkün olduğunca sosyal hizmetlere kaynak sağlanması, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi gibi diğer planlar tarafından ifade edilen hususlar bu Planda da tekrar edilmektedir. Bu Planda sosyal hizmet uygulamasında toplumun üç kesiminin öncelik arz

ettiği belirtilmektedir. Muhtaç durumdaki "sakatlar" ile yaşlıların yanında korunmaya muhtaç çocuklar bu üç toplum kesimini oluşturmaktadır.

2.4.2. 1990 Sonrası Dönemde Çocuk Refahı ve Politikaları

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) dönemi başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere büyükşehirlerde nüfusun artmaya devam ettiği, kentleşme dinamiklerinin ivme kazandığı bir dönemdir. Kentleşme oranındaki artışla beraber hanehalkı büyüklükleri azalmakta (kentlerde bu oran beşin altına inmiştir), doğal nüfus artış hızı bir önceki dönemdeki oran olan yüzde 2,16 düzeyinde seyretmektedir. Plan dönemi sonunda bebek ölüm oranının binde 50'nin altına düşürülmesi, ortalama yaşam ümidinin 70 yıla yaklaşması hedeflenmektedir.

Bu dönemde ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin daha odaklı şekilde verilmesi öngörülmektedir. Özellikle hizmet açığı olan, anne ve bebek ölümlerinin yoğum olarak görüldüğü yörelerde bu hizmetlerin yaygınlaştırılması düşünülmektedir. Doğurganlık ve bebek ölümlülüğünün büyük kentlerde önemli oranlarda düşmesi nedeniyle bu tür hizmetlerin kırsal alanda ve az gelişmiş bölgelerde yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

Okul öncesi eğitimde okullaşma oranının Plan dönemi sonunda yüzde 11,5'e çıkarılması hedeflenmektedir. Tüm ilkokul çağı çocuklarının daha önceki dönemde eğitime erişiminin sağlanmış olması nedeniyle bu dönemde ilköğretimde nitelik düzeyinin artırılması amacı devam etmektedir.

VI. Plan döneminin sosyal hizmet sunumu konusunda ayırt edici özelliği aile ve toplum merkezli bakım ve destek sağlanması konusunda iradenin bulunmasıdır. Daha önceki kalkınma planlarında kurum merkezli bir sosyal hizmet sunumu öngörülmekte iken, bu Plan döneminde korunmaya muhtaç çocuklar ile engelli çocukların toplum hayatına uyumu ve topluma kazandırılması düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir.

VII. Plan dönemi (1996-2000) Türkiye nüfusu içerisinde çocuk nüfus yoğunluğunun azalmakta, çalışabilir çağdaki genç nüfus yoğunluğunun artmakta olduğu bir dönemdir. Planın hazırlık dönemi olan 1994 yılında 0-14 grubu çocuk nüfusu ülke nüfusunun yüzde 33'ünü oluşturmakta, yıllık nüfus artış hızı yüzde 1,8'e gerilemektedir. Bir önceki Plan döneminin ilk yılı olan 1990 yılında bebek ölüm hızı binde 57,6'ya düşerken bu Plan dönemi başında bu oran binde 47 olmuştur. Ancak VII. Plan bebek ve çocuk ölümlerinde daha yüksek bir gelişme kaydedilmesi gerektiğini belirtmekte, ölümlerin yalnızca sağlıkla ilişkili

sorunlardan kaynaklanmadığı, aynı zamanda konut, çevre, eğitim, içme suyuna erişim, dengeli beslenme gibi farklı refah uygulamalarında yaşanan aksaklıkların bebek ve çocuk ölüm oranlarını artırdığı ifade edilmektedir. VII. Plan dönemi sonunda bebek ölüm hızının binde 35'e düşmesi hedeflenmektedir. Plana göre bebek ve çocuk ölümlerinin yüzde 60'ı önlenebilir hastalıklardan kaynaklanmaktadır.

Bu Planda nüfus ve aile planlaması konusu ilk planlarda olduğu gibi önem verilen bir alan olmuş ve ayrı bir bölüm içerisinde değerlendirilmiştir. Plan döneminde, uluslararası düzlemde sürdürülebilir kalkınma kavramının çokça tartışılır olması ve bu konuda yapılan çalışmaların artması nüfus artışının da sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur. VII. Plan Türkiye'de nüfus artış hızının düşürülmesinin iktisadi ve beşeri kaynakların sürdürülebilir kullanımı için gerekli olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında Plan, nüfus ve aile planlaması konusunu toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının çalışma hayatına katılımı açısından da ele almaktadır. Türkiye'de kadının eğitim düzeyinin düşük olması, erken evliliklerin yaygınlığı ve gebeliği önleyici yöntemlerin yeterince bilinmemesi nedeniyle, her 100 gebelikten 32'si istenmeyen gebeliklerden oluşmaktadır. Cinsiyet eşitliğini sağlayıcı politikaların nüfus artışını da kontrol altına alacağı düşünülmektedir.

Okul öncesi eğitim bu dönemde de istenilen seviyede yaygınlaştırılamamıştır. Planın hazırlık yılı olan 1994'te 4-6 yaş grubu çocuklarda okul öncesi eğitime katılım oranı yüzde 5 iken Plan dönemi sonunda bu oranın yüzde 16'ya çıkarılması hedeflenmektedir.

Bu Plan döneminin eğitim alanındaki hedeflerinden birisi zorunlu temel eğitimin 8 yıla çıkarılmasıdır. Özellikle ilkokul eğitiminden sonra eğitim hayatının dışında kalan çoğunluğu kız çocuğu 1,4 milyon çocuğun eğitimlerine devam etmesi amacıyla temel eğitimin 8 yıla çıkarılması gerekmektedir. Önceki plan dönemlerinde ilkokulda okullaşma oranının yüzde 100'e ulaşması nedeniyle, zorunlu eğitim süresini AB'ye uyum kapsamında bir ileri aşamaya taşımak istenmektedir. Milli eğitim müfredatının ve teşkilat yapısının 8 yıllık zorunlu eğitimin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılması, özel okulların teşvik edilmesi öngörülmektedir. 2000 yılında 8 yıllık temel eğitime erişim oranının yüzde 100 olması hedeflenmiştir.

VII. Plan döneminde de çocuklara yönelik sosyal hizmet sunumu kısıtlı seviyede kalmıştır. Engelli çocukların yüzde 2'si, korunmaya muhtaç çocukların yüzde 4'ü hizmetlerden yararlanmaktadır. Planın hedefleri arasında sosyal güvenlik, sosyal destek ve

sosyal hizmetlerin tek bir hukuki altyapı çerçevesinde yürütülmesi amacıyla Sosyal Güvenlik Temel Yasası çıkarılması bulunmaktadır.

2000'li yıllara Türkiye ekonomik kriz ve Marmara Depreminin yıkıcı etkileri ile girmiştir. Kamu borç stokunun yüksek olması nedeniyle her alanda olduğu gibi çocuk refahını doğrudan etkileyen sağlık ve eğitim hizmetlerine de yeterince kaynak aktarılamamıştır. Bir önceki dönemde okul öncesi eğitimde okullaşma oranının yüzde 16'ya çıkarılması hedeflenmişken 2000 yılında bu oran yüzde 10'da kalmıştır. Anne-çocuk sağlığı hizmetlerinde aksaklıklar, aile hekimliği sistemine bir türlü geçilememiş olması, çocukların dengeli ve yeterli şekilde beslenememesi, kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü ve yoksulluk oranının kent çevresinde ve kırsal bölgelerde yüksek seviyede olması gibi pek çok nedenden dolayı bebek ve çocuk ölümleri AB kriterlerinin üzerinde kalmıştır. Bu dönemde gelişmiş AB ülkelerinde bebek ölüm hızı binde 5-6 düzeyinde iken Türkiye'de bu oran binde 35 olmuştur. Plan dönemi sonunda bebek ölüm oranının binde 28,8'e düşmesi beklenmektedir.

Anne-çocuk sağlığı hizmetleri kırsal alanda önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir. 1998 yılı verilerine göre gebelik döneminde kırsal alanda yaşayan kadınların yaklaşık yarısı bakım hizmeti almazken kadınların yüzde 60'ı sağlık kuruluşu dışında doğum yapmıştır. Bu nedenle, Plan döneminde üreme sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin kırsal kesimde ve az gelişmiş bölgelerde yaygınlaştırılması ve bu konuda etkin bir izleme sisteminin kurulması düşünülmektedir. Nüfus artış hızının düşmeye devam etmesi ve Sekizinci Kalkınma Plan dönemi sonu olan 2005 yılında yüzde 1,33'e gerilemesi beklenmesine karşın aile planlaması uygulamasının devamı konusunda irade bulunmaktadır.

Sosyal hizmetlerin etkinleştirilmesi konusunda, diğer Planlardan farklı olarak bu Plan döneminde sosyal koruma bilgi sisteminin oluşturulması ve çocuklar ile diğer risk gruplarına sağlanacak sosyal hizmetlerin belirlenecek nesnel kriterler çerçevesinde sunulacağı belirtilmektedir. Bu amaçla, Sosyal Yardım Temel Yasasının çıkarılması ve Sosyal Hizmetler Ana Planının hazırlanması öngörülmektedir.

IX. Plan dönemi (2007-2013) Türkiye'de 2001 ekonomik krizinden toparlanma ve ekonomik göstergelerde önemli bir gelişmenin görüldüğü bir süreçte hazırlanmıştır. Planın hazırlık dönemi olan 2006 yılında ortalama yaşam ümidi 70 yılın üzerine çıkmış, bebek ölüm oranı binde 16,5'e düşerek önceki Plan hedeflerinin üzerinde bir başarıya ulaşılmıştır. Bir önceki Plan döneminde sağlık hizmetlerinde etkinliğin sağlanması ve yaygınlaştırılması

amacıyla Sağlıkta Dönüşüm Programı başlatılmış, aile hekimliği pilot uygulaması belirli illerde yapılmıştır. IX. Plan döneminde aile hekimliği uygulamasının tüm illere yaygınlaştırılması öngörülmüştür.

2000'li yıllarda Türkiye nüfusu içerisinde çocukların payı giderek azalmaktadır. 2000 yılında 0-17 yaş çocuk nüfusu toplam içerisinde yüzde 35 pay alırken 10 yıl sonra bu oran yüzde 30'lara düşmüştür. VIII. Plan dönemi sonu olan 2005 yılında nüfus artış hızının yüzde 1,3 olması beklenirken bu oran yüzde 1,26'da kalmıştır. 65+ yaş nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payı yüzde 6'ya yaklaşmıştır. Bu nedenle IX. Plan dönemi nüfus ve aile planlaması uygulamasının sorgulandığı, Türkiye'nin demografik yapısının gelişmiş ülkelere benzemeye başlaması nedeniyle sosyal politika alanında yaşlılık politikalarının önemli bir çalışma alanı olarak ortaya çıktığı bir dönemdir.

Bu dönemde okul öncesi eğitime katılım oranı kadınların çalışma hayatına katılımının artması ile birlikte yükselmektedir. 2005/2006 döneminde 4-5 yaş grubu çocuklarda okul öncesi okullaşma oranı yüzde 20'ye ulaşmış, Plan dönemi sonu olan 2012/2013 döneminde bu oranın yüzde 50'ye çıkarılması hedeflenmiştir. Bu amaçla, okul öncesi eğitimde okul ve öğretmen sayı ve niteliği yükseltilecek, bu konuda ebeveynlerin bilgilendirilmesi sağlanacaktır.

IX. Plan dönemi başında 8 yıllık temel eğitime katılım oranı yüzde 96 düzeyindedir. Plan dönemi sonunda bu çağ nüfusunun tamamının 8 yıllık eğitim alması hedeflenmektedir. İlköğretimde okul terklerinde önde gelen sorunlar; kırsal kesimde yaşayan çocukların aile işçiliği, mevsimlik işçilik gibi nedenlerden eğitim sürecinin dışında kalması, kız çocuklarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin neden olduğu hayata aktif katılım hakkının kısıtlanmasıdır.

Sosyal hizmet harcamaları bu Planın hazırlandığı dönemde artmıştır. 2000 yılında sosyal harcamalar GSYH'nin yüzde 0,5'i seviyesinde iken 2005 yılında yüzde 0,86'ya yükselmiştir. Çocuklara eğitim ve sağlık yardımları sunulmakla birlikte çocuk işçiliği, sokak çocukları, şiddete ve istismara maruz kalan çocuklara yönelik hizmetler bu dönemde de sınırlı düzeydedir. Sosyal hizmet sunumun etkinleştirilmesi amacıyla nitelikli personel yetiştirilmesi, ortak bir veri tabanı oluşturulması ve STK'lar ile yerel yönetimlerin desteklenmesi düşünülmektedir.

Dokuzuncu Plan döneminde sağlık alanında önemli dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Aile hekimliği sisteminin ülke geneline yaygınlaştırılması, sağlık personeli sayı ve niteliğinde sağlanan ilerlemeler, sağlık altyapısına yapılan yatırımlarla birlikte çocuk sağlığında önemli bir iyileşme görülmüştür. X. Planın hazırlık dönemi olan 2013 yılında bebek ölüm hızı binde 7'ye düşerek gelişmiş ülkeler düzeyine oldukça yaklaşmıştır. Toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusunun artmaya devam ettiği bu dönemde, çocuk nüfus yoğunluğunun düşmesinin yanında çalışma çağı nüfusu olarak nitelendirilen 15-64 yaş nüfusunun da önümüzdeki dönemde azalacağı Plan tarafından ifade edilmektedir. Planın öngörülerine göre 2050 yılından sonra Türkiye nüfusu azalacaktır. Hâlihazırda, nüfusun kendini yenileme düzeyi olan 2,1'in altında bir doğurganlık hızı bulunmaktadır.

X. Plan dönemi (2014-2018) sonunda okul öncesi eğitim hizmetinin toplumun büyük bir bölümüne götürülmesi hedeflenmiştir. 2014/2015 öğretim yılında 4-5 yaş grubu çocuklarda okul öncesi eğitim brüt okullaşma oranı yüzde 47'ye çıkmış, bu rakamın 2018 yılında yüzde 70'e ulaşması öngörülmüştür. Plan döneminde ilköğretimde brüt okullaşma oranının yüzde 100'ün üzerine çıkması nedeniyle bu alanda kalite göstergelerine önem verilmektedir. 2018 yılı itibarıyla, derslik başına öğrenci sayısının 30 olması ve bu düzeye ulaşan il sayısının 76 olması hedeflenmektedir.

X. Planın hazırlık döneminde yaşanan köklü dönüşümlerden birisi 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasıdır. Kamu tarafından sunulan sosyal hizmet ve yardımların tek bir kurumsal yapı tarafından koordinasyonun sağlanması amacıyla kurulan Bakanlık, çocukları her türlü ihmal ve istismardan koruyarak onlara yönelik sosyal politikaları belirlemekle de görevlidir. Bu dönemde kurum bazlı çocuk koruma anlayışından toplum temelli modele geçişin önemli araçları olan sevgi evi ve çocuk evi uygulamaları yaygınlaştırılmıştır.

AÇSHB'nin yanında diğer kamu kurumları tarafından sosyal destekler sağlanmaktadır. Çocuklar için sağlanan şartlı eğitim ve sağlık yardımları, okul sütü ve taşımalı eğitim destekleri kamu kurumları tarafından yürütülen çocuk refahı uygulamalarıdır. Yine bu dönemde 0-18 yaş arası tüm çocukların genel sağlık sigortası kapsamına alınmasıyla ülkedeki tüm çocuklar sağlık hizmetine ücretsiz erişim imkânına kavuşmuştur.

2.5. Türkiye'de Çocuk Refahına Yönelik Güncel Çalışmalar

Son dönemde Türkiye'de çocuk refahı ve politikalarına ilişkin pek çok strateji metni, akademik çalışma ve rapor yayınlanmıştır. AÇSHB, Kalkınma Bakanlığı (mülga) gibi kamu kurumlarının yanında, UNICEF Türkiye temsilciliği, Dünya Bankası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi ile AÇEV, Gündem Çocuk Derneği, Eğitim Reformu Girişimi gibi sivil toplum örgütleri tarafından çocuk refahını doğrudan ya da dolaylı olarak kesen alanlarda araştırmalar yayınlanmaktadır.

Çocuk haklarının korunması ve geliştirilmesinin çocuğun yüksek yararı ilkesi çerçevesinde sağlanması amacıyla hazırlanan ana strateji belgesi Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planıdır. 2013-2017 dönemini kapsayan strateji belgesi AÇSHB koordinasyonunda ilgili kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler ile STK'lar işbirliğinde hazırlanmıştır. Strateji belgesinin uygulama sürecinin izlenmesi Çocuk Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu tarafından yapılmaktadır.

Strateji Belgesinde ulusal çocuk hakları vizyonu "Ülkemizi; hayallerini gerçeğe, mutluluğunu yüzüne, sesini kürsüye taşıyabilen çocukları olan, rol model bir ülke haline getirmek" olarak belirlenmiştir (AÇSHB, 2013, s. 39). Bu vizyon etrafında belirlenen temel değerler ile stratejik amaçlar belgenin uygulama ayağını oluşturmaktadır. Strateji Belgesinde dokuz adet stratejik amaç tanımlanmıştır. Söz konusu amaçlar;

1) Çocuğa saygıyı ve çocuk hakları kültürünü geliştirmek
2) Çocuk haklarına ilişkin karar süreçlerine bütün çocukların katılımını sağlamak
3) Çocuğun doğduğu, büyüdüğü ve yetiştiği ortamını korumak ve fiziksel çevreyi iyileştirmek
4) Çocuk hakları kültürü çerçevesinde eğitim politika ve programları geliştirmek
5) Sağlık hizmetlerini geliştirmek
6) Aileye ve çocuğa yönelik destek ve özel koruma hizmetlerini geliştirmek
7) Çocuk adalet sistemini iyileştirmek
8) Çocuk dostu bir medya oluşturmak
9) Etkin bir denetleme, izleme ve değerlendirme sistemi kurmaktır.

Strateji Belgesinde belirlenen dokuz stratejik amaç altında faaliyetler, bu faaliyetlerden sorumlu kuruluş ile işbirliği yapılacak kuruluşlar, faaliyetlerin tamamlanma yılı ve performans göstergeleri eylem planında tanımlanmıştır.

Strateji Belgesinde, çocuk istatistikleri konusunda yürütülmesi öngörülen faaliyetler 9 uncu amacın ilk hedefinde belirlenmiştir. Bu hedef kapsamında, ülke genelinde tüm çocukları kapsayan bir veri toplama ve izleme sisteminin geliştirilmesi amacıyla AÇSHB koordinasyonunda TÜİK ve ilgili kamu kuruluşlarının katılımıyla "Türkiye Çocuk Bilgi Merkezi" nin kurulması, bilgi merkezi tarafından toplanacak veri ve bilgilerin tespit edilmesi için geniş katılımlı bir çalışma grubunun oluşturulması ve çocuk refahı göstergelerinin tanımlanması, çocukların karşı karşıya olduğu tüm sorunları analiz eden "çocuk refahı değerlendirme kılavuzları" nın hazırlanması yapılacak faaliyetler olarak tanımlanmıştır. TÜİK tarafından her yıl çocuk istatistikleri yayınlanmakla birlikte Eylem Planındaki faaliyetlerde öngörülen sistematik bir yaklaşım henüz geliştirilememiştir.

2013 yılında yayınlanan "Erken Yaşlarda Çocuk Refahı ve Kadın İstihdamı Politika Belgesi" ülkemizde erken çocukluk dönemindeki çocukların refahını analiz eden önemli politika belgelerinden birisidir. Politika belgesinde, erken çocukluk dönemindeki eğitim ve bakım hizmetlerinin (EÇEB) çocuğun iyilik haline dört şekilde katkı sağladığı vurgulanmıştır. Erken çocukluk eğitimi çocuğun mevcut kabiliyetlerini geliştirmede etkili olduğu gibi ilerleyen yıllarda eğitim hayatına katılımını ve başarısını yükseltmektedir. Bu itibarla, erken çocukluk dönemindeki eğitim bireysel gelişime katkı sağlamaktadır. EÇEB'in ikinci katkısı yüksek nitelikli bireyler yetiştirmeye olan etkileri ile çocukların gelecekte istihdam edilebilirliğini artırmasıdır.

EÇEB'in üçüncü katkısı sosyal adaleti ve eşitliği sağlayıcı etkileridir. Düşük gelirli aileler, göçmenler gibi toplumun dezavantajlı kesimlerinin çocuklarının yaşam şanslarının artırılmasında EÇEB'in katkısı büyüktür. Böylece yoksulluğun nesiller arasında aktarılmasının önüne geçilmesi mümkün olabilmektedir. Belgeye göre EÇEB'in dördüncü ve son katkısı toplumun geneli için sağladığı faydalardır. OECD ülkeleri üzerine yapılan çalışmalarda EÇEB için yapılan her bir dolarlık yatırımın toplumsal refaha sekiz dolar getirisi olduğu görülmüştür. Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda ise okul öncesi eğitimin uzun dönemde topluma yedi kat getirisi olduğu yönündedir. Kız çocuklarının EÇEB hizmetlerinden faydalanması ile beraber toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda da daha hızlı ilerleme sağlanabilecektir.

Politika belgesinin üzerinde durduğu önemli noktalardan birisi, hanehalkının durumunun çocuğun iyilik halini nasıl etkilediği üzerine yapılan tartışmadır. Hanehalkı üyelerinin işgücü piyasalarındaki konumu çocuğu doğrudan etkilemektedir. İşgücü

içerisinde annelerin aktif şekilde yer alması ve kadın istihdamının artışı çocuk yoksulluğunu azaltıcı etki yapmaktadır. Annenin çalışması çocuğun yaşam kalitesini artırırken aynı zamanda yeteneklerinin gelişimi için de uygun bir zemin yaratmaktadır. AB'nin çocuk yoksulluğu üzerine yaptığı çalışmalardaki benzer bulgular politika belgesinde de yer almaktadır. Tek ebeveynli ailelerde işsizlik durumu ve iki ebeveynli ailelerde hem annenin hem de babanın çalışmaması durumunda çocuk yoksulluğu oranı artış göstermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de çocuğun iyilik hali konusundaki sıkıntılardan birisi de bu alanda çalışan kurumlar arasında eşgüdümün sağlanamaması, çocuk politikalarında bütüncül bir yaklaşımının olmamasıdır. Çocuk refahı ile toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ortak bir yaklaşımın geliştirilmesi önemlidir. Politika belgesinde, ülkemizdeki bazı kamu çalışanlarının toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda yeterli duyarlılığa sahip olmadıkları belirtilmektedir. Politika metninde, çocuğun iyilik halinin geliştirilmesi amacıyla yapılması gerekenler şu şekilde özetlenmektedir;

- Var olan hizmetlere yönelik farkındalığın artırılması ve etkin kullanımının sağlanması
- EÇEB ve okul öncesi eğitimde temel hedeflerin ve standartların oluşturulması
- Bakım hizmetlerinin çeşitlendirilmesi
- Kadınlara yönelik istihdam artırıcı politikaların uygulanması
- Kurumsal mekanizmaların oluşturulması, kurumlar arası işbirliğinin geliştirilmesi.

Onuncu Kalkınma Planı hazırlıkları kapsamında kurulan Özel İhtisas Komisyonlarından birisi de Çocuk Çalışma Grubudur. İlgili kamu kurumları, STK'lar ile üniversite öğretim üyelerinin katılımıyla oluşturulan çalışma grubu tarafından 2014 yılında yayınlanan "Çocuk Çalışma Grubu Raporu" çocuğun biyo-psiko-sosyal gelişimi, çocuklara yönelik risklerin önlenmesi, çocuk yoksulluğu ve eşitsizlikler, çocuk koruma sisteminin oluşturulması ve çocuk refahı alanında izleme & değerlendirme mekanizmalarının oluşturulması konularını ele almıştır. 10. Kalkınma Planı için belirlenen çocuk vizyonunda; hak temelli yaklaşım, çocuk katılımı, çocukların yaşamın aktif öznesi olduğu ve yurttaşlık temelinde çocuk haklarının korunması gerektiği, toplumsal cinsiyete duyarlı ve bütünsellik arz eden bir ulusal politika tasarımına vurgu yapılmaktadır.

Raporda son yıllarda özellikle çocuk sağlığı konusunda ülkemizde ciddi ilerleme kaydedilmesine karşın kız çocuklarının eğitimi, engelli çocukların toplumsal hayata katılımı, çocuk istismarı, suça sürüklenen çocuklar, çocuk işçiliği gibi daha çok dezavantajlı konumda

olan çocuklara yönelik göstergelerde gelişme kaydedilmesi gereği üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında, çocukların kamu harcamalarından aldıkları pay da düşük düzeydedir. Eğitim dışı kamu harcamalarının ancak yüzde 1,1'i çocuklar için harcanmaktadır.

Rapora göre 2005 yılında çıkarılan Çocuk Koruma Kanunu ile korunma ihtiyacı içerisinde olan çocuklar çağdaş sosyal refah anlayışına uygun olarak korunmaya başlamıştır. Böylece günümüz çocukluk anlayışına uygun bir sistem getirilmiştir. Yeni anlayış çerçevesinde suça sürüklenen çocukların bakım ve rehabilitasyon hizmeti alması sağlanmıştır. Çocuk İzleme Merkezlerinin (ÇİM) kurulması, çocuk istismarının önlenmesi yolunda atılmış bir diğer önemli adım olarak görülmektedir. Çalışma grubu raporunda 10. Kalkınma Planı için birtakım hedefler belirlenerek çocuk refahının farklı boyutları için uygulama stratejileri önerilmiştir. Her bir stratejiye yönelik mevcut durum, önleme çalışmaları, müdahale alanları ile gerekli izleme ve değerlendirme mekanizmaları tanımlanmıştır.

UNICEF ile mülga Kalkınma Bakanlığı işbirliği ile Müderrisoğlu ve ark. (2013) tarafından hazırlanan "Çocuk Refahı Belgesi" Türkiye'de çocukların iyi olma halini gelir, sağlık, eğitim ve katılımcılık olmak üzere dört boyutta analiz etmiştir. Belgede çocuk yoksulluğu, anne ve çocuk sağlığı, çocuk işçiliği, eğitime erişim ve eğitimin kalitesi, katılımcılık, riskli gruplar ve sosyal hizmet sunumu gibi konularda Türkiye'de son dönemde yaşanan gelişmeler irdelenmiştir.

Raporda çocuklar arasındaki fırsat eşitsizliğine neden olan iki etmenin üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki 0-3 yaş döneminde zihinsel, duygusal ve sosyal anlamda yeterince destek almayan çocukların daha sonraki hayatlarında geride kalmasıdır. İkincisi ise 3-6 yaş grubu çocukların en az iki yıl okul öncesi eğitim alması halinde okul ve iş yaşamında başarı şanslarının artmasıdır.

Belgenin Türkiye'de çocuk refahının geliştirilmesi amacıyla önerileri arasında;

- İyi olma haline ilişkin gösterge setinin belirlenmesi ve AÇSHB tarafından ulusal düzeyde "Çocuk İyi Olma Hali Endeksi" nin oluşturulması
- Hedef bölgelerin belirlenerek bu bölgelerde yoksulluk risk haritalarının oluşturulması, dezavantajlı çocuklara yönelik politikalarda toplum temelli bir yaklaşımın geliştirilmesi

- Çocuk katılımının özendirilmesi ve özellikle risk altındaki ailelerin ve çocukların politika yapım sürecine katılım sağlaması
- Eğitim ve sağlık politikalarının hak temelli sunulması ve sosyal hizmetlerden yararlanan çocuklara ve ailelerine karşı damgalamanın önlenmesi
- Çocuklara yönelik olarak kamu kurumları tarafından yapılan harcamaların izlenebilmesi amacıyla çocuk bütçesi oluşturulması

ön plana çıkmaktadır.

Raporda erken çocukluk dönemindeki çocukların gelişimlerinin desteklenmesi amacıyla 0-12 ay arası bebeklerin takibinin Aile Sağlık Merkezleri (ASM) vasıtasıyla Sağlık Bakanlığı, 12-66 aylık çocukların bakım ve eğitim desteğinin ise AÇSHB'ye bağlı Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) tarafından verilmesi önerilmektedir. Bunun yanında, bebeklik döneminden başlamak üzere çocuk ruh sağlığı ve ruhsal gelişiminin Sağlık Bakanlığı ile AÇSHB işbirliğinde izlenmesi ve gerekli hizmetlerin sunulması önerilmektedir.

Türkiye'de çocuğun iyilik hali ve eşitsizlikler üzerine yapılmış olan önde gelen alan araştırmalarından birisi Semerci ve ark. (2012) tarafından İstanbul'un 27 ilçesinin örneklem alanı olarak seçildiği ve 11-18 yaş grubundaki 963 çocuk ve ailesi ile yapılan anket çalışması ile hazırlanan "Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk" çalışmasıdır. Araştırma kapsamında uluslararası alanda yapılmış olan çocuk refahı ve iyilik hali çalışmaları çerçevesinde 8 öncelikli alan belirlenmiş ve bu alanlara ilişkin gösterge setleri çıkarılmıştır. Bu araştırma alanları; ailenin maddi durumu, eğitim, sağlık, risk ve güvenlik, ev ve çevre koşulları, katılımcılık, ilişkiler ve öznel iyi hali olma başlıkları olarak belirlenmiştir.

Alan araştırmasında nicel ve nitel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Nicel araştırma kapsamında çocuklar ve ebeveynler için anket soru formları oluşturulmuştur. Ebeveyn anketleri ailelerin sosyo-ekonomik şartlarının, çocuk anketleri ise çocukların öznel iyilik hali algılarının anlaşılmasını hedeflemiştir. Nitel araştırma kapsamımda ise derinlemesine görüşme, odak grup çalışmaları, fotoğraf çalışması gibi teknikler kullanılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre;

1. Ebeveynlerin eğitim düzeyinin yüksek olduğu, babanın düzenli işinin bulunduğu, çocuğun okula devam oranının yüksek olduğu ailelerin çocuklarında maddi yoksunluk düzeyi düşüktür.

2. Çocukların mutluluk düzeyi ile sağlık koşulları arasında doğrudan bağlantı vardır. Sağlıkta yaşanan sıkıntılar çocukların öznel mutluluk algısını azalmaktadır.
3. Yüksek eğitim düzeyine sahip aile çocuklarının eğitime katılım oranı yüksektir. Temel yaşam gereksinimlerini karşılayamayan ailelerde yetişen çocuklar eğitime erişimde en riskli kesimi oluşturmaktadır. Aileler, gelir düzeylerinde meydana gelen bir azalma halinde ilk olarak eğitim harcamalarından kesinti yapmaktadır.
4. Okulların yeterli fiziksel altyapı imkânlarının olması çocukların eğitimde başarı şansını artırmakta, mutluluk düzeyini yükseltmektedir. Sınıfların kalabalık olması, okulun temiz olmaması ve okulda bahçenin bulunmaması gibi fiziksel eksiklikler çocukların iyilik halini olumsuz biçimde etkilemektedir.
5. Okullarda katılımcı mekanizmaların bulunması çocukların kişisel gelişimlerine olumlu yönde etki etmektedir. 15-18 yaş grubu çocukların müziksel faaliyetlere katılımının, bu yaş grubu erkek çocuklar özelinde ise futbol oynamanın özgüveni artırıcı etkisi bulunmaktadır.
6. Çocukların gecekondu tipi evlerde mutsuz oldukları, sık taşınma durumunun çocukları derinden etkilediği, kendine ait oda, masa ve eşyası bulunan çocukların daha mutlu olduğu, sosyal donatı imkânlarının ve yeşil alana erişimin bulunduğu yerlerde çocukların kendilerini daha mutlu hissettikleri görülmektedir.
7. Akranlar arası şiddet ilköğretimden liseye doğru artış göstermektedir. Bunun yanında, öğretmenler tarafından fiziksel şiddete başvurulabildiği gibi notla tehdit etme gibi psikolojik şiddet türleri de okullarda görülmektedir.
8. Aile ile ilişkileri iyi olan çocukların eğitime katılım oranları yükselmektedir. 11-14 yaş grubu çocuklar 15-18 yaş grubundaki çocuklara nazaran kendilerini aile bireylerine daha yakın hissetmektedir.
9. Kız çocukları, küçük yaştaki çocuklar, annenin eğitim düzeyi yüksek olan çocuklar ile ailesinin gelir düzeyi yüksek olan çocuklar kendilerini okulda daha mutlu hissetmektedir.
10. Okula gitmeyen, çalışan, kalabalık ailede yaşayan çocuklar ile eğitim düzeyi düşük ailelerde bulunan çocukların mutluluk düzeyi diğer çocuklara göre düşüktür.

2.6. Türkiye'de Mekânsal Düzeyde Çocuk İyilik Halinin İzlenmesi

İnsanoğlunun gelişme seyri çok boyutlu şekilde incelenmeye muhtaçtır. Toplum içerisinde aktif olarak yer alan bireylerin yakın çevresindeki diğer insanlar, nesneler ve sembollerle olan ilişkileri gelişme çizgisini belirlemektedir. Bronfenbrenner (2001) kişilerin doğuştan itibaren içerisinde şekillendiği çevresini "yakınlık etkileşimleri" olarak kavramsal bir çerçevede ele almaktadır. Çocukların anne-babası ve oyun arkadaşları ile olan ilişkileri, öğrenme ve okuma-yazma yeteneklerindeki ilerleme, fiziksel gelişimi, faaliyetlere katılım ve yeni bilgiye erişim gibi aktiviteler yakınlığın neden olduğu etkileşimden doğmaktadır ve bir yandan da çocuğun geleceğini şekillendirmektedir.

Çocuğun gelişimini üç boyutta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki çocuğun içerisinde yaşadığı sosyal alandır. Bronfenbrenner tarafından "yakınlık etkileşimleri" olarak ifade edilen sosyal çevrede çocuğun duygu, düşünce ve anlam dünyası şekillenmektedir. Diğer insanlarla ilişki kurma biçimleri, hayatı ve bilgiyi edinme tarzı bu sosyal alan tarafından inşa edilmektedir. Çocuğun gelişim sürecini etkileyen ikinci boyut fiziksel mekândır. Bir çocuğun yaşamı boyunca refah düzeyini belirleyen temel unsurların başında dünyaya geldiği fiziksel mekânın sosyo-ekonomik ve kültürel şartları gelmektedir. Gelişmiş bir ülkede henüz dünyaya gelmeyen bir çocuk dahi az gelişmiş bir ülkedeki çocuğa nispeten daha ileri refah imkânlarına sahiptir. Dünya Bankasına (2009) göre New York'ta dünyaya gelen bir çocuk yaşamı boyunca ortalama 4,5 milyon dolar gelir elde edebilecekken Zambiya'nın kırsal kesiminde dünyaya gelen bir çocuk ömrü boyunca ancak 10 bin dolar kazanabilecektir. Dolayısıyla, çocuğun dünyaya geldiği ülkenin ve bölgenin şartları, kırsal alanda mı kentte mi doğduğu, ailenin toplum içerisindeki statüsü gibi hususlar çocuk refahına etki etmektedir.

Gelişmenin üçüncü boyutu ise zamandır. Tarihsel süreç içerisinde, sosyal alanda ve fiziksel çevrede meydana gelen değişim ve dönüşümden insanın gelişim süreci de etkilenmektedir. Bronfenbrenner'in (1994) çocuğun ekolojik gelişim modelinin en üst halkasını oluşturan zaman boyutunda (kronosistem) toplumların iktisadi üretim ilişkileri, aile yapıları, yaşam tarzları önemli oranda dönüşüm geçirmektedir. Ekolojik gelişim modelinde, çocuğun gelişim süreci kronosistemin altında birbiri ile etkileşimli dört alt-sistemle ilişkilidir. Mikrosistemde çocuk ilk düzeyde ilişki içerisinde olduğu aile üyeleri, mahalle ve okul arkadaşları gibi yakın çevresinin etkisi altındadır.

İkincil alt-sistem olan mezosistem pek çok mikrosistemden oluşmaktadır ve çocuk bu mikrosistemler arası ilişkilerin etkisi altındadır. Eksosistem çocuğa dolaylı yoldan etki eden üçüncü düzeydeki alt-sistemi oluşturmaktadır. Anne-babanın işyeri, ailenin toplumdaki konumu ve komşuluk ilişkileri gibi eksosistemler çocuğu doğrudan etkileyen aile, okul ve arkadaş çevresi gibi mikrosistem ilişkilerine etkide bulunmaktadır. Ekolojik gelişim kuramının dördüncü alt-sistemi olan makrosistemde ise toplumun kültürel yapısı, inanç sistemi, bilgi birikimi bulunmaktadır. Kronosistemde ise tarihsel süreçte makrosistemde köklü değişimler meydana gelmektedir.

İşte gelişmenin bu beş boyutu belirli bir coğrafyada, fiziksel mekânda ortaya çıkmaktadır. Çocuğun aile ilişkileri, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminden toplumun inanç ve kültür yapısına kadar tüm alt-sistemik gelişmeler ve değişimler mekândan bağımsız olarak düşünülemez. Mekânsal şartlar ekolojik gelişmenin tüm aşamaları ile etkileşim halindedir. Ancak sosyal sistem teorileri içerisinde mekânsal boyuta yeterince yer verilmemiş olması, yer seçimi teorilerinde ise sosyal sistem kuramından yararlanılmaması önemli bir eksikliktir. Çocuğun dünyaya geldiği mekânsal şartlarla bu doğa ve çevre koşulları üzerinde inşa edilmiş sosyal sistemler birbirleri ile sürekli etkileşim halindedir. Sosyal sistemlerin ortaya çıktığı fiziksel mekân organizasyonunda doğal kaynakların düzensiz şekilde dağılımı, mekânsal yapıyı ve dolayısıyla da sosyal organizasyonun etkililiğini belirlemektedir (Tekeli, 2011a).

Örtük bilgi olarak adlandırılan mekâna ve o mekân üzerinde yaşayan topluma ait kodlanmamış bilgi, sözel olarak ifade edilememekte ve ancak toplum içerisinde yaşayarak elde edilebilmektedir. Esnek bir zihin yapısı ile dünyaya gelen çocuğun örtük bilgiyi elde etme deneyimi, dış dünyadaki hareketlerden, gördüklerinden ve en son aşamada da algıladıklarından oluşmaktadır. Çocuk eğitim ve öğretim kurumları aracılığıyla öğrenmenin yanında, toplumsal yaşam içerisinde kendiliğinden gerçekleşen "durumsal öğrenme" süreçlerinden geçmektedir (Tekeli, 2010).

Tezin bu bölümünde Türkiye'de çocukların yaşam kalitesini şekillendiren mekânsal gelişme dinamikleri üzerinde durulacaktır. Çocuğun bireysel yaşam koşullarından başlamak üzere kronosisteme kadar olan bu beş katmanlı yapıda Türkiye'de mekâna ilişkin üretilen göstergelerin sınıflandırılması ve erken çocukluk dönemindeki çocukların hangi mekânsal şartların içerisinde yaşama başladığını gösteren bileşenler analiz edilecektir. Bu analize

temel teşkil eden sınıflama, UNICEF'in çocuk iyilik hali endeksi için kullandığı sınıflamaya dayanmaktadır.

UNICEF'in iyilik hali çalışmalarında kullandığı sınıflama beş boyuttan oluşmaktadır; maddi refah, çocuk sağlığı, eğitim, davranışlar ve riskler ile konut ve çevre boyutları çocuk iyilik hali boyutlarıdır. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu beş boyut esas alınarak erken çocukluk dönemi perspektifinde Türkiye'de çocuğun iyilik hali bölgesel düzeyde incelenmektedir.

2.6.1. Türkiye'de Bölgeler İtibarıyla Çocuğun Durumu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminden itibaren mekânsal gelişme stratejisi köktenci bir çağdaşlaşma anlayışına sahiptir. Cumhuriyet döneminde kentleşme ile çağdaşlaşma projesi bütünlük arz etmektedir. İlk dönem ülkenin mekânsal gelişme stratejisi Anadolu'da dengeli bir gelişme ve sanayileşmenin sağlanmasını amaçlamaktadır. Ankara'nın başkent oluşu, Anadolu'nun demir ağlarla örülmesi ve fabrikaların Anadolu kentlerine kurulması bu amaca hizmet etmektedir. Ancak bu dönemde kentleşme oranı düşük düzeydedir. Türkiye'de kentleşme II. Dünya Savaşından sonra ivme kazanmıştır (Tekeli, 2009).

1980 öncesi süreçte kentlerde konut üretimine gecekondulaşma ve yapsatçılık hâkim olmuştur. 1980 sonrası dönemde ise ülkenin ekonomi politiğinde meydana gelen köklü dönüşün sonucunda; ülke nüfusu üç büyük ilde, turizmin gelişmesi ile birlikte batı ve Ege Bölgesinin kıyı illerinde, daha sonra da dünya ekonomisi ile bütünleşmeye başlayan girişimci kesimin ortaya çıkışı ile birlikte Kayseri, Gaziantep, Denizli, Konya, Çorum gibi Anadolu kentlerinde toplanmaya başlamıştır.

Türkiye özellikle 1950'li yıllardan sonra köyden kente göçün yoğun olarak yaşandığı bir ülkedir. Tarımda makineleşmenin artması sonucu tarımsal istihdamın azalması ve artık işgücünün büyük kentlerde istihdam umudu taşıması ile birlikte kentleşme dinamikleri ivme kazanmıştır. Kırsal nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren Türkiye'de doğurganlık hızı da yüksek düzeylerde seyretmiş, bunun sonucu olarak çocuk ve genç nüfusunun ülke içerisindeki payı gelişmiş ülke ortalamalarının üzerinde olmuştur. Ancak kentleşmenin hızla yükseldiği 1980 sonrası dönemde doğurganlık hızlarındaki düşüşle birlikte çocuk nüfusu yoğunluğunda gözle görülür şekilde azalma meydana gelmiştir.

TÜİK'in nüfus verilerine göre, 1945 yılında 15-49 yaş aralığındaki her bin kadına 555 çocuk düşmekteyken bu oran 1960 yılında yaklaşık 700'e çıkmış, bu yıldan sonra kademeli olarak azalmıştır. 1980 sonrası dönemde doğum oranlarındaki hızlı azalma sonucu, 2000 yılında 40 yıl öncesinin neredeyse yarısına kadar gerileyerek bin kadın başına doğum oranı 362'ye düşmüştür.

Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere (Tablo 2) 1935 yılında Türkiye nüfusunun yüzde 45'i 0-17 yaş aralığındaki çocuklardan oluşmaktaydı. 1960-1980 döneminde bu oran yüzde 46 düzeyinde seyretmiş, 1980 sonrasında ise çocuk nüfusunda hızlı bir düşüş eğilimi başlamıştır. 2000'li yılların başında çocuk nüfusunun toplam içerisindeki oranı yüzde 35'e düşmüştür.

Tablo 2

Dönemler İtibarıyla Çocuk Nüfusunun Toplam Nüfus İçerisindeki Payı

Yıl	***Toplam Nüfus***	***Toplam Çocuk Nüfusu (0-17)***	***Çocuk / Toplam Nüfus (%)***	***Yetişkin Nüfus (18+ Yaş)***	***Yetişkin /Toplam Nüfus (%)***
1935	*16 158 018*	*7 277 722*	*45,0*	*8 808 424*	*54,5*
1960	*27 754 820*	*12 823 514*	*46,2*	*14 881 535*	*53,6*
1980	*44 736 957*	*20 572 272*	*46,0*	*23 997 245*	*53,6*
2000	*64 729 501*	*22 800 988*	*35,2*	*41 928 513*	*64,8*
2010	*73 722 988*	*22 699 503*	*30,8*	*51 023 485*	*69,2*
2015	*78 741 053*	*22 870 683*	*29,0*	*55 870 370*	*71,0*
2023	*84 247 088*	*21 652 169*	*25,7*	*62 594 919*	*74,3*
2050	*93 475 575*	*17 888 076*	*19,1*	*75 587 499*	*80,9*
2075	*89 172 088*	*15 718 503*	*17,6*	*73 453 585*	*82,4*

Kaynak: TÜİK (2015). *İstatistiklerle çocuk-2014*, s. 5, Ankara.

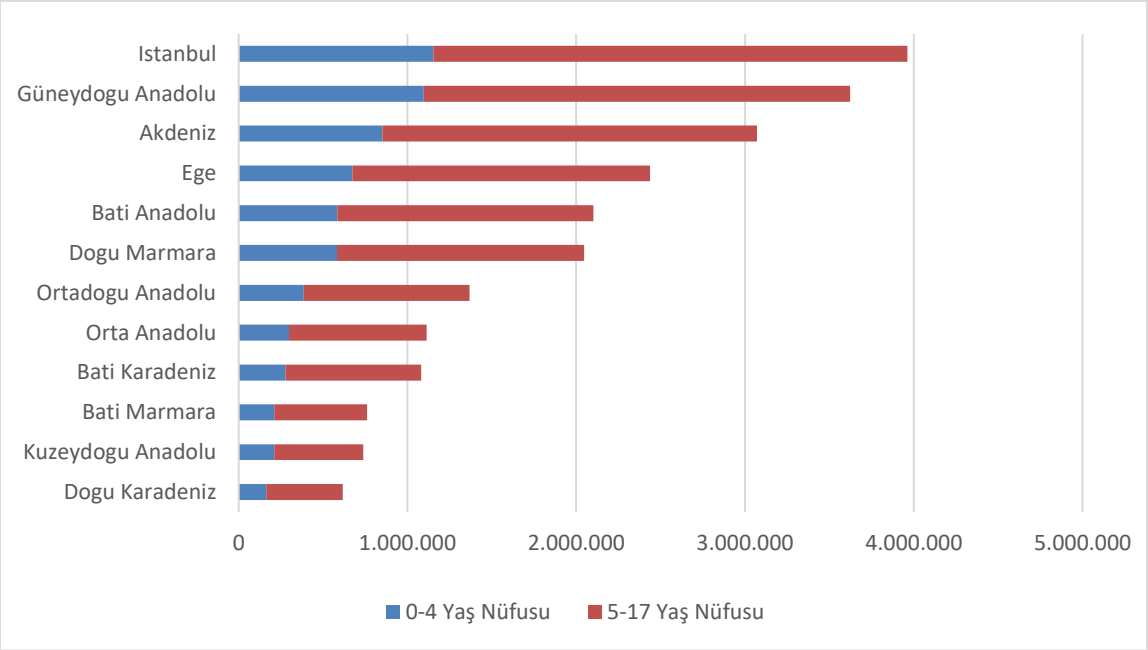
2015 yılında çocuk nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payı yüzde 29'a kadar gerilemiş olmakla beraber, TÜİK'in nüfus ve yaş dağılımı öngörülerine göre çocuk ve genç nüfus oranı gelecek 60 yıl içerisinde daha da düşecektir. 2050 yılında her 100 kişiden ancak 19'unun çocuklardan oluşacağı, bu oranın 2075 yılında yüzde 17,6'ya kadar düşeceği tahmin edilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin demografik fırsat penceresinin doğru değerlendirmek için çok uzun zamanının olmadığı belirtilebilir.

2018 yılı itibarıyla, Türkiye'de 0-17 yaş aralığında 22,9 milyon çocuk yaşamaktadır. Türkiye nüfusunun yüzde 28'i çocuklardan oluşmaktadır. Bölgeler bazında çocuk nüfusunun en yüksek olduğu yerler İstanbul ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Söz konusu bölgelerde sırasıyla 3,96 milyon ve 3,62 milyon çocuk bulunmaktadır. Akdeniz bölgesinde

ülke toplam çocuk nüfusunun yüzde 13,4'ü yaşarken, bu bölge İstanbul (yüzde 17,3) ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden (yüzde 15,8) sonra çocuk nüfusunun en yoğun olduğu bölge olmuştur. Bu üç bölge 0-17 yaş aralığındaki çocukların neredeyse yarısını barındırmaktadır.

2018 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye'de erken çocukluk döneminde (0-4 yaş arası) yaklaşık 6,5 milyon çocuk bulunmaktadır. Türkiye'nin en kalabalık kenti olan İstanbul, ülke toplam nüfusunun yüzde 18,5'ini barındırmakta iken erken çocukluk dönemindeki çocukların yüzde 17,8'i İstanbul'da yaşamaktadır. Doğu bölgelerinden batı bölgelerine doğru gidildikçe bu yaş grubundaki çocuk nüfusunun bölge nüfusu içerisindeki ağırlığı azalmaktadır. Ege bölgesi ülke toplam nüfusundan yaklaşık yüzde 13 pay almakta iken 0-4 yaş çocuk nüfusunun yüzde 10,4'üne sahiptir. Doğu bölgelerinde ise çocuk nüfusunun daha yoğunluklu olduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye toplam nüfusunun yüzde 10,6'sı yaşamaktayken, ülkedeki 0-4 yaş aralığında bulunan her 100 çocuktan 16,9'u bu bölge illerinde yaşamaktadır. Benzer bir durum, daha düşük yoğunlukta olmakla birlikte, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgelerinde de görülmektedir.

Türkiye'nin batı bölgelerinde çocuk nüfusu yoğunluğunun doğu bölgelerinden daha düşük seviyede olmasının belirli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan biri batı bölgelerinin daha çok çalışma çağı nüfusundan (15-64 yaş arası) göç almasıdır. Bu bölgelerin ekonomik olarak daha gelişmiş olması, iş imkânlarının fazlalığı, başta eğitim ve sağlık hizmetleri olmak üzere kamusal hizmet kalitesinin daha iyi konumda bulunması nedeniyle istihdam çağındaki nüfus batı bölgelerinde daha yoğunlukludur. Bu nedenle, söz konusu bölgelerde çocuk nüfusu yoğunluğu daha düşük düzeyde kalmıştır. Göçün ülkemizde fırsat eşitsizliğini azaltma konusunda önemli bir unsur olması nedeniyle; tarihsel olarak nüfus hareketleri kırsal alanlardan kentlere, iç kesimlerden sahil kesimlerine ve doğu illerinden batı illerine doğru olmuştur.

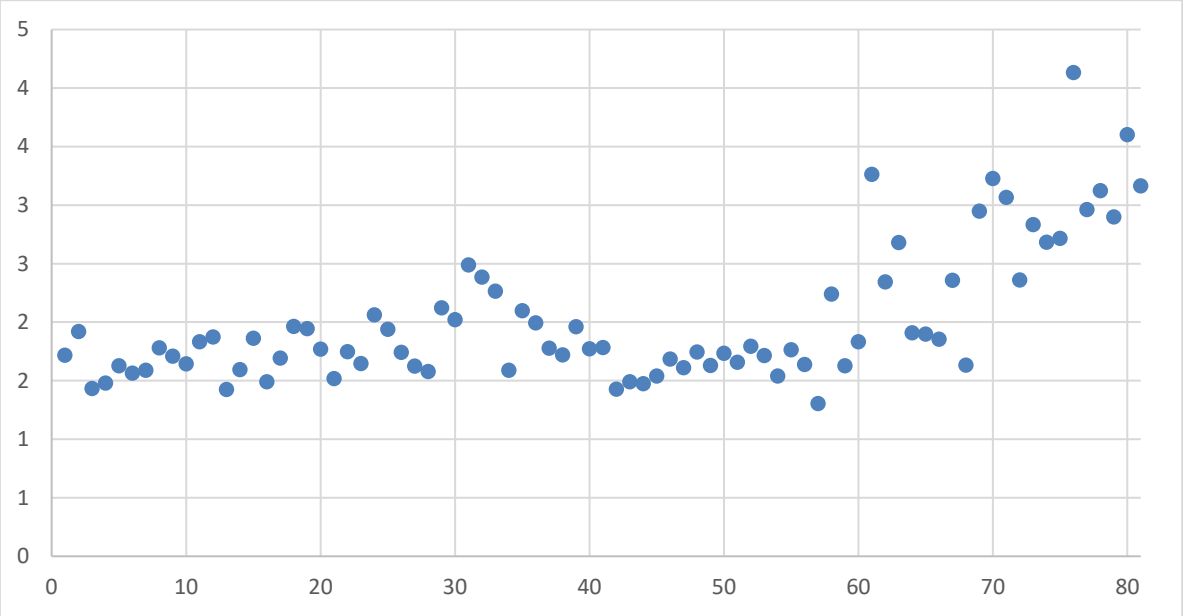
Şekil 1 Düzey-1 bölgeleri itibarıyla çocuk nüfusunun dağılımı

(2018, milyon kişi). TÜİK'in 2018 yılı ADNKS nüfus istatistiklerine dayanılarak hazırlanmıştır. Erişim tarihi 16 Mayıs 2019. https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/sorguGiris.do#

Çocuk nüfus yoğunluğunun doğu bölgelerinde daha yüksek olmasında bir diğer önemli faktör toplumsal yapıdaki farklılıktır. Doğu bölgelerinde erken yaşta yapılan evlilikler ve anne-baba olma yaşının düşük olması, bunun yanında doğurganlık hızının yüksekliği gibi nedenlerle çocuk nüfusu bu bölgelerde daha yoğunlukludur. 2018 yılı verilerine göre Türkiye genelinde erkekler için ortalama evlenme yaşı 30,2, kadınlar için 26,5'tir. Ege Bölgesinde erkeklerde ortalama evlenme yaşı 31,2 iken Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 27,8; kadınlarda ise ortalama evlenme yaşı Ege Bölgesinde 27,6, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 24,1'dir.

TÜİK'in verilerine göre kız çocuklarının evlilik oranlarının en yüksek olduğu iller ağırlıklı olarak Doğu Anadolu Bölgesi illeridir. 2017 yılı TÜİK verilerine göre 16-17 yaş grubundaki kız çocuklarının yaptığı evliliklerin toplam içerisindeki payı Türkiye genelinde yüzde 4,2'dir. Ağrı, Muş, Bitlis, Niğde, Ardahan, Kars, Kilis, Van ve Gaziantep illerinde toplam evliliklerin yüzde 10'undan fazlası çocuk yaştaki kızların evliliklerinden oluşmaktadır. Muş ve Ağrı'da bu oran yüzde 16'nın da üzerindedir. Erken yaşta yapılan evlilikler ve bu evliliklerden dünyaya gelen çocuklar yoksulluğun kalıcı hale gelmesine ve fırsat eşitsizliklerinin nesilden nesile aktarılmasına neden olmaktadır. Çocuk yaşta evliliklerin yüksek olduğu bu illerde AÇSHB'nin özel programlar geliştirmesi gerekir.

Yalnızca erken yaşta yapılan evliliklerde değil, kaba doğum hızında da doğu illeri daha yüksek değerlere sahiptir. 2017 yılı TÜİK'in il bazında doğum istatistiklerine göre Şanlıurfa'da kaba doğum hızı binde 32,7; Şırnak, Ağrı ve Muş'ta ise binde 27'nin üzerindedir. Kaba doğum hızının en yüksek olduğu illerden ilk 18'i Doğu veya Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeridir. Kaba doğum hızında ülke ortalaması binde 16'dır. Edirne, Kastamonu ve Bartın'da bu oran binde 10'un altındadır.

Şekil 2 Düzey-III bölgeleri bazında toplam doğurganlık hızı.

(2018, yüzde). TÜİK'in doğum istatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Erişim tarihi 16 Mayıs 2019. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30696

2018 yılında toplam doğurganlık hızının en yüksek olduğu il yine Şanlıurfa olmuştur. Doğurganlık hızı 15-49 yaş aralığında olan kadın nüfusunun dünyaya getirdiği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Kadın başına ortalamada 2,1'den daha fazla çocuğun doğması nüfus artışına neden olurken, ortalama 2,1'lik doğum hızı nüfusun dengede kalmasına bu orandan az çocuk olması halinde ise nüfusun uzun dönemde yaşlanmasına ve azalmasına neden olmaktadır. Şanlıurfa'da 4,13 olan ortalama çocuk sayısı Şırnak ve Ağrı'da sırasıyla 3,6 ve 3,26'dır. Ülke ortalamasının 1,99 olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin çocuk nüfus oranının azalacağı söylenebilir. Aralarında İstanbul, Ankara, Kocaeli, Bursa ve İzmir gibi büyük kentlerin olduğu 59 ilde kadın başına doğan çocuk sayısı 2,1'in altında kalırken yalnızca 22 ilde 2,1'in üzerinde bir doğurganlık hızı mevcuttur.

2.6.2. Türkiye'de Çocuğun İyilik Halinin Bölgesel Bileşenleri

Bu bölümde, Türkiye'de çocuk refahının bölgesel dinamikleri, hangi bileşenler çerçevesinde izlenmesi gerektiği, çocuk refahına ilişkin izleme göstergeleri ve belirlenen söz konusu göstergeler çerçevesinde bölgelerde çocuğun iyilik halinin durumu analiz edilmektedir. UNICEF'in çocuğun durumu için belirlediği beş boyut, bu bölümde Türkiye'de çocukların bölgesel düzeydeki konumunu analiz etmek amacıyla esas alınmaktadır.

2.6.2.1. Maddi Refah

Çocuk yoksulluğu bileşeni çocuk refahı ve iyilik hali çalışmalarının temel unsurlarından birisidir. Martorano ve ark. (2013) tarafından yapılan "Çocuk İyilik Hali Endeksi" çalışmasındaki maddi refah bileşeni içerisinde parasal yoksulluk ve materyal yoksunluk alt-bileşenleri yer almaktadır. Parasal yoksulluk alt-bileşeninde çocuk yoksulluk oranı (%50 medyan gelirin altında geliri olan hane sayısının toplama oranı) ve çocuk yoksulluk açığı (%50 medyan gelirin altında geliri olan hane sayısı ile yoksulluk sınırı altındaki hane sayısının ortalaması) verileri kullanılmıştır. Materyal yoksunluk alt-bileşeninde ise çocukların beslenme alışkanlıkları, giyim-kuşam, kitap ve oyuncaklarının bulunup bulunmaması gibi göstergeler ile ailenin refah ölçütleri (araba ve bilgisayar sahipliği ile evdeki oda sayısı) gibi göstergelere yer verilmektedir. Keza, AB (2008) ve OECD (2009) çalışmalarında da bu çalışmaya benzer biçimde çocuk yoksulluğuna dair göstergelere yer verilmektedir.

TÜİK tarafından yayınlanan yoksulluk istatistikleri gelire ve harcamaya dayalı yoksulluk tanımı üzerinden hesaplanmaktadır. Düzey-I ve düzey-II bölgeleri itibarıyla yoksulluk istatistikleri gelire dayalı yoksulluk tanımı üzerinden yayınlanmaktadır. Gelire dayalı yoksullukta eşdeğer hanehalkı fert geliri ve Satınalma Gücü Paritesi (SGP) kullanılarak hesaplanmış gelire dayalı yoksulluk sınırına göre yoksul sayıları ve yoksulluk oranları belirlenmektedir. Eşdeğer hanehalkı fert gelirine göre yoksulluk hesaplanırken hanenin elde ettiği toplam gelir eşdeğer hanehalkına bölünerek eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri elde edilmektedir. Hanede yaşayan her bir fert başına düşen medyan gelirin belirli bir oranı (yüzde 40, 50, 60 veya 70) yoksulluk sınırı olarak belirlenmekte ve bu oranın altında geliri olan kişiler yoksul olarak nitelendirilmektedir. Eşdeğer hanehalkı fert gelirinin SGP kullanılarak yeniden hesaplanması ve bu gelirin yüzde 50-60'ının altında

kalanların yoksul olarak tanımlanması sonucu bir başka yöntemle de yoksul sayıları ve yoksulluk oranı hesaplanmaktadır[6].

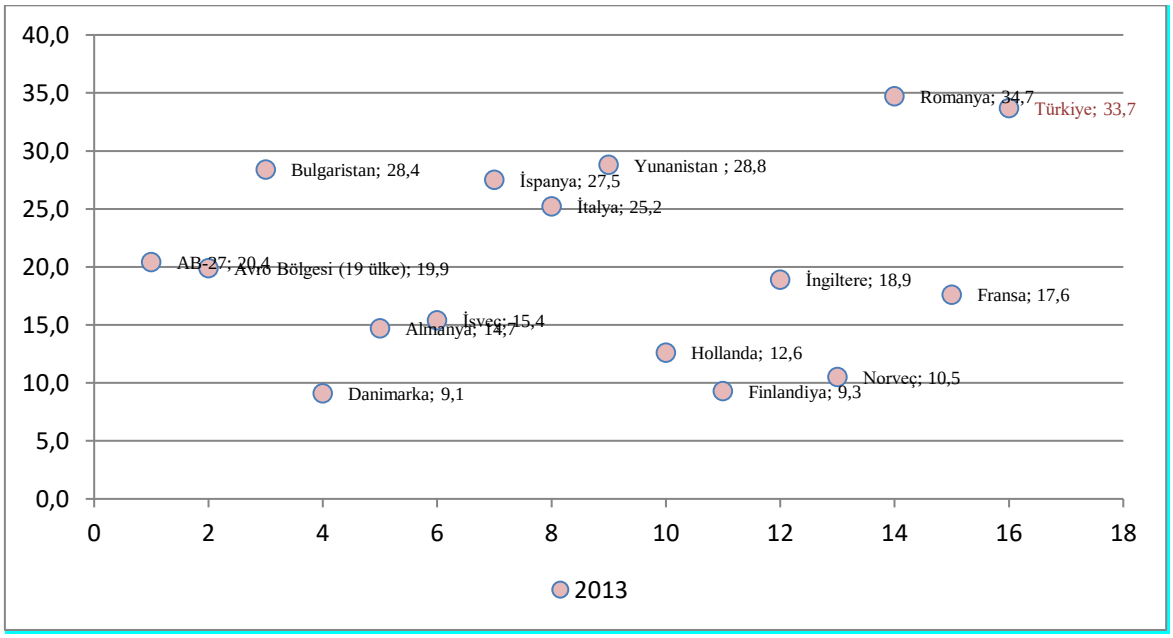
Gelir yönünden hesaplanan yoksulluk istatistiklerinde bölge düzeyinde veriler 2006 yılında itibaren düzenli şekilde yayınlanmakla birlikte bölgesel bazda çocuk yoksulluk oranı düzenli şekilde yayınlanan bir veri niteliğinde değildir. Yoksulluğun hesaplanmasında kullanılan ikinci yöntem olan harcamaya dayalı yoksulluk istatistiklerinde ise bölgesel bazda veri üretilmemektedir. Ulusal bazda yapılan harcama yöntemiyle yoksulluk hesapları gıda yoksulluğu, gıda ve gıda dışı yoksulluk, günlük 1, 2, 15 ve 4,3 doların altında yapılan harcama düzeyine göre hesaplanmaktadır.

Türkiye OECD ülkeleri içerisinde gelir dağılımının en bozuk olduğu ülkelerden birisidir. 2015 yılı verilerine göre Türkiye'de en zengin yüzde 20'lik kesim toplam eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin yüzde 46,5'ine en yoksul yüzde 20'lik kesim yüzde 6'sına sahiptir. En zengin hanelerde ortalama fert başına düşen yıllık gelir 38 bin TL'nin üzerindedir. En yoksul kesim hanelerinde fert başına düşen yıllık gelir 5 bin TL'dir. İstanbul'da en zengin kesimde ortalama fert başına düşen yıllık gelir 52 bin TL ile düzey-II bölgeleri içerisinde en yüksek seviyededir. Bölgeler içerisinde en zengin yüzde 20'lik kesimler karşılaştırıldığında en düşük gelire sahip bölge 18 bin TL yıllık fert başına düşen gelir düzeyi ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) düzey-II bölgesidir. 26 düzey-II bölgesinde en yoksul yüzde 20'lik dilimde yaşayan haneler karşılaştırıldığında, en düşük fert başına yıllık gelir yaklaşık 2.500 TL gelirle TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) bölgesindedir. En yoksul yüzde 20'lik kesimler içerisinde en yüksek fert başına gelir 7.830 TL ile TR51 (Ankara) düzey-II bölgesindedir.

TÜİK tarafından yapılan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması kapsamında düzey-I ve düzey-II bölgeleri bazında medyan gelirin yüzde 60'ı ve yüzde 50'sine göre bölgesel yoksul sayıları ve yoksulluk oranları yayınlanmaktadır. 2015 yılı verilerine göre Türkiye genelinde medyan gelirin yüzde 50'si baz alındığında 11,2 milyon, medyan gelirin yüzde 60'ı baz alındığında ise 16,7 milyon yoksul bulunmaktadır. Ülke nüfusunun yüzde 14,7'si medyan gelirin 50'si altında bir gelir seviyesinde yaşarken medyan gelirin yüzde 60'ı altında olanların oranı yüzde 21,9'u bulmaktadır. TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) ve TRC2

[6] Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013

(Şanlıurfa, Diyarbakır) düzey-2 bölgeleri yüzde 60 kriterine göre yoksulluk oranının en yüksek olduğu bölgelerdir.

Şekil 3 AB'de yoksulluk riski altında olan çocuk oranı

(0-17 yaş, 2013). EU-SILC. Erişim tarihi: 15.03.2017. http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/main-tables

Yukarıdaki şekilde (Şekil 3) AB-28 ile seçilmiş bazı AB üyesi ülkelerde ve Türkiye'de yoksulluk riski altında olan çocuk oranları verilmektedir. Yoksulluk risk eşiği olarak ulusal düzeyde eşdeğer hanehalkı harcanabilir gelirin yüzde 60'ı (sosyal transferler dâhil) belirlenmiştir. Buna göre Türkiye'de iki yetişkin ve 14 yaşından küçük iki çocuğun yaşadığı ailelerde 6.641 avronun altında yıllık geliri olan haneler yoksulluk riskiyle karşı karşıyadır.

Türkiye'de çocuklar AB ortalamasının (yüzde 20,4) ve Avro Bölgesi ülkelerinin (yüzde 19,9) çok üzerinde bir oranda (yüzde 33,7) yoksulluk riskine maruzdur. AB üyesi ülkeler içerisinde yalnızca Romanya'da çocuklar arasında yoksulluk riski (yüzde 34,7) Türkiye'nin gerisindedir. Ancak Türkiye'de yoksulluk riski altında olan çocuk nüfusu 2006-2013 döneminde azalmıştır. 2006 yılında yüzde 36 olan yoksulluk riski altındaki çocuk oranı 2013 yılına kadar yaklaşık 3 puan düşmüştür. Aynı dönemde AB-27 ülkelerinde yoksulluk riski yüzde 20 bandında seyrederken Avro Bölgesi içerisindeki daha gelişmiş 19 AB üyesi ülkesinde yüzde 18'den yüzde 20'ye doğru bir artış yaşanmıştır.

Türkiye için en güncel çocuk yoksulluğu verileri 2013 yılına ait olmakla birlikte AB üyesi ülkeler için 2015 yılı verileri de mevcuttur. AB genelinde çocuk yoksulluk riski son iki yıl içerisinde artarak yüzde 21 olmuştur. Bu gösterge itibarıyla en riskli konumda olan Romanya'da söz konusu oran yüzde 38'e yükselmiştir. AB üyesi ülkelerde çocuk yoksulluk riskinin en düşük olduğu Danimarka ve Finlandiya'da 2005 - 2015 döneminde oranlar sabit kalmıştır. Her iki ülkede de 2005 yılında yüzde 10'lar seviyesinde olan yoksulluk riski 2015 yılında aynı düzeydedir.

AB Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarına göre Türkiye'de çocuk yoksulluğu riski süreğen bir sorundur. Süreğen yoksulluk riski cari yılda ve son üç yılın en az ikisinde yoksulluk risk eşiği olarak belirlenen eşdeğer harcanabilir gelirin altında gelire sahip nüfus üzerinden hesaplanmaktadır. Bu gösterge bazında Türkiye'de çocukların yüzde 29'u süreğen yoksulluk riski ile karşı karşıyadır. Süreğen yoksulluk riski ile karşı karşıya bulunan nüfus oranı pek çok AB üyesi ülkede son yıllarda artma eğilimindedir. Örneğin, İspanya'da 2007 yılında yüzde 13,6 olan süreğen çocuk yoksulluk riski 2015 yılında yüzde 21,4'e; Avusturya'da yüzde 4,6'dan yüzde 10,2'ye; Finlandiya'da yüzde 5,8'den yüzde 9,2'ye yükselmiştir.

TÜİK'in Yaşam Memnuniyeti Araştırması sonuçlarına göre hanede yaşayan kişi sayısındaki artışla birlikte hanehalkının ihtiyaçlarını karşılamada zorluk çektiği görülmektedir. Bir veya iki kişinin yaşadığı hanelerde elde edilen gelirin evin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını beyan edenlerin oranı yüzde 40'tır. Beş veya altı kişinin yaşadığı hanelerde bu oran yüzde 50'nin üzerine çıkarken yedi ve daha fazla kişinin yaşadığı hanelerin yüzde 60'ı gelirin ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Benzer sonuçlara TÜİK'in Aile Yapısı Araştırması sonuçlarından da ulaşmak mümkündür. 2013 yılı araştırma sonuçlarına göre Türkiye'de tek kişilik hanehalklarında yoksulluk oranı yüzde 11,6 iken bağımlı çocuğu olmayan hanelerde yoksulluk oranı yüzde 7,7'ye düşmektedir.

Hanedeki çocuk sayısındaki artışla birlikte yoksulluk oranı hızlı bir şekilde artmaktadır. 2013 yılı verilerine göre iki yetişkinin yaşadığı ve bir bağımlı çocuğu olan hanelerde yoksulluk oranı yüzde 8; iki yetişkin ve iki bağımlı çocuğun olduğu hanelerde yoksulluk oranı yüzde 15,6 ve iki yetişkinin yaşadığı, üç veya daha fazla bağımlı çocuğu olan hanelerde yoksulluk oranı ise yüzde 49,6'dır. Öte yandan, tek ebeveynli ailelerdeki yoksulluk oranı iki yetişkinin yaşadığı ailelerdeki yoksulluk oranından da yüksektir. Tek

ebeveynli ailelerde en az bir bağımlı çocuğu olan ailelerde yoksulluk oranı yüzde 28,9 düzeyindedir.

AB Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması kapsamında çocuk yoksulluğu konusunda üretilen bir başka önemli veri çocukların materyal yoksunluk düzeyi ile ilişkilidir. Materyal yoksunluk çocukların dokuz ihtiyaç kaleminden en az üçüne sahip olmaması hali olarak tanımlanmaktadır. Evin kirası, ısınma bedeli, düzenli et tüketimi, tatil giderleri, araba, televizyon, telefon ve bulaşık makinesi sahipliği ile beklenmeyen harcamaların karşılanması materyal yoksunluğa ilişkin dokuz kalemi oluşturmaktadır[7].

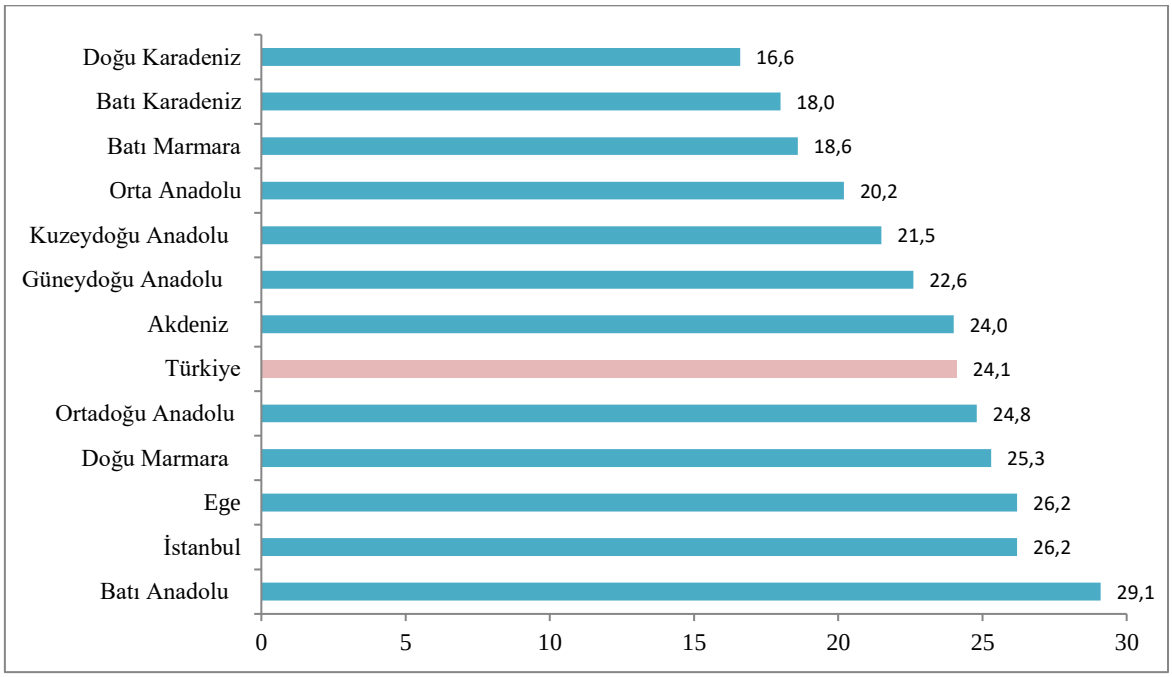
AB-28 ülkelerinde bu dokuz kalemden en az üçünden yoksun olan çocukların oranı yüzde 20'dir. Türkiye'de çocuklar arasında gelir yoksulluğunun ötesinde bir materyal yoksunluk sorunu bulunmaktadır. 2006 yılında yüzde 79 olan materyal yoksunluk oranı 2013 yılında yüzde 65'e gerilese de Romanya, Bulgaristan, Macaristan gibi bu alanda en kötü konumdaki AB üyesi ülkelerin 10 puan üzerinde materyal yoksunluk oranları görülmektedir.

Çocuklarda materyal yoksunluğun bölgesel durumu konusunda Türkiye'de üretilmiş bir veri bulunmamaktadır. Erken çocukluk dönemindeki çocukların yoksulluk düzeyine ilişkin ise 2013 yılına ait iki gösterge mevcuttur. Bunlardan ilki 0-5 yaş grubu çocuk nüfusu içerisindeki yoksulluk oranıdır. İkinci gösterge ise yoksul çocukların yoksul fertler içerisindeki oranı göstergesidir. İlk yoksulluk göstergesinde düzey-I bölgelerinde yaşayan 0-5 yaş grubu çocuk nüfusu içerisinde yoksul olan çocukların payı ölçülürken ikinci göstergede bölgelerdeki tüm yoksullar içerisinde çocukların ne düzeyde pay almakta oldukları belirlenmektedir. Bir diğer deyişle bu göstergede toplum genelindeki yoksulluk sorununun ne düzeyde çocuklar üzerinde yoğunlaştığı anlaşılabilmektedir.

TÜİK'in 2013 yılı verilerine göre 0-5 yaş grubunda 1,8 milyon, 6-13 yaş grubunda 2,6 milyon 14-17 yaş aralığında ise 1,3 milyon yoksul çocuk bulunmaktadır. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir medyan gelirin yüzde 60'ı kriterine göre hesaplanan yoksulluk oranlarına göre Türkiye'de 0-5 yaş grubu çocuklar için yoksulluk oranı yüzde 24,1'dir. Batı Anadolu Bölgesi yüzde 29,1 ile çocuk yoksulluk oranının en yüksek olduğu bölgedir.

[7] Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics- explained/index.php/Glossary: Material_deprivation

İstanbul, Ege ve Doğu Marmara Bölgelerinde de çocuk yoksulluk oranı ülke ortalamasının üzerindedir.

Şekil 4 Çocuk yoksulluk oranı

(2013, 0-5 yaş, yüzde). Türkiye İstatistik Kurumu (2015). İstatistiklerle Çocuk-2014. Ankara. s. 104.

Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir medyan gelirin bu bölgelerde yüksek olması nedeniyle çocuk yoksulluk oranları söz konusu bölgelerde yüksektir. Diğer taraftan, ortalama hane geliri ve tasarruf miktarı yüksek olan bu bölgelerde çocuk yoksulluk oranının yüksek görünmesinin nedenleri arasında; bu bölgelerin düşük gelir grubundaki bölgelerden göç alması, bölge içerisindeki gelir farklarından kaynaklı çocukların özellikle kent yoksulluğunun etkisi altında bulunması gelmektedir.

Dayıoğlu (2007) tarafından yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre Türkiye'de kırsal kesimde çocuk yoksulluğu kentlerden daha yüksek orandadır. Anne-babanın eğitim düzeyi yüksek, hanede yaşayan kişi sayısının az olduğu yerlerde çocuk yoksulluğu daha düşüktür. Bunun yanında, üretim faktörlerine sahiplik ve kamu kesiminde istihdam da yoksulluğu azaltıcı etki yapmaktadır. Kırsal kesimde yaşayan hanelerin daha fazla çocuk sahibi olması, emek yoğun işlerde istihdam edilmesi, ebeveynlerin eğitim düzeyinin düşük olması gibi etmenler çocuklar arasında yoksulluk riskini yükseltmektedir. Çalışma bulgularına göre kırsal alanda çocuk yoksulluğu özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu Bölgelerinde yoğunlaşmaktayken kentsel alanlarda bu bölgelere ilave

olarak Akdeniz, İstanbul, Ege ve Batı Anadolu Bölgelerinde çocuk yoksulluğu görülmektedir.

Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz Bölgelerinde çocuk yoksulluğunun düşük oranda olmasının (sırasıyla yüzde 16,6 ve yüzde 18) nedeni ise düşük gelir ve sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinden kaynaklı olarak nüfusun bu bölgelerde tutunamamasıdır. Erken çocukluk dönemindeki 0-6 yaş arası nüfus yoğunluklarına bakıldığında bu iki bölge ülke çocuk nüfusunun toplamda yüzde 7'sini barındırırken İstanbul tek başına yüzde 18'ine sahiptir. İstanbul, Batı Anadolu, Ege ve Doğu Marmara Bölgeleri ile birlikte Türkiye 0-6 yaş nüfusunun yüzde 46'sına barındırmakta olduğundan ülke içerisindeki nüfusun dengesiz dağılımı çocuk yoksulluğunun da bu bölgelerde yüksek düzeylere çıkması sonucunu doğurmuştur.

Doğan'ın (2014) düzey-I bölgelerinde 0-14 yaş grubu çocuklar için yapmış olduğu yoksulluk oranı hesaplamaları TÜİK verilerinden farklılık göstermektedir. TÜİK'in 2010 yılı GYKA verileri kullanılarak yapılan hesaplama sonuçlarına göre Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde çocuk yoksulluk oranı yüzde 31,5 ile en yüksek orandadır. TÜİK verilerine göre en düşük çocuk yoksulluğunun görüldüğü bölgelerden birisi olan Batı Karadeniz Bölgesinde (yüzde 18) yazara göre çocuk yoksulluk oranı yüzde 30'a yakındır ve ülke içerisinde ikinci sırada gelmektedir. Bu çalışmada çocuk yoksulluk oranının en düşük olduğu bölge yüzde 22,6 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmuştur.

Son 15 yıllık dönemde Türkiye'de yoksulluğun azaltılması konusunda önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. 2002 yılında sosyal yardımların GSYH içerisindeki payı yüzde 0,5 iken 15 yıllık dönemde bu oranda üç katı artış sağlanmıştır. AÇSHB'nin 2011 yılında kurulması sonrası sosyal yardımların hak temelli olarak sunulması ve dağınıklıktan kurtulması yönünde adımlar atılmıştır. "Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP)", "Bütünleşik Sosyal Yardım Projesi" ve muhtaç kişilerin objektif kriterler çerçevesinde değerlendirildiği "Puan Projesi" sosyal yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaşmasında etkinliği artırmakta ve yoksullukla mücadelede katkı sunmaktadır (Karagöl ve Dama, 2015).

AÇSHB tarafından çocuklara yönelik olarak farklı uygulamalar çerçevesinde destek ve hizmetler sunulmaktadır. Eğitim materyali ve ücretsiz ders kitabı dağıtımı, okul sütü uygulaması, şartlı eğitim ve sağlık yardımları ile öğrenci taşıma ve iaşe yardımları bu kapsamda sunulan hizmetlerdir. 2016 yılında 3 milyon çocuğun bu desteklerden yararlandığı tahmin edilmektedir (mülga Kalkınma Bakanlığı, 2017).

AÇSHB'nin 2016 yılı Faaliyet Raporuna göre bu yılda toplam 32 milyar TL sosyal yardım harcaması yapılmıştır. 32 milyar TL'lik sosyal yardımın 5 milyarlık kısmı SYDTF aracılığıyla dağıtılmaktadır. Sosyal yardımlardan yaklaşık 3,2 milyon hane yararlanmaktadır. Bu hanelerin 2,34 milyonu düzenli şekilde yardım almaktadır. AÇSHB'nin yardım kalemleri altı başlık altında toplanmaktadır; aile yardımı, eğitim yardımı, sağlık yardımı, özel amaçlı yardımlar, yaşlı ve engelli yardımları ile proje destekleri ve istihdam yardımları. Aile yardımı kapsamında gıda, barınma, sosyal konut, yakacak, eşi vefat etmiş kadınlara yardım, muhtaç asker ailelerine yardımlar, doğum yardımı, muhtaç asker çocuğu yardımı ile öksüz ve yetim yardımı alt-kalemlerinde yardımlar verilmektedir. Eğitim yardımları başlığı altında eğitim materyali yardımı, şartlı eğitim yardımı, öğle yemeği yardımı, ücretsiz ders kitabı, öğrenci taşıma, barınma ve iaşe yardımı, engelli öğrencilerin ücretsiz taşınması, yurt yapım projeleri ile diğer eğitim yardımları verilmektedir. Sağlık yardımları çerçevesinde ise Şartlı Sağlık Yardımları (ŞSY), engelli ihtiyaç yardımları ile Genel Sağlık Sigortası (GSS) gelir tespiti ve prim desteği alt-kalemlerinde yardımlar sağlanmaktadır.

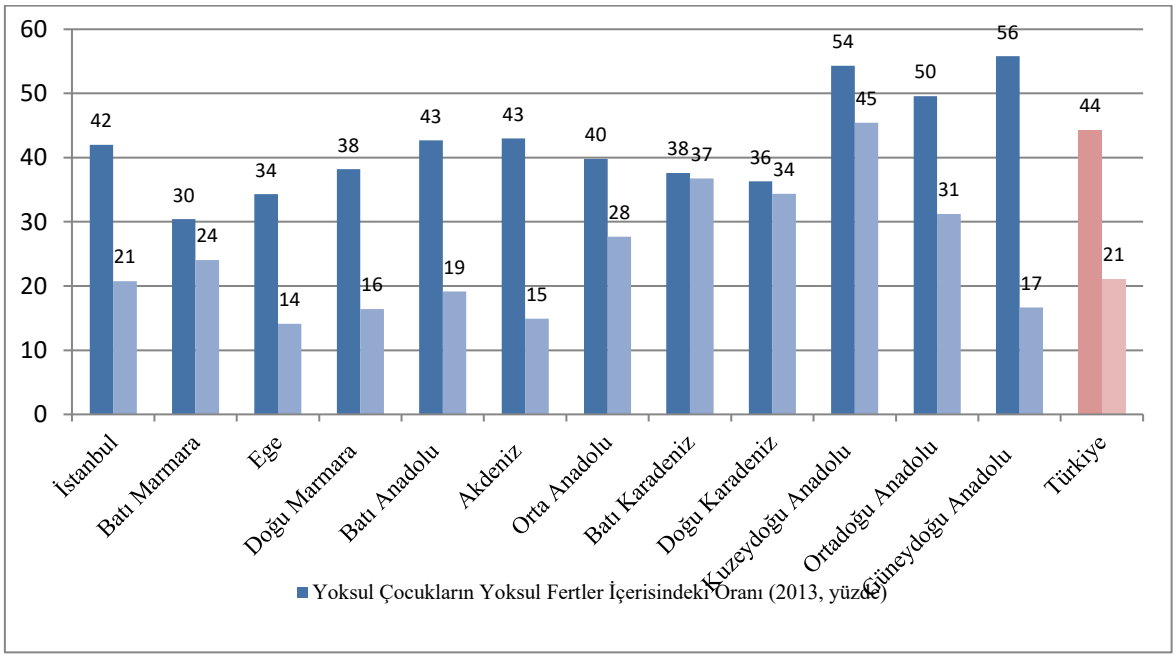
Bu üç yardım kalemi doğrudan aile ve çocuk refahını etkileyen yardım türleridir. Aile yardımı destek unsurları çerçevesinde ihtiyaç sahibi ailelere; 200 milyon TL'lik gıda, 38 milyon TL barınma, 810 milyon TL eşi vefat etmiş kadın yardımı, 127 milyon TL muhtaç asker ailelerine yardım, 512 milyon TL doğum yardımı, 4 milyon TL muhtaç asker çocuğu yardımı ile 53 milyon TL tutarında öksüz ve yetim yardımı yapılmıştır. Yakacak yardımı ile 2 milyon aileye 2,5 milyon ton kömür yardımı yapılmış, sosyal konut proje desteği kapsamında ise 1.061 konut projesi hayata geçirilmiştir.

2016 yılında şartlı eğitim yardımından ilkokul, ortaokul ve lisede eğitim gören 2,13 milyon öğrenci yararlanmış ve 600 milyonun üzerinde bir kaynak aktarılmıştır. Diğer eğitim destekleri çerçevesinde de yaklaşık 900 milyon TL'lik bir harcama yapılmıştır. Şartlı Sağlık Yardımı ile hastanede doğum yapan ve doğum sonrası düzenli olarak sağlık kontrolünden geçen kadınlar ile 0-6 yaş grubu çocuklarını düzenli olarak sağlık kontrolünden geçiren ailelere nakit destek verilmektedir. Şartlı Sağlık Yardımı desteği kapsamında 2016 yılında 400 milyon TL kaynak tahsis edilmiş olup yaklaşık 1,1 milyon çocuk ile 230 bin kadın bu destekten yararlanmıştır.

ŞNT Programı çocukların okula devamının sağlanması ve anne-çocuk sağlığını geliştirici etkisinin yanında birtakım eleştirilere de maruz kalmaktadır. Öncelikle ŞNT

kapsamında verilen miktarın çok düşük olması nedeniyle yoksulluğu azaltıcı etkisi sınırlıdır. Bunun yanında, ŞNT desteği aile içi şiddetin önlenmesi ve küçük yaşta yapılan evliliklerin önüne geçilmesinde kayda değer bir etki yaratmamaktadır. Sosyal güvencesi olan ancak düşük ücretli yoksul aileler ile okul öncesi eğitime katılım sağlayamayan çocukların kapsam dışında olması Programın diğer bir eksikliğidir. Programın bölgesel farkları dikkate almaması, her bölgede tek tip destek sağlaması da bölgesel düzeyde gelir dağılımı ve yoksulluk farklarını azaltıcı etki yapmasına engel teşkil etmektedir. ŞNT Programına yönelik eleştirilerden birisi de Programın karmaşık yapısı ve kamuoyunda yeterince tanıtımının yapılmaması nedeniyle hedef gruba yeterince ulaşılmadığı yönündedir (AÇSHB ve UNICEF, 2014).

ŞNT Programı üzerine yapılan bir etki değerlendirme çalışması sonuçlarına göre ŞNT Programı Güneydoğu Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu ve Ortadoğu Anadolu Bölgelerinin kentsel alanları ile Batı Anadolu, Doğu Marmara, Orta Anadolu ve Ortadoğu Anadolu bölgelerinin kırsal alanlarında daha etkili sonuçlar vermiştir. Özellikle Akdeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde okula devamsızlık oranlarının azalmasında ŞNT Programının etkili olduğu belirtilmektedir (AÇSHB, 2012).

Şekil 5 Yoksul çocukların yoksul fertler içerisindeki oranı

(2013, yüzde) ve bin çocuk başına düşen göç eden çocuk sayısı (2013/2014, 1-4 yaş). Türkiye İstatistik Kurumu (2015). İstatistiklerle Çocuk-2014. Ankara. s. 103 ve s. 22'de yer alan verilerden üretilmiştir.

Çocuk yoksulluğuna ilişkin hususlardan birisi de çocukların doğduğu ve yaşamakta olduğu mekândaki diğer fertlere görece ne düzeyde yoksul kaldıkları ve bu yüzden ne ölçüde çocuk nüfusunun diğer bölgelere göç etmekte olduğudur. Yukarıdaki şekilde hem bölgelerin toplam yoksulluk oranları içerisinde çocuk yoksulluğunun payı hem de erken çocukluk dönemindeki çocukların ne düzeyde diğer bölgelere göç etmekte olduklarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

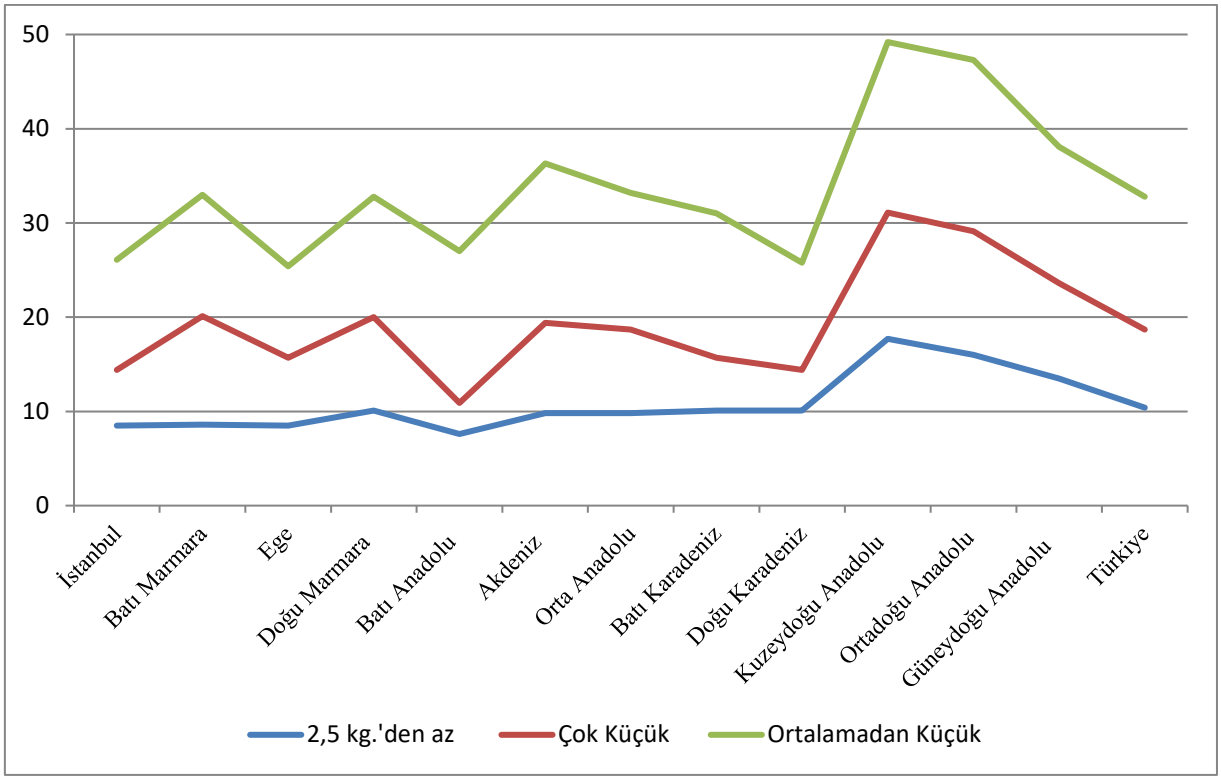
Yoksul fertler içerisinde çocuk yoksulların oranına bakıldığında, Batı Marmara Bölgesinde her 100 yoksul kişiden 30'unun çocuk olduğu ve Türkiye genelinde bölgesel yoksulluktan en düşük düzeyde bu bölgede çocukların pay aldığı görülmektedir. Türkiye genelinde her 100 yoksul kişiden 44,3'ü çocukken bu oran Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yüzde 55,8; Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde ise yüzde 54'e kadar çıkmaktadır.

2.6.2.2. Çocuk Sağlığı

UNICEF'in çocuğun iyilik haline ilişkin belirlemiş olduğu beş boyuttan ikincisi çocukların sağlık durumudur. Bu başlık altında doğumda çocukların ortalama ağırlığı, bebek ve çocuk ölüm hızı ile aşılama oranlarına ilişkin göstergelere yer verilmektedir.

Doğumda ortalama ağırlık: Doğum sürecinde çocukların sağlık durumu ve yaşam kalitesi üzerine önemli bilgi sağlayan göstergelerden birisi de bebeklerin doğumda ortalama kilosu göstergesidir. TNSA-2013 araştırmasında bebeklerin doğumdaki kilosuna ilişkin sınıflama ortalama ve üzerinde; ortalamadan küçük ve çok küçük olmak üzere üçlü şekilde yapılmaktadır. 2,5 kg.'nin altında dünyaya gelen bebekler ortalamanın altında doğan çocuklar olarak görülmektedir ve normal kiloda doğan çocuklara nazaran erken çocukluk döneminde ölüm riski daha yüksektir (HÜNEE, 2014).

2013 yılı verilerine göre Türkiye genelinde dünyaya gelen çocukların yüzde 10,4'ü normal doğum kilosu olarak görülen 2,5 kg.'nin altında doğmuştur. Çok küçük dünyaya gelen çocuk oranı yüzde 8,3; ortalamadan daha küçük dünyaya gelen çocuk oranı ise yüzde 14,1'dir. 20 yaşından daha genç annelerin normal değerlerden daha düşük ağırlık ve boyutlarda çocuk sahibi olma riski daha yüksektir. Diğer pek çok doğuma ilişkin göstergede geçerli olduğu gibi eğitim düzeyi en düşük ve en yoksul kesim hanelerde doğan çocukların bu gösterge itibarıyla da dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir.

Şekil 6 Düzey-I bölgeleri bazında doğumda çocukların ağırlığı

HÜNEE (2014).

Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu Bölgeleri çocukların en düşük kilo ve boyutlarda dünyaya geldiği bölgelerdir. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde 2,5 kilodan daha düşük kiloda dünyaya gelen çocuk oranı yüzde 17,7 ile en kötü konumdaki bölgedir. Ayrıca, bu bölgede çocukların yüzde 13,4'ü çok küçük doğmaktadır ve bölge 12 düzey-I bölgesinde sonuncu durumdadır. İstanbul, Ege ve Doğu Karadeniz bölgeleri her üç gösterge itibarıyla Türkiye ortalamasından daha iyi değerlere sahip olan üç bölgedir.

Bebek Ölüm Hızı: Çocukların sağlık durumlarına ilişkin en temel verilerden birisi bebek ölüm hızıdır. UNICEF'in yanında OECD (2009), Bennett (2008) gibi pek çok çalışmada bebek ölüm hızı sağlık göstergeleri içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmalarda, bin canlı doğumda 4'ten daha az ölümün gerçekleşmiş olması başarı ölçütü olarak gösterilmektedir. TÜİK tarafından gerek bölgesel düzeyde gerekse iller bazında (2009-2017 dönemi) bebek ölüm hızı verisi üretilmektedir. Bebek ölüm hızına ilişkin il düzeyindeki veriler "TÜİK Ölüm İstatistikleri"[8] kapsamında yayınlanmaktadır. Ayrıca, 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçları çerçevesinde de il ve bölge bazında bebek ölüm hızı verileri

[8] Bebek ve çocuk ölüm istatistikleri ile diğer ölüme ilişkin veriler in bkz. www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21522

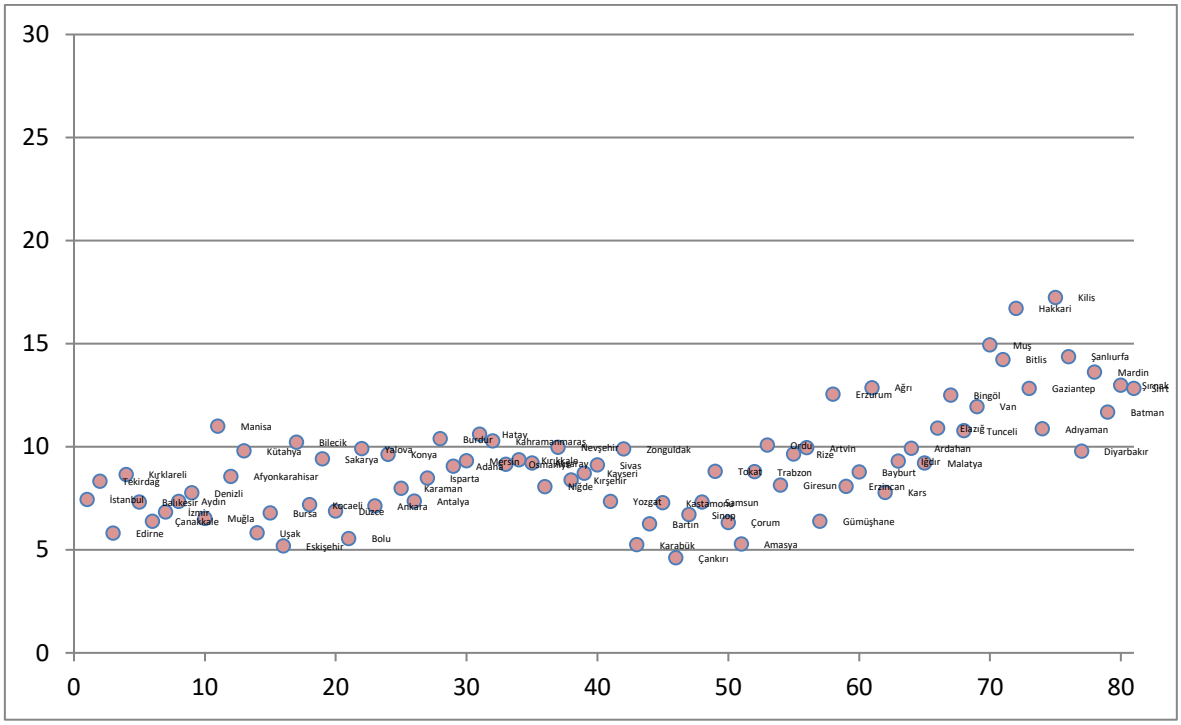
bulunmaktadır. TÜİK tarafından 2015 yılı için hazırlanan "İllerde Yaşam Endeksi" çalışmasında bebek ölüm hızı verisi sağlık alanında illerin yaşanabilirlik düzeyinin ölçülmesi amacıyla kullanılan beş temel göstergeden birisi olarak analize dâhil edilmiştir.

Sağlıkta Dönüşüm Programı çerçevesinde bebek ölümleri ve nedenlerinin analiz edilmesi amacıyla 2009 yılında THSK tarafından "Bebek Ölümleri İzleme Sistemi" hayata geçirilmiştir. Her il ve ilçede bebek ölümlerinin izlenmesine ilişkin Sağlık Bakanlığı tarafından sorumlu koordinatör kişi belirlenmektedir. Bu sistem sayesinde, anne-çocuk sağlığı ile ailenin demografik yapısına ilişkin bebek ölümlerine yol açan hususlar izlenebilmektedir. Tüm bebek ölümü vakaları ilde oluşturulan İnceleme Kurulu tarafından analiz edilerek ölüme götüren süreçlerin değerlendirilmesi yapılmaktadır[9].

Pek çok doğuma ilişkin izleme göstergesinde uluslararası gelişmişlik standartlarına yakın değerlere erişen Türkiye bebek ölüm hızında gelişmiş ülkelerin gerisinde bir performans göstermektedir. 2015 yılı verilerine göre üst gelir grubu ülkelerde bebek ölüm hızı ortalama binde 5 iken Türkiye'de binde 10,2'dir. Diğer yandan, bebek ölümlerinde dünya ortalaması (binde 33,6) Türkiye'nin oldukça üzerinde bir orandadır. Bunun yanında, Türkiye son 17 yıllık dönemde bebek ölüm hızında önemli bir aşama da kaydetmiştir. 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre binde 43 olan bebek ölüm hızı 2017 yılına gelindiğinde binde 9,2'ye düşmüştür. Bu 17 yıllık dönemde tüm illerde bebek ölüm hızlarında önemli oranlarda iyileşme vardır. 2000 yılında Trabzon, Gümüşhane, Rize, Isparta ve Antalya illeri bebek ölümlerinin en düşük olduğu iller olmakla birlikte binde 30 ve üzerinde bebek ölümlülüğü görülmektedir. Bu yılda bebek ölüm hızının en yüksek olduğu iller ise binde 60'ların üzerindeki ölüm oranları ile Ardahan, Erzurum, Kars, Siirt ve Van illerindedir.

2017 yılına ilişkin TÜİK tarafından yayınlanan iller bazında bebek ölüm hızı sonuçları aşağıdaki şekilde (Şekil 7) verilmektedir. 81 il içerisinde bebek ölüm hızının binde 4 oranının altında kalan il bulunmamaktadır. Tüm illerde bebek ölüm hızı doğal ölüm hızının üzerindedir. Çankırı, Eskişehir, Karabük, Amasya ve Bolu illeri binde 5 seviyelerindeki bebek ölüm hızı ile bu alanda en iyi konumdaki beş ildir. 2000 yılından 2017 yılına kadar geçen sürede Ardahan, Kars, Erzurum, Sinop, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı'da binde 45'lerin üzerinde bir oranda bebek ölüm hızında azalma sağlanmıştır.

[9] Bebek Ölümleri İzleme Sistemine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Türkiye Halk Sağlığı Kurumu 2014/6 ve 2009/31 sayılı Genelgeler.

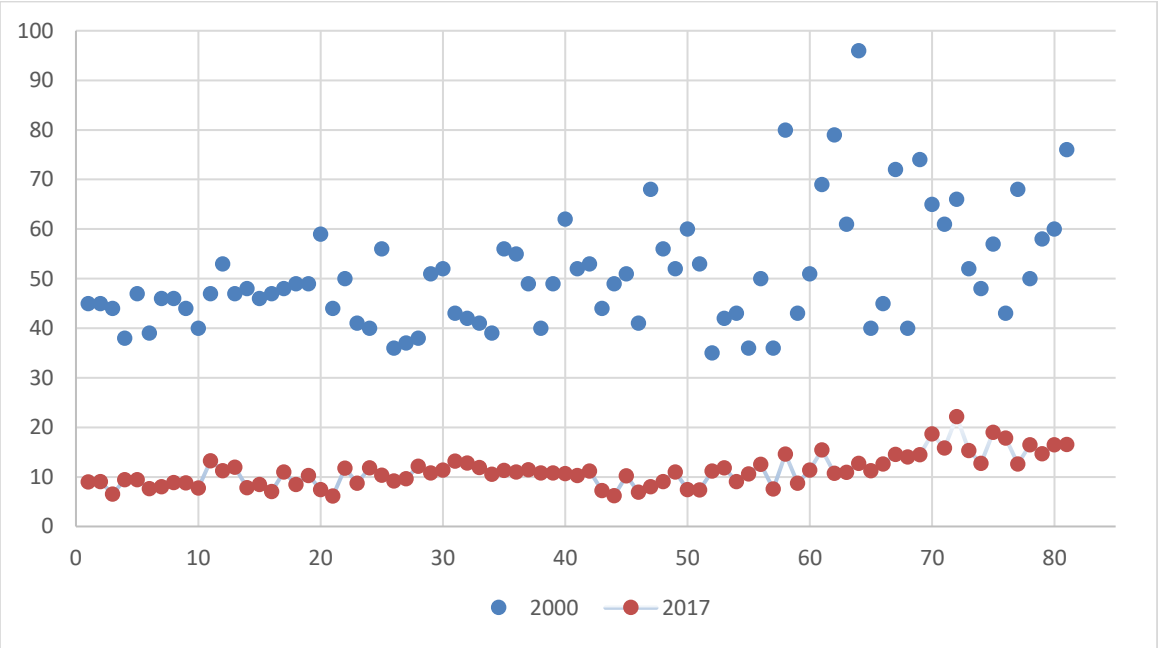
Şekil 7 İller itibarıyla bebek ölüm hızı

(2017). TÜİK'in ölüm istatistiklerinden elde edilmiştir. Erişim tarihi: 28.05.2019
www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21522

Bebek ölüm hızının en yüksek olduğu 15 ilden 14'ü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeridir. Kilis, Hakkâri, Muş, Şanlıurfa ve Bitlis bu oranın en yüksek olduğu illerdir. Bebek ölüm hızları ile ilgili ilginç bir nokta, bazı illerde söz konusu oranın son beş yıl içerisinde yeniden yükselmesidir. Özellikle Suriye'den yoğun göç alan illerde bebek ölümlülüğünde de yükselme görülmektedir. Örneğin, Kilis'te 2010 yılında binde 16 olan bebek ölüm hızı 2017 yılında binde 17 olmuştur. Yalova, Bilecik ve Zonguldak illeri 2010-2017 döneminde bebek ölüm hızının en yüksek oranda arttığı illerdir.

İller İtibarıyla Çocuk Ölümlülüğü: Beş yaş altı ölüm hızı beş yaşını tamamlamadan ölen çocuk sayısının bin canlı doğum başına düşen oranı üzerinden hesaplanmaktadır. Türkiye'de beş yaş altı çocuk ölüm hızı 2000-2017 döneminde çok yüksek bir oranda düşmüştür. 2000 yılında her bin canlı doğum başına 49 çocuk ölümü gerçekleşirken 2017 yılında bu oran binde 11,2'ye gerilemiştir. Ancak Türkiye bebek ölüm hızında olduğu gibi çocuk ölümlerinde de üst gelir grubu ülkelerin hala gerisindedir. Sağlık Bakanlığı verilerine göre üst gelir grubu ülkelerde beş yaş altı çocuk ölüm hızı binde 6,3'tür. Günümüz dünya ortalaması ise Türkiye'nin 2000 yılı ortalamasına yakın bir düzeyde (binde 46) seyretmektedir.

Yalçın ve ark. (2013) tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre 2 yıl ve daha kısa süreli aralıklarla dünyaya gelen çocuklarda ölüm riski 3 yıl ve üzerindeki aralıklarla doğan çocuklara nazaran yüksektir. 20 yaşından genç ve 40 yaşından büyük annelerin çocuklarının ölüm riski 20-40 yaş grubu annelerinin çocuklarının ölüm riskinden fazladır. Yoksulluk çocuk ölümlerini artıran bir unsurdur. Kırsal bölgelerde çocuk ölüm hızı kentsel bölgelerin 1,5 katıdır. Ayrıca, en düşük ilk iki yüzde 20'lik gelir grubunda yer alan hanelerde çocuk ölüm hızı diğer üç gelir grubunun iki katıdır.

Şekil 8 Beş yaş altı çocuk ölüm hızı

(2000-2017, bin canlı doğumda). 2000 yılı verisi TÜİK'in Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından, 2017 dönemi TÜİK'in ölüm istatistiklerinden elde edilmiştir. Erişim tarihi: 28.05.2019. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27592

Yukarıdaki şekilde (Şekil 8) 2000-2017 döneminde beş yaş altı çocuk ölüm hızlarının iller itibarıyla değerleri verilmektedir. 2000 yılında tüm iller içerisinde en yüksek çocuk ölüm hızı Ardahan, Erzurum, Siirt, Kars ve Van illerinde görülmektedir. Ancak 17 yılda çocuk sağlığında yaşanan gelişmeler neticesinde bu illerde çocuk ölüm hızı binde 60'ların üzerinde bir oranda azalma kaydedilmiştir. 81 ilin tamamında en az binde 20'nin üzerinde bir oranda çocuk ölümleri azalmıştır. 2017 yılına gelindiğinde Türkiye genelinde çocuk ölüm hızı binde 11,2'ye gerilerken Hakkâri, Kilis, Muş, Şanlıurfa ve Siirt'te son 17 yılda kaydedilen ilerlemelere karşın ülke ortalamasının üzerinde çocuk ölümleri yaşanmaktadır. Bebek ölüm hızında olduğu gibi çocuk ölüm hızı verilerine göre de en kötü konumdaki 15 il Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunmaktadır.

Gelişmiş ülke ortalaması olan binde 6'lık çocuk ölüm hızına en fazla yaklaşan iller Bolu, Bartın ve Edirne'dir. Çankırı ve Eskişehir ile birlikte bu beş ilin çocuk ölüm hızı binde 7 ve altında seyretmektedir.

Çocuklarda Aşılanma Oranı: Çocuk sağlığı alanında kullanılan öncü göstergelerden birisi de çocukların aşılanma oranıdır. UNICEF, OECD gibi uluslararası kuruluşlar çocukların aşılanmasının önleyici sağlık hizmetlerinin önemli bir unsuru olduğunu belirtmektedir. UNICEF Türkiye temsilciliği hazırladığı doküman ve broşürler[10] ile çocukların doğumdan itibaren düzenli şekilde aşılanması için ebeveynlerin bilinçlenmesini amaçlamaktadır.

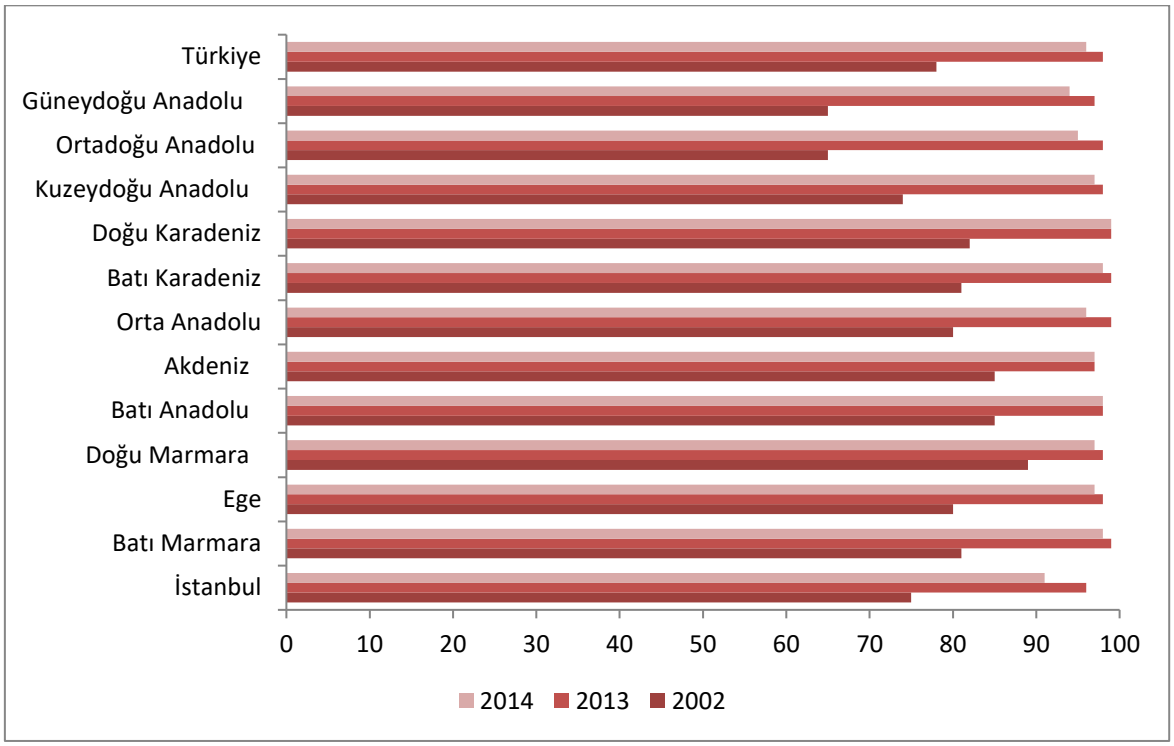
Kuruluşa göre doğumdan hemen sonra Hepatit B-1 aşısının yapılması önerilirken, iki aylık çocuklara DBT-1 (difteri, boğmaca, tetanos), Polio-1 (çocuk felci), BCG (verem) ve Hepatit B-2 aşısının yapılması gerekmektedir. Üçüncü ayda DBT-2 ve Polio-2, dördüncü ayda DBT-3 ve Polio-3, dokuzuncu ayda kızamık ve Hepatit B-3 aşısı, 1,5 yaşında ise DBT ve çocuk felci tekrarları yapılmalıdır. OECD (2009) çalışmasında 12-23 aylık çocukların kızamık aşısı, DBT-3 karma aşısı ve çocuk felci aşısı olma oranı önleyici sağlık hizmetleri bileşeni altında kullanılan göstergelerdendir.

TNSA'da da çocukların aşılanma durumuna ilişkin sorulara yer verilmektedir. Bir doz BCG (verem), üç doz DBT, üç doz Polio (çocuk felci) ve üç doz kızamık aşısı olan 12-23 aylık çocuklar tam aşılı olarak kabul edildiğinde, 2008 yılı verilerine göre Türkiye'de çocukların yüzde 77'si tam aşılıdır. Ülkede lise veya dengi eğitim seviyesinde olan annelerin eğitim düzeyi daha düşük olan annelerden çocukların aşılanması ve aşı kartı sahipliğinde daha bilinçli olduğu görülmüştür. Lise veya dengi mezunu annelerin çocuklarının yüzde 86'sı aşılı iken eğitim düzeyi daha düşük olan annelerde çocuklarının aşılanma oranı yüzde 62 olmuştur (HÜNEE, 2009).

TNSA'nın yanında TÜİK tarafından da "beşli karma aşı (DaBT+IPA+Hib - Difteri, Aselüler Boğmaca, Tetanos, Polio, Hemofilus Influenza b) üçüncü doz aşılama oranı" verisi düzey-I bölgeleri için Sağlık Bakanlığı verilerine dayanılarak sunulmaktadır (TÜİK, 2014). Son 10-15 yıllık dönemde, Türkiye'de tüm bölgelerde aşılama hızında önemli ilerleme mevcuttur. 2002 yılında Türkiye genelinde aşılanma oranı yüzde 78 seviyesinde iken 2014 yılında bu oran yüzde 96'lara ulaşmıştır. Dünya genelinde aşılama hızı yüzde 84; üst gelir

[10] Söz konusu broşürlerden birisi "Haydi Çocuklar Aşıya" isimli broşürdür. Doğumdan 1,5 yaşına kadar olan süreçte çocukların hangi aşıları olması gerektiği açıklanmaktadır.

grubu ülkelerde ise yüzde 96'dır. Bu itibarla Türkiye üst gelir grubu ülkelerle aynı oranda çocuk aşılama hızına ulaşmıştır.

Şekil 9 Beşli karma aşı (DaBT+IPA+Hib) üçüncü doz aşılama hızı.

Sağlık Bakanlığının istatistiklerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. Erişim tarihi: 14.12.2016 http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-2952/istatistik-yilliklari.html

2002 yılında, düzey-I bölgeleri içerisinde çocuk aşılama hızı en yüksek bölge yüzde 89 ile Doğu Marmara Bölgesi iken 2013 yılında tüm bölgelerde aşılama hızı yüzde 96 ve üzerinde gerçekleşmiştir. 2013 yılında İstanbul en düşük aşılama hızına (yüzde 96) sahip bölge olurken pek çok bölgede bu oran yüzde 99'lara ulaşmıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde aşılama hızı 11 yılda büyük gelişme göstermiştir. 2002 yılında Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde söz konusu oran sırasıyla yüzde 74; yüzde 65 ve yüzde 65 iken 2013 yılına gelindiğinde her üç bölgede de oranlar yüzde 97-98 düzeylerine erişmiştir. Ancak, 2014 yılında gerek ülke genelinde gerekse pek çok düzey-I bölgesinde aşılama hızı düşmüştür. 2013 yılında Türkiye ortalaması yüzde 98 olan üçüncü doz aşılama hızı 2014 yılında yüzde 96'ya gerilemiştir. İstanbul'da bu oran bir önceki yıla göre yüzde 5 oranında düşerek yüzde 96'dan yüzde 91'e gerilemiştir. Orta Anadolu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri birkaç puan düşüş gösteren diğer bölgelerdir.

Beşli karma aşı verilerinin yanında, Türkiye Halk Sağlığı tarafından diğer aşı türleri bazında bölgesel ve ulusal istatistikler de yayınlanmaktadır. KKK, BCG ve HBV-3 aşılama hızları bunlar arasında yer almaktadır. KKK (Kızamık, Kabakulak, Kızamıkçık) aşısı iki doz halinde yapılmaktadır. İlk olarak 12-15 aylıklara daha sonra 4-6 yaş aralığındaki çocuklara yapılan KKK aşısı, 2014 yılında Türkiye genelinde her 100 çocuğun 94'üne uygulanmıştır. Tüm düzey-I bölgelerinde yüzde 90'ın üzerinde KKK aşılama hızı görülmektedir.

Türkiye KKK aşılama hızında da dünya ortalamasının (yüzde 84) üzerinde ve gelişmiş ülke standartlarındadır. BCG (verem) aşılama hızında da büyük bir ilerleme kaydedilerek 2002 yılında yüzde 77 olan oran 2014'te yüzde 95'e yükselmiştir. Keza HBV-3 (hepatit-b) aşılama hızı da 2002 yılındaki yüzde 72 oranından 2014 yılında yüzde 95'e çıkarılmıştır. Ancak çocuk nüfusunun yüksek olduğu İstanbul'da HBV-3 ve KKK aşılama hızları yüzde 90'lar seviyesindedir.

2.6.2.3. Eğitime Katılım

Erken çocukluk dönemi iyilik halinin bileşenlerinden birisi de eğitim durumu bileşenidir. BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme çocukların eğitim hakkına özel önem vermektedir. Sözleşme her çocuğun eğitim hakkına sahip olduğunu, eğitim hakkının fırsat eşitliği temelinde düzenlenmesi ve ilköğretimin her çocuk için zorunlu ve parasız olarak sağlanmasını taraf ülkelerden talep etmektedir (md 28/1). Böylelikle "çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi" mümkün olacaktır (md. 29/1-a).

Erken çocukluk döneminde eğitime katılımın artırılması, gerek çocuğun yeteneklerinin gelişimi gerekse toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve yoksullukla mücadele konusunda önemli katkı sağlamaktadır. UNICEF'e (2008) göre sanayileşmiş ülkelerde erken çocukluk dönemi eğitiminin 3 yaşında başlaması konusunda bir eğilim söz konusudur. Yetişkinlerin sahip olduğu beşeri sermaye niteliklerinin tüm boyutları; işbirliği yeteneğinden toplum düzenine uygun davranışa kadar doğumdan başlayan süreçte erken çocukluk dönemine dayanmaktadır. Erken çocukluk eğitimi; yoksulluk, ebeveyn depresyonu, aile içi şiddet gibi ev içi risklerin çocuk üzerindeki etkilerini azaltmada etkili bir araçtır. Bu nedenle süreğen yoksulluk ve işsizlik, ruhsal ve psikolojik rahatsızlık, çocuk istismarı gibi sorunların yoğun görüldüğü ailelerde ve bölgelerde erken çocukluk eğitimi politikaları daha büyük önem taşımaktadır. Erken çocukluk dönemine ilişkin yapılan fayda/maliyet analizleri her bir dolar yapılan harcamanın 8 dolar ekonomik getiri sağladığı yönündedir (UNICEF, 2008). Bu dönemde okul yaşamına katılan çocukların ilerleyen dönemlerde eğitime katılım ve mezuniyet oranları artmaktadır.

Erken çocukluk eğitimi çocukların kişisel gelişimleri yanında toplumsal dönüşümün ve ekonomik kalkınmanın itici gücüdür. Özellikle Dünya Bankası gelişmekte olan ülkelerde erken çocukluk döneminde eğitim imkânlarının artırılması üzerine çalışmalar yapmaktadır. Kuruluş tarafından Erken Çocukluk Gelişiminin (EÇG) sağlanması amacıyla sistematik bir yaklaşım geliştirilmiştir. Erken Çocukluk Gelişiminde Sistem Değerlendirme ve Karşılaştırma (SABER - Systems Assessment and Benchmarking Education for Results) olarak isimlendirilen yaklaşım çerçevesinde üç ana alanda erken çocukluk döneminde eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla politika hedefleri belirlenmiştir. Bunlardan ilki ülkelerde EÇG'yi destekleyici bir ortamın oluşturulmasıdır. Yasal ve kurumsal yapının EÇG'yi destekleyici şekilde oluşturulması, yeterli finansman kaynaklarının EÇG için tahsis

edilmesi ve kurumsal işbirliği bu ortamı oluşturacaktır. Sistemin ikinci hedefi EÇG çerçevesinde hedef yaş grubunda olan tüm çocukların mümkün olduğunca kapsam içerisine alınmasıdır. Sistemin üçüncü hedefi ise EÇG hizmetlerinde kalite standartlarının belirlenmesi ve bu standartlar çerçevesinde denetlemelerin yapılmasıdır (Dünya Bankası, 2013).

Dünya Bankası tarafından belirlenen bu üç ana politika hedefine göre ülkelerin erken çocukluk eğitim politikaları; az gelişmiş, gelişmekte olan, gelişmiş ve tam anlamıyla gelişmiş olmak üzere dört kategoride değerlendirmektedir. Her üç hedef kapsamında Türkiye ikinci kategorideki ”gelişmekte” olan ülke statüsündedir. Destekleyici bir ortam sağlanması hedefi içerisinde Türkiye'nin yasal çerçevesi gelişmiş olarak değerlendirilirken koordinasyon ve finansman imkânları itibarıyla gelişmekte olan bir ülke konumundadır. İkinci hedef olan hedef yaş grubunun kapsama dâhil edilmesi hususunda ise Türkiye odaklanma konusunda gelişmiş durumda olmakla birlikte tüm çocukların kapsama dâhil edilmesinde gelişmekte olan ülke kategorisinde yer almaktadır. Standartlar ve kalite denetimi hedefinde ise kalite standartlarının belirlenmesinde gelişmiş olan Türkiye, bu standartlara uyum konusunda gelişmekte olan bir ülke olarak görülmektedir (Dünya Bankası, 2013).

OECD'nin 2014 yılı verilerine göre kuruluşa üye ülkeler içerisinde 3 yaşındaki çocuklarda eğitime katılım oranı en düşük ülke yüzde 7,8 ile Türkiye'dir. 2016/17 döneminde bu oran ancak yüzde 12,5'e çıkmıştır. Fransa, İsrail ve Norveç'te bu yaştaki çocuklarda katılım oranı yüzde 95'in üzerindedir. Pek çok sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergesinde Türkiye ile benzer değerlere sahip olan Meksika'da 3 yaşındaki çocuklarda okul öncesi eğitime katılım oranı yüzde 43'tür.

AB istatistiklerine göre dört yaşından zorunlu ilköğretim çağına kadar olan dönemde okul öncesi eğitime katılım oranı AB-28 ülkeleri için 2012 yılında yüzde 94 düzeyindedir. Fransa, Hollanda, İtalya gibi üye ülkelerde bu oran yüzde 100'e yakın düzeyde iken Türkiye'de yüzde 44'lük bir oran söz konusudur. ABD'de ise 4 ve üzeri yaştaki çocukların okul öncesi eğitime katılım oranı yüzde 79'dur.

Eğitim Reformu Girişimi (ERG) ve AÇEV (2016) erken çocukluk dönemi eğitiminin en azından bir yıl tüm çocuklar için zorunlu ve parasız olarak sunulması gerektiğini, erken çocukluk dönemi eğitiminin hem bireysel olarak çocuklara hem de toplumsal refaha önemli katkılar sağladığını belirtmektedir. Bu dönemde çocuğa yapılan her bir TL'lik eğitim

yatırımının 7 TL ekonomik getirisinin olduğu ifade edilmektedir. Erken çocukluk dönemi bakım ve eğitimi kadın istihdamı ile birlikte ele alınması gereken bir konudur. Türkiye'de işten ayrılan her 100 kadından 93'ü gebelik ile çocuğun 3 yaşına kadar geçen dönemde işten ayrılma kararı aldığını ortaya koymuştur.

Türkiye'de erken çocukluk eğitimi konusunda bölgesel gösterge kısıtlı sayıda üretilmektedir. Bu dönem çocuklarının eğitim göstergeleri okul öncesi eğitime ilişkin göstergelerdir. "Okul öncesi Eğitimde Okullaşma Oranı", "Okul öncesi Eğitimde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı" ve "Okul öncesi Eğitimde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı" gibi göstergelere ilişkin il, düzey-I ve düzey-II bölgelerine ait veriler Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenli şekilde yayınlanmaktadır. Erken çocukluk dönemindeki çocukların okul öncesi eğitime katılım oranları, Milli Eğitim Bakanlığı istatistiklerinde 3-5 yaş grubu, 4-5 yaş grubu ve 5 yaşındaki çocukların okullaşma oranları üzerinden sunulmaktadır.

Tablo 3

Türkiye'de Okul Öncesi Eğitimde Net Okullaşma Oranı

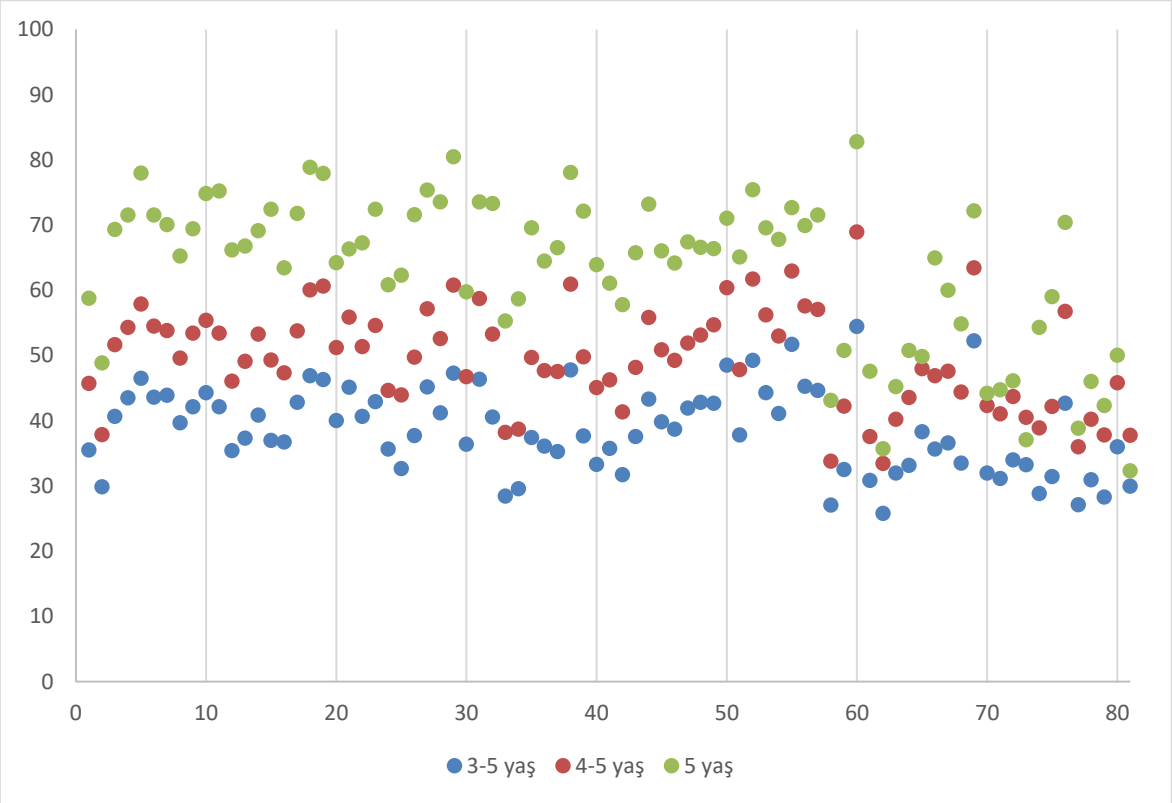
Öğretim Yılı	Okullaşma Oranı	Toplam	Erkek	Kız
2015/'16	3-5 Yaş	33,26	33,63	32,87
	4-5 Yaş	42,96	43,53	42,36
	5 Yaş	55,48	56,74	54,16
2016/'17	3-5 Yaş	35,52	35,89	35,12
	4-5 Yaş	45,7	46,25	45,11
	5 Yaş	58,79	60,11	57,4
2017/'18	3-5 Yaş	38,52	38,84	38,18
	4-5 Yaş	50,42	50,87	49,95
	5 Yaş	66,88	67,95	65,75

Kaynak: Milli Eğitim İstatistikleri, 2017/18.

2017/18 eğitim öğretim döneminde, beş yaşındaki çocuklarda net okullaşma oranı yüzde 67'dir. Bu oran 2012/13 döneminde yüzde 40 düzeyindeydi. 2017/18 döneminde, 4-5 yaş grubu çocuklarda okul öncesi net okullaşma oranı yüzde 50,4; 3-5 yaş grubu çocuklarda ise yüzde 38,5'tir. Son üç yıllık dönemde okul öncesinde erkekler kız çocuklarına göre daha yüksek oranda eğitime katılım sağlamıştır.

Son yıllarda okul öncesi eğitimde okullaşma oranları önemli oranda artış gösterse de AB ve OECD üyesi ülke standartlarının oldukça gerisindedir. Kamusal kaynakların okul öncesine daha fazla tahsis edilerek okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

OECD ülkeleri GSYH'sinin yüzde 0,4'ünü okul öncesi eğitime aktarırken Türkiye toplam gelirinden yalnızca yüzde 0,1'lik bir kısmı okul öncesi eğitime aktarmaktadır. Gelir düzeyi düşük ailelere destek sağlanması, nitelikli öğretmen sayısının artırılması, 4+4+4 düzenlemesinin okul öncesi eğitime katılımda neden olduğu olumsuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla çalışma yapılması eğitime erişim imkânlarını artıracaktır (ERG ve AÇEV, 2013).

Şekil 10 Okul öncesi eğitimde net okullaşma oranı

(2016/2017). MEB İstatistikleri

Yukarıdaki şekilde (Şekil 10) okul öncesi eğitime net katılım oranlarının il bazında sonuçları verilmektedir. 3-5 yaş grubu çocuklarda Erzincan, Tunceli, Giresun, Amasya ve Tokat illerinde okullaşma oranı diğer illerden daha yüksektir. Bu illerde çağ nüfusunun yarısı okullaşmaktadır. Ağrı, Gümüşhane, Şanlıurfa, Mardin, Kahramanmaraş, Gaziantep, Osmaniye ve İstanbul'da 3-5 yaş grubu çocukların okullaşma düzeyi yüzde 30'un altındadır. 4-5 yaş grubu çocuklarda Erzincan, Tunceli, Giresun, Amasya ve Nevşehir'de okullaşma oranı yüzde 60'ın üzerindeyken Şırnak, Bayburt, Şanlıurfa, Gümüşhane ve Ağrı illerinde çocukların yaklaşık üçte biri okullaşmaktadır. Beş yaşındaki çocuklarda ülke geneli için net okullaşma düzeyi 2017/18 döneminde yüzde 67'ye yaklaşmıştır. Erzincan, Burdur,

Nevşehir, Isparta ve Amasya'da yüzde 80'lerin üzerinde beş yaş grubu çocuklarda okullaşma görülmektedir. Bu yaşta en düşük okula erişim imkânı Gümüşhane, Muş, Ağrı, Bitlis ve İstanbul'dadır. Bu illerde yüzde 50'ler düzeyinde 5 yaşındaki çocukların okul öncesi eğitime erişimi mümkün olabilmiştir.

Ülkenin tüm bölgelerinde kız çocuklarının okul öncesinde eğitime erişim düzeyi erkeklerin gerisinde kalmıştır. Her üç yaş grubu okullaşma oranı için cinsiyet açığı vardır. 3-5 yaş grubu çocuklarda yüzde 0,77 olan cinsiyet açığı 4-5 yaş grubu için 1,14 ve 5 yaşındaki çocuklarda 2,7'dir. 3-5 yaş grubu çocuklarda 17 ilin cinsiyet açığı kız çocuklarının lehinedir. Balıkesir, Çanakkale, Kırşehir, Niğde ve Karabük bu anlamda en iyi konumdaki illerdir. Amasya, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Ardahan ve Bayburt cinsiyet açığının yüksek olduğu illerdir. Beş yaşındaki çocuklarda cinsiyet açığı artış gösterirken 81 ilin yalnızca beşinde durum kız çocuklarının lehinedir. Edirne, Balıkesir, Tunceli, Karabük ve Bartın illeri 5 yaşındaki kız çocuklarının daha yüksek düzeyde okullaşma imkânına sahip olduğu illerdir.

Okul öncesi Eğitimde Beşeri ve Fiziksel Altyapı Kalitesi: Okul öncesi eğitimdeki kaliteyi ölçmek amacıyla kullanılan başat iki gösterge "okul öncesi eğitimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı" göstergesi ile fiziksel altyapı kalitesini gösteren "okul öncesi eğitimde derslik başına düşen öğrenci sayısı" göstergesidir. UNICEF (2008) ve Bennett'e (2008) göre okul öncesi eğitimde öğretmen başına en fazla 15 öğrencinin düşmesi eğitimin kalitesi açısından gereklidir. Yine söz konusu çalışmalara göre okul öncesi eğitimde sınıf mevcudiyeti azami 24 öğrenci olmalıdır.

2016/'17 eğitim döneminde Türkiye genelinde okul öncesi eğitimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 17,2 ile uluslararası çalışmaların öngördüğü düzeyin üzerinde kalmıştır. Şehirlerde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 17,4 iken köylerde 15,3'tür. 67 ilde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 15'in üzerindedir. Hakkâri (25,11), Kilis (24,48), Batman (23,11), Hatay (23), Şırnak (22,9) ve Gaziantep (21,9) eğitimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının en yüksek olduğu illerdir. Çocuk nüfusunun yoğun olarak bulunduğu Diyarbakır, Şanlıurfa, Van ve İstanbul gibi illerde de okul öncesinde öğretmen başına 15'in üzerinde öğrenci düşmektedir. İl nüfusunun düşük olduğu Karabük, Kırşehir, Gümüşhane, Ardahan, Bayburt ve Tunceli'de öğretmen başına düşen öğrenci sayısı yaklaşık 9 ila 14 arasında değişmektedir. Türkiye'nin en kalabalık ikinci kenti olan Ankara'da öğretmen başına 13,6 öğrenci düşmektedir.

Derslik başına düşen öğrenci sayısında Türkiye ortalaması 18,8; kentlerde 19,3 köylerde ise 13,3'tür. Bu bakımdan azami 24 olması gerekenin altında bir sınıf mevcudiyeti bulunmaktadır. Gaziantep (26,3), Şanlıurfa (25,7) ve Diyarbakır (23,7) gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri ile Hatay (25,85), Mersin (25,3) ve Adana (23,6) gibi Akdeniz Bölgesi illeri derslik ihtiyacını en fazla olduğu illerdir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı göstergesinde olduğu gibi nüfusu düşük olan illerde derslik başına düşen öğrenci sayısı da düşüktür. Düzce, Kars, Bayburt ve Ardahan'da derslik başına 15'in altında öğrenci düşmektedir. İstanbul ve Ankara'da 16 olan derslik başına düşen öğrenci sayısı İzmir'de 18'dir.

2.6.2.4. Davranışlar ve Riskler

UNICEF'in riskli davranışlar altında incelediği konular, çocukların şiddete maruz kalmadıkları, beslenme biçimi ve hareketsizlikle ilişkili sağlık durumu gibi hususlardır. Çocukların beslenme alışkanlıkları ile ilgili bölgesel veriler "Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması (TBSA)" kapsamında elde edilebilmektedir. Sağlık Bakanlığı ile Hacettepe Üniversitesi işbirliğinde hazırlanan TBSA Raporunda (2014) 0-5 yaş grubu çocukların D vitamini ve demir kullanım durumlarına ilişkin araştırma sonuçlarına yer verilmektedir. D vitamini kullanım oranı Türkiye geneli için yüzde 72 olurken İstanbul (yüzde 87,7) ve Doğu Karadeniz Bölgeleri (yüzde 84,4) D vitamini kullanımının en yüksek olduğu düzey-I bölgeleridir. D vitamini takviyesinde en düşük oranlar yüzde 50 seviyesindeki oranlarla Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindedir.

Sağlık Bakanlığı verilerine göre son altı ayda kansızlık görülen çocuk oranı yüzde 11 olmakla birlikte TBSA verilerine göre demir kullanım düzeyi Türkiye genelinde yine de düşüktür. Demir kullanım oranında ülke ortalaması yüzde 47'dir. Batı Marmara Bölgesi demir kullanımında en yüksek orana erişirken (yüzde 65,4) Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi yüzde 22,6 ile en düşük düzeydedir.

TBSA Raporunda (2014) çocukların beslenme durumlarına ilişkin bir gösterge seti de multivitamin/mineral, kalsiyum, çinko, Omega-3, balık yağı ve diğer besin desteklerinin kullanım oranlarına ilişkindir. Çocukların bu besin desteklerini kimlerin tavsiyesi ile kullandıkları (doktor, eczacı, akraba, arkadaş, medya ve diğer) konusunda erken çocukluk dönemine ilişkin bölgesel veriler bulunmaktadır.

Çocukların doğru beslenmesini ölçmek amacıyla kullanılan göstergelerden biri olan "hanede yeterli düzeyde kullanılan iyotlu tuz oranı" göstergesine ilişkin sonuçlar ancak 2008 yılı TNSA sonuçlarından elde edilebilmektedir. Bu çalışmanın verilerine göre Türkiye'de yeterli miktarda potasyum iyodat içeren tuz kullanan hane oranı yüzde 69'dur. UNICEF'in bu alandaki verilerine göre Gürcistan (yüzde 100), Brezilya (yüzde 96), Meksika (yüzde 91) gibi gelişme yolunda olan ülkelerde iyotlu tuz tüketimi Türkiye'nin çok ilerisindedir. İyot eksikliğinin çocuklarda zekâ geriliğine ve psikomotor gelişim sorunlarına neden olduğu düşünüldüğünde iyotlu tuz kullanımının artırılması ve gösterge bazında izlenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

TNSA-2008 çalışmasının bölgesel sonuçlarına göre (HÜNEE, 2009) Türkiye genelinde yüzde 69 olan yeterli miktarda potasyum iyodat içeren tuz kullanım oranı İstanbul'da yüzde 92 ile en yüksek düzeydedir. Diğer pek çok göstergede olduğu gibi batı bölgelerinden doğuya gidildikçe bu oranda çok ciddi düşüş görülmektedir. Ortadoğu Anadolu Bölgesinde söz konusu oran yüzde 27, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise yüzde 33'dür.

TBSA Raporunda (2014) ayrıca çocukların yaş gruplarına (2-5, 6-11 ve 12+ yaş grupları) göre boş zaman faaliyetlerine ayırdıkları sürelere ilişkin veriler mevcuttur. Sedanter faaliyet olarak ifade edilen çocukların oturarak veya düşük düzeyde enerji harcayarak geçirdikleri süreler kentsel alanlarda kırsal alanlara nazaran daha fazladır.

Türkiye genelinde 2-5 yaş grubundaki bir çocuk ortalama 3,46 saatini sedanter faaliyetlere ayırmaktadır. Kentsel bölgelerde TV, bilgisayar, internet gibi sedanter faaliyetlere çocukların harcadıkları süre ortalama 3,5 saat iken kırsal bölgelerde 3,35 saattir. 2-5 yaş grubu çocuklar 3 saatlik sürelerini televizyon karşısında geçirirken yarım saatlerini bilgisayar ve internet başında geçirmektedir. Türkiye genelinde 2-5 yaş grubu çocukların yüzde 44'ü 2 saatten az bir süreyi bilgisayar veya TV başında geçirmektedir. Bu çocukların yüzde 32,6'sı 2-4 saat, yüzde 13,7'si 4-6 saat ve yüzde 9,4'ü 6 saatten fazla bir süreyi sedanter aktivitelere harcamaktadır.

Düzey-I bölgeleri bazında sedanter faaliyetlere en fazla zaman ayıran bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesidir (5,8 saat). İkinci sırada ise 5,6 saat ile Batı Anadolu Bölgesi (2,19 saat) gelmektedir. Bu faaliyetlere en az zaman ayıran bölgeler ise Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi (1,7 saat) ile Batı Karadeniz Bölgesi (2,19 saat) olmuştur. İstanbul ve Akdeniz bölgeleri gibi çocuk nüfusunun yüksek olduğu bölgelerde çocukların TV ve bilgisayar

başında geçirdikleri süre ise sırasıyla 3,35 saat ve 2,62 saattir. Altı saatten fazla bir süreyi TV veya bilgisayar başına geçiren çocuk nüfusunun en yüksek olduğu bölgeler Batı Anadolu (yüzde 17), İstanbul (yüzde 15,5) ve Akdeniz (yüzde 15,4) düzey-I bölgeleridir. Bu oranın en düşük olduğu bölge ise Kuzeydoğu Anadolu Bölgesidir (yüzde 2,4).

Çocuğun aile içerisinde nasıl bir ortamda yetişmekte olduğunu gösteren veriler Aile Yapısı Araştırmasında yayınlanmaktadır. Bunlardan birisi düzey-I bölgeler ile üç büyük ilde küçük çocukların gündüz bakımından kimin sorumlu olduğu ile ilişkilidir. 2016 yılı verilerine göre Türkiye genelinde çocukların bakımından yüzde 86 oranında anneleri sorumludur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi yüzde 97 ile çocuk bakımında annenin en fazla rol aldığı düzey-I bölgesidir. Ege Bölgesi yüzde 76'lık oran ile annenin çocuk bakımındaki payının en düşük olduğu bölgedir. Ege Bölgesi büyükanne, kreş veya bakıcıların çocuk bakımında en fazla etkin olduğu bölgedir.

2016 yılı Aile Yapısı Araştırmanda çocuğa verilen cezaların niteliğine dair veriler de yer almaktadır. Çocuğa verilen cezalar içerisinde en sık karşılaşılan durum yüzde 73 oranı ile azarlamadır. Bunun dışında interneti, televizyon izlemeyi ya da oyun oynamasını yasaklama da sıkça başvurulan cezalandırma şekilleri arasındadır. Çocuklar annelerinden daha yüksek oranda fiziksel şiddet görmektedir. Annelerin yüzde 25,6'sı dövme, yüzde 37,5'i tokat atma yoluyla çocuğa karşı fiziksel şiddet uygularken babalar arasında bu oranlar sırasıyla yüzde 14,3 ve yüzde 26,2'dir. Çocuğun dövme yolu ile cezalandırılmasının en yaygın olduğu bölgeler Ortadoğu Anadolu Bölgesi (yüzde 40), Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi (yüzde 32,7) ile Akdeniz Bölgesidir (yüzde 30,2).

2.6.2.5. Konut ve Çevre Şartları

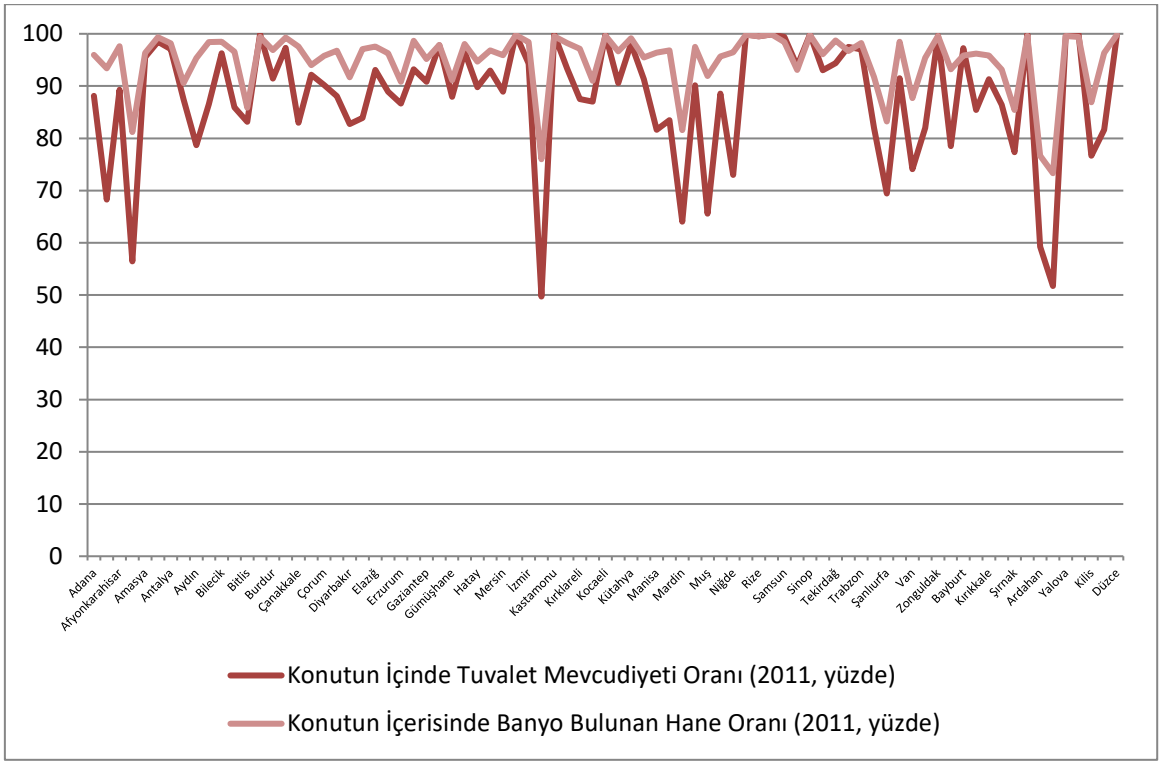
Çocuk refahının ölçülmesi amacıyla belirlenen üçüncü bileşen, çocukların içerisinde yaşamakta olduğu konut ve çevre şartlarının çocuk refahını nasıl etkilediğinin analiz edilmesidir. Çocukların yaşadığı konutun kalitesi gelişimlerinin önemli belirleyicilerindendir. Hanede çocuğa ait bir odanın olup olmaması, tuvalet, banyo gibi temel ev-içi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik alanların mevcudiyeti çocuk refahını etkilemektedir. Bunun dışında, konutun içerisinde bulunduğu yaşam alanında güvenlik algısı, hava kalitesi, içme suyu ve kanalizasyon gibi belediyecilik hizmetlerine erişim gibi unsurlar da refahın belirleyicileridir.

UNICEF'in konut ve çevre şartları içerisinde değerlendirmeye aldığı hususlar konutun fiziksel koşulları, hanede kişi başına düşen oda sayısı ile ilişkilidir. Çevre şartlarıyla ilgili olarak ise hava kirlilik değerleriyle yüz bin kişi başına düşen cinayet oranı gibi suçla ilintili göstergelerdir.

İllerde Konut Şartlarının Durumu: Avrupa Birliği ülkelerinin pek çoğunda gerçekleştirilen "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (Statistics on Income and Living Conditions -SILC)" çerçevesinde hanelerin gelir düzeyi ve konut şartlarına ilişkin veriler toplanmaktadır. AB Komisyonunun (2008) çalışmasında SILC veritabanından elde edilen veriler kapsamında çocuk yoksulluğunun ölçülmesi amacıyla "maddi yoksunluk kalemleri" belirlenmiştir. Konut içerisinde tuvalet ve banyonun mevcudiyeti, konutun aydınlatma ve ısıtma düzeyi, çamaşır makinesi, televizyon gibi elektrikli aletlerin kullanımı refah göstergeleri olarak kullanılmaktadır.

Ülkemizde konut şartları göstergeleri TÜİK tarafından il bazında yayınlanmaktadır. 2011 yılında yapılan Nüfus ve Konut Araştırması AB ile uyumlu biçimde 10 yılda bir yapılmaktadır. Hanedeki oda sayısı, tuvalet ve banyo mevcudiyeti gibi veriler bu araştırma ile üretilmektedir. Konutta kişi başına düşen oda sayısı verilerine göre Sakarya'da kişi başına düşen oda sayısı 1,7 ile en yüksek düzeydedir. Artvin, Çankırı, Sinop illeri kişi başına düşen oda sayısı 1,6 ile ilk beş sırada bulunmaktadır. OHH büyüklüğünün ülke ortalamasının üzerinde olduğu Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi illerinde kişi başına düşen oda sayısı da düşüktür. Başta Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Muş, Hakkâri, Mardin, Diyarbakır gibi iller olmak üzere kişi başına düşen oda sayısı bölge illerinde birin altında kalmıştır. Tunceli'de kişi başına düşen 1,5 oda ile söz konusu bölge illerindeki en yüksek değerdir.

Konut şartları çerçevesinde kullanılan ikinci gösterge konutun içerisinde tuvaletin bulunup bulunmamasıdır. Türkiye genelinde konutta tuvalet mevcudiyeti oranı yüzde 92,5'tir. 14 ilde konut içerisinde tuvalet mevcudiyeti oranı yüzde 99 ve üzerindedir. Bu veri kapsamında en düşük oranlar Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi illerindedir. Kars, Iğdır, Ağrı ve Ardahan illerinde söz konusu oranlar sırasıyla yüzde 49,7; yüzde 51,7; yüzde 56,4 ve yüzde 59,2'dir.

Şekil 11 İllerde konutun içinde tuvalet ve banyo mevcudiyeti oranları

(2011, yüzde). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Nüfus ve Konut Araştırması, 2011. Erişim tarihi: 8 Nisan 2016. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843

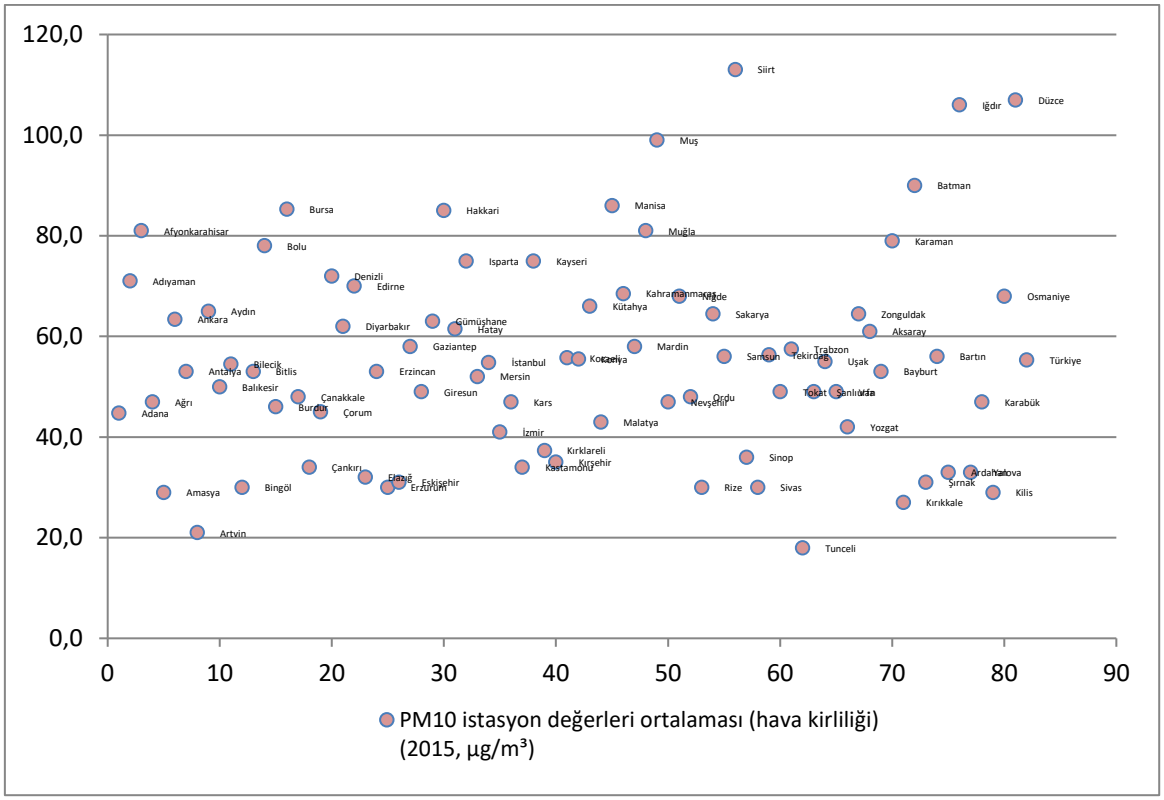
Yukarıdaki şekilde konutlardaki tuvalet mevcudiyeti ile banyo mevcudiyeti oranları birlikte verilmektedir. İki gösterge arasındaki korelasyon oranı yüzde 98'in üzerindedir. Bunun anlamı konutların içerisinde tuvaletin bulunduğu illerde ağırlıklı olarak banyo da mevcuttur. Tuvalet mevcudiyet oranı yüksek olan illerde banyo mevcudiyeti de yüksektir; ilk gösterge bazında düşük değerlere sahip illerde ikincisi de düşük düzeydedir. Banyo mevcudiyet oranı düşük olan Iğdır, Kars, Ardahan ve Ağrı illerinde bu oran yüzde 70-80 bandında bulunmaktadır. Türkiye geneli için konut içerisinde banyo mevcudiyeti oranı yüzde 97,2'dir.

Konutun içerisinde borulu su tesisatı bulunan hane oranı verisi de çocuk refahına etki eden önemli göstergelerdendir. Hanehalkının içme suyuna erişimi ancak su tesisatı altyapısının mevcudiyeti halinde mümkün olabilmektedir. Türkiye geneli için su tesisatı altyapısı olan hane oranı yüzde 97,4'tir. Konut şartlarına ilişkin diğer iki göstergede olduğu gibi içme suyuna erişim altyapısında da başta Kuzeydoğu Anadolu illeri olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde ülke genelinden düşük oranlar görülmektedir. 81 ilin 65'inde su tesisatı altyapısı olan hane oranı yüzde 95 ve üzerindedir. Iğdır ve Ağrı'da söz konusu oran yüzde 70'in, Kars ve Şanlıurfa'da ise yüzde 80'in altında kalarak ülke içerisinde en düşük değerler almıştır.

İllerde Hava Kirliliği: TÜİK'in illerdeki yaşam kalitesini ölçmek amacıyla 2016 yılında yayınladığı "İllerde Yaşam Endeksi" çalışmasında kullanılan göstergelerden birisi de illerin hava kalitesini ölçmek amacıyla kullanılan "PM_{10} istasyon değerleri ortalaması (hava kirliliği)" verisidir.

Dünyada hava kirliliği sorunu tüm toplum bireylerini olduğu kadar çocukları da etkilemektedir. Dünya genelinde 300 milyon çocuk zehirli hava solumakta, 2 milyar çocuk ise DSÖ standartlarının öngördüğü normal değerlerin üzerinde hava kirliliğine maruz kalmaktadır. Küresel düzeyde beş yaşın altındaki 600 bin çocuk hava kirliliğine bağlı hastalıklardan yaşamını yitirmektedir. Hava kirliliğine maruz kalan çocukların astım, zatürree, bronşit gibi solunum yolu hastalıklarına yakalanma riski artarken çocuklarda beyin gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir. Gebe kadınların uzun dönem kirli hava soluması halinde erken ve/veya düşük kiloda doğum yapma riski artmaktadır (UNICEF, 2016, s.8).

Dünyada hava kirliliğine bağlı hastalıklardan her yıl 3,7 milyon kişi yaşamını yitirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü standartlarında PM_{10} değeri 20 $\mu g/m^3$ sınır değer olarak kabul edilirken, AB direktiflerine göre 40 $\mu g/m^3$, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı standartlarında ise 56 $\mu g/m^3$ sınır değer olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de uygulanan sınır değere göre 81 ilin 38'inde, AB direktifleri standartlarının göz önüne alınması halinde 81 ilin 19'unda, DSÖ standartlarına göre de yalnızca bir ilde (Çankırı) normal değerin altında hava kirliliği görülmektedir (Temiz Hava Hakkı Platformu, 2016).

Şekil 12 İller itibarıyla hava kirlilik değerleri

(2015, µg/m³). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İllerde Yaşam Endeksi, 2015. Erişim tarihi: 11 Nisan 2016. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561

TÜİK tarafından yayınlanan İllerde Yaşam Endeksi çalışmasında kullanılan iller bazında PM_{10} istasyon ortalama değerlerine ilişkin sonuçlar yukarıdaki şekilde verilmektedir. Tunceli, Artvin, Kırıkkale, Amasya ve Kilis hava kirlilik değerleri en düşük olan iller olurken Siirt, Düzce, Iğdır, Muş ve Batman illeri hava kirlilik değerlerinin en yüksek olduğu illerdir. Söz konusu veriler çerçevesinde değerlendirme yapıldığında yalnızca Tunceli DSÖ'nin standartlarına uygun hava kirlilik değerine sahip olurken, 19 il AB direktiflerindeki 40 µg/m^3'ün altında değerlerde hava kirliliği bulunmaktadır. 48 ilde ise hava kirlilik seviyesi 56 µg/m^3'ün altında kalmıştır.

İllerde suç oranları: Kişilerin güvenlik algılarına yönelik olarak TÜİK tarafından üretilen verilerden birisi "gece yalnız yürürken kendini güvende hissedenlerin oranı" verisidir. Türkiye genelinde her 100 kişiden 40'ı gece dışarıda yalnız bulunmaktan huzursuzluk duymaktadır. Bu gösterge bazında kendisini en az güvende hissedenler yüzde 45,1 ile İstanbul'da yaşamaktadır. Batman, Kocaeli, Diyarbakır, Ankara ve Mersin güvenlik algısının düşük olduğu diğer kentlerdir. Gece yalnız yürürken kendini güvende hissedenlerin

oranı en yüksek iller yüzde 80'in üzerindeki değerler ile Afyon, Bayburt, Rize ve Artvin olmuştur.

UNICEF'in çalışmasında güvenliğe ilişkin olarak kullanılan gösterge ise cinayet oranına ilişkindir. TÜİK tarafından yapılan İllerde Yaşam Endeksi Araştırmasında kullanılan göstergelerden birisi de "bir milyon kişi başına düşen cinayet oranı" göstergesidir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 4) bu gösterge itibarıyla Türkiye'deki durum özetlenmektedir. TÜİK verilerine göre cinayet oranı en yüksek il Tunceli olurken Erzincan en düşük orana sahiptir.

Tablo 4

Cinayet Oranının En Yüksek ve En Düşük Olduğu 10 İl

En Yüksek 10 İl	**Cinayet oranı (milyonda)**	**En Düşük 10 İl**	**Cinayet oranı (milyonda)**
Tunceli	69.3	Bolu	14.0
Muğla	52.5	Aksaray	13.0
Gaziantep	48.7	Karabük	13.0
Kars	47.2	Bayburt	12.4
Kilis	46.6	Bingöl	11.3
Kastamonu	46.1	Çankırı	10.9
Adana	42.9	Isparta	9.6
Şanlıurfa	39.0	Bilecik	9.5
Aydın	38.4	Gümüşhane	6.8
Kırklareli	37.8	Erzincan	4.5

Kaynak: TÜİK İllerde Yaşam Endeksi, 2015. Erişim tarihi: 01.02.2018 http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561

Bireylerin cinsiyet bazında güvenlik algılarına ilişkin bir başka veri kaynağı TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması sonuçlarından görülebilmektedir. Ancak Yaşam Memnuniyeti Araştırması sonuçları yalnızca ulusal düzeyde veri sağlamaktadır. 2016 yılı verilerine göre bireylerin yüzde 60'ı kendisini güvende hissederken erkekler arasında bu oran yüzde 71, kadınlar arasında güvende hissetme oranı yüzde 47,5'dur. Söz konusu araştırmanın ilk defa yapıldığı 2003 yılına göre kişilerin güvenlik algılarında düşüş olmuştur. 2003 yılında kişilerin yüzde 66'sı kendini güvende hissederken erkeklerde bu oran yüzde 80, kadınlarda ise yüzde 52'ydi. Geçen 13 yıllık dönemde hem genelde hem de her iki cinsiyet bazında kendini dışarıda güvenli hissedenlerin oranı azalmıştır.

BÖLÜM 3

BULGULAR ve ANALİZ

3.1. Erken Çocukluk Döneminde Fırsat Eşitsizliğinin Unsurları

Dünya genelinde çocuklar yalnızca mevcut durumdaki yaşam kaliteleri bakımından değil, aynı zamanda toplumun gelecekte kendilerine sunacağı fırsatlar bakımından da eşitsiz bir ortamda büyümektedir. Çocuklar için eşitsizlikler doğum öncesinden başlayan, çocukluk döneminde devam eden ve yaşamları boyunca da bu eşitsizliklerin sonuçlarından etkilendikleri bir süreçtir. Bu bakımdan eşitsizliklerin hem çocukların mevcut iyilik halleri hem de gelecekteki yaşam şansları üzerinden izlenmesi gerekmektedir. Daha önceki bölümde ele alınan çocuk refahı göstergelerinin pek çoğu aynı zamanda toplum içerisindeki eşitsizliklere ve çocukların hâlihazırdaki iyilik hallerindeki mekânsal farklara ilişkindir.

Eşitsizlik üzerine yapılan tartışmalarda, bireyin kendi kontrolü dışındaki faktörlerden kaynaklanan eşitsizlikler hakkaniyete uygun olarak görülmezken kişilerin kendi çabaları ile değiştirebilecekleri durumda eşitsizlikler adil ve kabul edilebilir olarak algılanmaktadır (Brunori, Ferreira & Peragine, 2013). Elbette bireysel gayret ile yapısal sorunlardan kaynaklanan eşitsizliklerin sınırını çizmek kolay değildir. Diğer yandan, erken çocukluk dönemindeki çocukların kendi çabaları ile mevcut eşitsizlikleri ortadan kaldırabilmeleri de mümkün değildir. Bu nedenle, mevcut sosyo-ekonomik yapıda ortaya çıkan tüm hakkaniyete aykırı durumlar en ağır biçimiyle bu yaş grubu çocukları etkilemektedir.

Toplumsal eşitsizlikler ve fırsat eşitliği geniş bir perspektifte ele alındığında çok değişik biçimlerde ölçülebilmekte, farklı eşitsizlik kategorileri için farklı gösterge setleri kullanılabilmektedir. UNICEF (2016) çocukların mevcut iyilik halindeki eşitsizlikleri gelir, eğitim, sağlık ve yaşam memnuniyeti üzerinden ölçmektedir. Gelir eşitsizliğinde ülkedeki en yoksul çocuk ile ortalama gelir düzeyine sahip bir ailede yetişen çocuğun gelir düzeyi

arasındaki fark göreli gelir açığı *(relative income gap)* üzerinden hesaplanmaktadır. Göreli gelir açığında Türkiye 41 ülke arasında 29 uncu sırada gelmektedir. Eğitimde eşitsizlikler ölçülürken PISA sınavı sonuçlarından yararlanılmıştır. PISA sınavı sonuçlarına göre ortalama puan alan öğrencilerle en düşük puan alan öğrenciler arasında fark başarı açığını *(achievement gap)* belirlemektedir.

Sağlık alanındaki eşitsizliklerin ölçülmesinde çocukların kendi sağlık durumlarına ilişkin beyanları esas alınmaktadır. Günlük olarak en az bir sağlık sorunu yaşayan çocuklar üzerinden yapılan hesaplama sonuçlarına göre Türkiye 35 ülke içerisinde 34'üncü sırada kalmıştır. Dördüncü ve son sınıflama olan yaşam memnuniyeti eşitsizliklerinde ise çocuklara yaşamlarından memnuniyet düzeyi sorularak 0 ila 10 arasında bir puan vermeleri istenmiş, 4 ve daha az puan verilmesi düşük yaşam memnuniyeti olarak ifade edilmiştir. Türkiye'deki çocuklar diğer OECD ülkesi çocuklarına göre çok daha düşük yaşam memnuniyetine sahiptir.

Dünya Bankası (2010, s.4) fırsat eşitsizliğini doğumla birlikte gelen ve kişisel çaba ile değişmesi mümkün olmayan şartlar olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'de çocuklar için yaşam fırsatlarını belirleyen iki temel unsur çocuğun doğum yeri ve ebeveynlerin eğitim düzeyidir. Bir diğer ifadeyle, Türkiye'de mekânsal gelişme farkları ile nesiller arası fırsat eşitsizlikleri çocukların yaşam şanslarını belirlemektedir. Raporun bulgularına göre Türkiye'de en yoksul kesimin yüzde 80'i kırsal kesimde, ülkenin doğu ve iç kısımlarında yaşamaktadır. Toplum içerisinde en avantajlı konumdaki çocuklar Türkiye'nin batısında ve kentsel alanda dünyaya gelen, anne ve babası en azından ilkokul mezunu ve anadili Türkçe olanlardır.

Türkiye'de yoksulluk ve eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri nesilden nesile devam eden kronik bir sorundur. Büyükbaba ve büyükannenin sosyo-ekonomik durumu, 40 ya da 50 yıl önce aldığı eğitim torunlarının refahını güçlü şekilde etkilemektedir. Annesi doğuda dünyaya gelen, kır kökenli, büyükanne ve büyükbabası ilkokulu tamamlamamış olanlar "En Düşük Nesiller arası Fırsat Grubu (DNFG)" nda yer alan grup olarak tanımlanmaktadır. Tersine, "Yüksek Nesiller arası Fırsat Grubu (YNFG)" ise annesi kentte dünyaya gelmiş, ülkenin batı ya da merkezinde doğan ve anne tarafından büyükbabası ve büyükannesi en azından ilkokulu tamamlamış olanları temsil etmektedir (Dünya Bankası, 2010). DNFG'de dünyaya gelen çocuklar arasında yoksulluk oranı yüksekken, yetersiz beslenme yaygın olarak görülmekte ve eğitimde başarı şansı da azalmaktadır.

Nesiller arası fırsat eşitsizliğinin yanında toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri Türkiye'de erken çocukluk evresindeki çocukların yaşam şanslarını etkileyen bir diğer önemli husustur. Kız çocukları yaşamın her alanında cinsiyet ayrımcılığının sonuçlarından doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilenmektedir. Yapılan uluslararası araştırma sonuçlarına göre Türkiye'de kadınların ekonomik fırsatlardan eğitim ve sağlığa, siyasi katılıma kadar pek çok alanda ayrımcılığa maruz kaldığı görülmektedir. Örneğin, Dünya Ekonomi Forumu tarafından yıllık olarak yapılan Küresel Cinsiyet Açığı çalışmasında ülkelerin kaynaklara ve fırsatlara erişimlerindeki farklar toplumsal cinsiyet perspektifinde ölçülmektedir. 2016 yılı sonuçlarına göre Türkiye genel sıralamada 144 ülke içerisinde 130 uncu, ekonomik katılım ve fırsatlar endeks sıralamasında 129 uncu, eğitime erişimde 109 uncu ve siyasi katılımda 113 üncü sırada gelmektedir (WEF, 2016).

Fırsat eşitsizliğinin önemli nedenlerinden birisi kişilerin dünyaya geldiği mekânın kentsel ya da kırsal alan niteliği taşımasıyla ilintilidir. Yüksek oranda kentsel nitelik taşıyan bölgelerde çocukların kamusal hizmetlere kolay erişim sağlaması, ebeveynlerin istihdam ve yüksek ücret elde etme imkânlarının fazla olması gibi pek çok sebeple çocukların durumu olumlu şekilde etkilenmektedir. Fırsatlara erişim çerçevesinde değerlendirme yapıldığında, insanların büyük kentlerde yaşama isteğinin temelinde de yaşam fırsatlarının bu kentlerde daha yoğun olarak bulunmasının yattığı ifade edilebilir.

Büyük kentlerde işbölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak gelişmiş bir işgücü piyasası bulunmakta, istihdam imkânları artmaktadır. Bunun yanında, nüfusun büyük kentlerde yoğunlaşması hem kamunun hem de özel sektörün farklı nicelik ve nitelikte hizmet üretmesini sağlamaktadır (OECD, 2006). Çocukları için daha iyi bir gelecek arzulayan ebeveynlerin büyük kentlere göç etmesinde çeşitli alanlarda ve kaliteli hizmete erişim isteği önemli bir yer tutmaktadır.

Tekeli'ye (2011b) göre 2.500, 10 bin, 50 bin ve 100 bin nüfusun barındığı yerleşim birimleri kentlerin ortaya çıkışı ve yerleşme kademelerinin oluşmasında önemli eşiklerdir. Asgari 2.500 nüfusun yaşadığı yerleşim birimleri kırsal alanda yönetim ve pazar işlevini gösterirken 10 bin kişinin yaşadığı yerler kentsel alanın başlangıcı olarak görülebilir. 50 ve 100 bin kişinin üzerinde insanın yaşadığı yerleşim birimleri ise önemli ulaşım, ticaret veya hizmet merkezleridir. Şehirleşme oranının artışı başta sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim olmak üzere farklı boyutlarda fırsat eşitsizliğini azaltıcı etkide bulunmaktadır.

Çocuğun iyilik halinin sosyo-ekonomik sonuçları üzerine yapılan model çalışmaları içerisinde Heckman'ın çalışmaları ayrı bir öneme sahiptir. Heckman bir toplumda beşeri sermayenin gelişmesinde en etkin yolun erken çocukluk döneminde çocuğa yapılacak olan yatırım ile mümkün olduğunu belirtmektedir. Yaşamın daha sonraki dönemlerinde insana yapılan yatırım daha düşük getiri sağlamaktadır. Çocuğa erken yaşta yapılan yatırım çocuğun yeteneklerinin daha hızlı gelişmesine ve uzun dönemde toplumsal üretkenliğin artmasına neden olmaktadır.

Çocukların iyilik halindeki değişimi ölçmekte kullanılan temel matematiksel eşitlik şu şekildedir;

$$M_t = \mu + \alpha Q_t + v_t \qquad (1)$$

bu eşitlikte geçen;

M_t çocuğun t yaşında ölçülen yeteneğini,

Q_t çocuğun t yaşında iken gelişmesine etki edecek olan ailevi ve çevresel şartlar ile çocuğun örtük yeteneklerini

v_t hata terimini

ifade etmektedir (Conti ve Heckman, 2012, s.20-21).

Modele göre ilerleyen yaşlarda çocuğun yeteneklerinin gelişimi zorlaştığı gibi olumsuz çevre şartlarının çocuk üzerindeki etkilerinin azaltılması erken yaşlarda daha kolay olmakta, yaş ilerledikçe olumsuz etkiler kalıcı olabilmektedir. Aile şartları ve ebeveyn nitelikleri çocuk üzerinde derin etkide bulunmaktadır. Fırsat eşitsizliğinden en fazla etkilenen kesimlere yapılacak erken müdahaleler daha sonraki süreçte yapılacak daha yüksek bütçeli kamusal harcamaları azaltmaktadır.

Saraçoğlu ve Karaoğlan (2016) Türkiye ile İskandinav ülkelerinde erken çocukluk gelişimi ile beşeri sermaye arasındaki ilişkiye değindikleri bir makalede; erken çocukluk dönemi eğitiminde, özellikle üç ve dört yaş grubu çocukların eğitime katılımlarının diğer ülkelere göre oldukça geride olmasının Türkiye'de beşeri sermayenin gelişimine uzun dönemde ciddi anlamda olumsuz etki edeceğini belirtmektedir. Düşük sosyo-ekonomik statüden gelen ailelerin çocukları okul başarısı için gerekli olan niteliklerin gelişiminde diğer çocuklara göre geride kalmaktadır. Bu durum, çocukların sınıf tekrarı yapması, notlarının düşük olması ve okul terki gibi sonuçlara neden olmaktadır.

Literatürde çocukların eğitime erişimi ile aile yapısı (ebeveynlerin eğitim seviyesi, işgücü piyasasındaki durumu), çocuğun dünyaya geldiği mekânsal örüntü (kır/kent ayrımında) gibi hususlar arasındaki ilişkileri inceleyen model çalışmaları yapılmaktadır. Lauer ve Beblo (2002) tarafından Polonya'da çocukların eğitime erişim şansları üzerine yapılan çalışmada nüfusu yüz bin ve üzeri yerleşim birimlerinde yaşayan çocukların 20 binin altında nüfusu olan yerleşim birimlerine göre eğitim erişim şanslarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Ebeveynlerin eğitim düzeyindeki artış çocukların eğitime katılımını artırırken özellikle yükseköğrenim görmüş ailelerde yetişen bireylerin, ilk ve orta düzey eğitim almış ebeveynlerin çocuklarına göre çok daha yüksek oranda eğitimli olma ihtimali bulunmaktadır. Çalışma sonuçlarına göre işsizlik yardımı alan veya anne-babadan en az birisinin işsiz olduğu ailelerde çocukların eğitime katılım şansları azalmaktadır.

Burgess ve ark. (2006) tarafından Birleşik Krallık'ta bulunan Avon bölgesi özelinde yapılan bir çalışmada, beş ve yedi yaş grubundaki çocukların eğitime erişimleri ile davranışsal gelişimlerinin ebeveyn nitelikleri ve hanehalkı gelirinden nasıl etkilendikleri araştırılmıştır. Bu çalışmada, en düşük yüzde 20'lik gelir grubundaki ailelerin çocuklarının en yüksek yüzde 20'lik dilimde yetişen çocuklara göre bilişsel gelişimlerinin yüzde yedi daha geride olduğu görülmüştür. En düşük eğitim düzeyindeki ailelerin çocukları yüksek eğitimli aile çocuklarını yaklaşık bir yıl geriden takip etmektedir. Çalışma sonuçları adölesan yaşta anne olan kadınların çocuklarının eğitimiyle daha az ilgilendiklerini, bu yüzden çocukların okuma ve bilişsel becerilerinin daha az geliştiğini göstermektedir. Kadının depresyon, düşük özgüven ve fiziksel sağlık durumundaki yetersizlikler çocukların davranışsal gelişimini geriletmektedir.

Ferreria ve ark. (2013) tarafından Dünya Bankası için hazırlanan raporda, Heckman'ın modeli temel alınarak Latin Amerika ülkeleri ile seçilmiş bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki nesiller arası geçişkenlik incelenmiştir. Nesiller arası eğitimde fırsat eşitsizliğinin ölçülmesinde, okullaşma oranı ile öğrenci başarısı (sınav sonuçları) çıktı göstergesi olarak kullanılırken önceki neslin ortalama eğitim süresi bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Latin Amerika ülkelerinde nesiller arasındaki eşitsizlikler kalıcı şekilde devam ederken, beklendiği üzere İskandinav ülkelerinde yeni nesillerin eğitime erişim ve başarı düzeyleri artış göstermektedir. Anglosakson ülkelerinde eğitime katılım konusunda fırsat eşitsizliği azalırken çocukların sınav başarılarında eşitsizlikler

ciddiyetini korumaktadır. Ancak, Latin Amerika'da çocukların eğitime erişimi konusunda 2000'li yıllarda 90'lı yıllara göre belirli düzeyde gelişme kaydedilmiştir.

Görüldüğü gibi fırsat eşitsizliğinin çok farklı şekilde incelenmesi ve değişik boyutlarının ortaya konulması mümkündür. Bu çalışma kapsamında Türkiye'de fırsat eşitsizliğinin ölçülmesinde erken çocukluk dönemi eğitimine yönelik çocuk iyilik hali göstergesi olan okul öncesi eğitime katılımda net okullaşma oranı bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Analiz il bazında olduğundan öncelikle illerin son durumu incelenecektir.

Türkiye okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması konusunda son 10 yılda belirli düzeyde ilerleme kaydetmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre 2009/2010 öğretim yılında 3-5 ve 4-5 yaş grubunda okul öncesi net okullaşma oranı sırasıyla yüzde 27 ve yüzde 38,5 iken 2017/2018 öğretim yılında 3-5 ve 4-5 yaş grubunda okul öncesi net okullaşma oranı sırasıyla yüzde 38,5 ve yüzde 50,4 olmuştur. Son dönemde, Bakanlık tarafından okul öncesi eğitimde beş yaş grubu çocukların okullaşmasına ağırlık verilmiş ve bu yaş grubunda okullaşma oranının yüzde 100'e yaklaşması hedeflenmiştir (MEB, 2015). Bu çerçevede, beş yaş grubunda okul öncesi okullaşma düzeyi 2013 yılında yüzde 42,5'ten 2017 yılında yüzde 67'ye çıkmıştır.

Türkiye'de okul öncesi eğitimin son dönemdeki durumu incelendiğinde eğitime katılımda en düşük oranlar üç yaş grubunda görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2017/2018 öğretim yılı verilerine göre üç yaş grubunda okul öncesi eğitime katılım oranı yüzde 12,4'tür. Şanlıurfa, Mardin, Gaziantep, Van gibi doğum oranlarının yüksek olduğu ve çocuk nüfus oranının toplam nüfus içerisinde önemli payı olan illerde 3 yaş grubunda eğitime katılım oranı yüzde 5-6'lara kadar düşmektedir. Türkiye'de bu yaş grubu çocuklar için bir eğitim dönemi değil bakım dönemi olarak görülmektedir.

2007-2017 arasındaki 10 yıllık dönemde 0-4 yaş grubu çocuk nüfusunun en fazla artış gösterdiği iller olan İstanbul, Şanlıurfa, Ankara, Gaziantep ve İzmir'de 2,3 milyondan fazla bu yaş grubunda çocuk yaşamaktadır. 2017/2018 öğretim yılında İstanbul'un beş yaş grubu okullaşma oranı yüzde 53,5, Ankara'nın yüzde 63,4, Gaziantep'in yüzde 61,8 ve Şanlıurfa'nın yüzde 53,8'tir. Bu dört il 0-4 yaş grubunda olan ülke toplam çocuk nüfusunun yüzde 32'sinin yaşadığı yerlerdir. Ülke ortalamasının gerisinde bir okullaşma oranın görüldüğü bu iller ülke ekonomisi içerisindeki önemi ve gençler için sunduğu istihdam ve yaşam fırsatları bakımından birer çekim merkezi olmakla birlikte erken çocukluk dönemi fırsat eşitsizliklerinin azaltılması hususunda ilave tedbirlere ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'de

en fazla çocuğun yaşadığı illerden birisi olan İzmir'de beş yaş grubu okullaşma oranı 2017/2018 öğretim yılında yüzde 74'e yaklaşmıştır.

81 ilin beş yaş grubu çocuklarda okul öncesi eğitime katılım oranı ile 0-4 yaş grubu çocuk nüfusunun birlikte değerlendirilmesi neticesinde aşağıdaki sınıflamaya (Şekil 13) ulaşılmıştır. 0-4 yaş grubu çocuk nüfusu 40 binden fazla olan 39 il yüksek çocuk nüfusuna sahip, geriye kalan ve 40 binden az bu yaş grubu çocuğun olduğu 42 il ise düşük çocuk nüfusuna sahip illerdir. Okullaşma düzeyine göre 81 il tam olarak iki gruba ayrıldığında 40 ilin okul öncesine katılım oranı yüzde 72 ve üzerinde iken 41 ilde bu oran yüzde 72'nin altında kalmıştır. Buna göre 81 il yüksek ve düşük çocuk nüfusu ile yüksek ve düşük okullaşma oranı şeklinde iki gruba ayrıldığında 23 il çocuk nüfusu yüksek iken bu iller düşük okullaşma oranına sahiptir. 16 ilin hem çocuk nüfusu hem de okullaşma oranı yüksektir. 18 ilin beş yaş grubunda okul öncesi eğitime katılım oranı düşük olduğu gibi çocuk nüfusu da düşüktür. 24 ilde ise yüksek okullaşma oranı ve düşük çocuk nüfusu vardır.

Şekil 13 İllerin çocuk nüfusu ve eğitime erişim kapsamında sınıflandırılması

TÜİK ADNKS nüfus istatistikleri ve MEB okul öncesi eğitime katılım verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çocuk nüfusunun yüksek olduğu ve okullaşma oranının düşük olduğu 23 ilden 16'sı büyükşehir statüsündedir. Hem okullaşma oranının hem de çocuk nüfusunun yüksek olduğu 16 ilden 14'ü büyükşehirdir. 2018 yılı verilerine göre Türkiye'deki toplam 6,5 milyon 0-4 yaş grubu çocuğun yüzde 60'ı okul öncesi eğitime katılımın düşük olduğu 23 ilde yaşarken

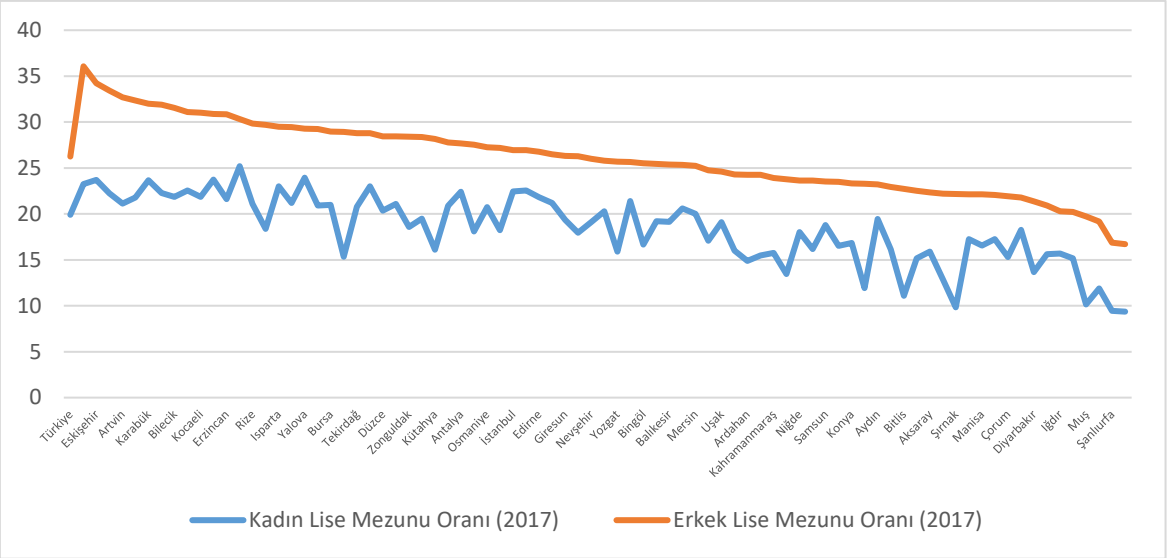
bu yaş grubu çocukların yüzde 26'sı okullaşma oranının yüksek olduğu 16 ilde yaşamaktadır.

Okul öncesi eğitime katılım oranının ülke ortalamasının 15 puan gerisinde kalan ve ülke çocuk nüfusunun yüzde 18'inin yaşadığı İstanbul için özel bir okul öncesi eğitim stratejisinin hazırlanması gerekir. Ülke vergi gelirlerinin yüzde 40'tan fazlasının toplandığı ve Türkiye'nin küresel düzeyde en rekabetçi olduğu il olan İstanbul'da çocukların eğitime erişim fırsatlarının artırılması hem bireysel anlamda çocuk iyilik halinin geliştirilmesi hem de ülkenin sosyo-ekonomik kalkınması için önem arz etmektedir.

Adana, Şanlıurfa, Gaziamntep gibi hem çocuk nüfusunun yüksek olduğu hem de geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı illerde uluslararası finansman kaynaklarının etkin kullanılması halinde hem Suriyeli çocukların entegrasyonu hem de bu illerdeki yerel nüfusun eğitime erişim kabiliyetlerinin gelişmesi mümkün olabilecektir. Bu illerde gezici ana sınıf türü alternatif hizmet modellerinin uygulanması, eğitim kooperatiflerinin okul öncesi eğitimde yaygınlaştırılması, İstanbul ve Ankara'da yeni yeni gelişmekte olan sosyal girişimcilik ekosisteminin bu illerde gelişmesinin sağlanması okullaşma oranlarını artırıcı etki yapacaktır.

Eskişehir, Balıkesir, Mersin, Muğla, Hatay, Denizli, Kocaeli gibi yüksek çocuk nüfusu olan illerde yüzde 80'in üzerinde okul öncesi eğitime katılım oranı görülmektedir. Bu illerde genç işsizliğinin azaltılması, kadınların istihdama katılımlarının özendirilmesinin okul öncesine erişime olumlu etkisinin olacağı düşünülmektedir. Bu illerde kent ekonomilerinin yüksek potansiyel barındırması ve eğitimli kadın nüfusun bulunması nedeniyle kadın girişimciliğinin geliştirilmesi ve kadın kooperatiflerinin desteklenmesi, organize sanayi bölgesi gibi üretim merkezlerinde uygun maliyetli okul öncesi eğitim kurumlarının açılması eğitime erişimi sürekli kılacaktır.

Düşük okullaşma oranının ve düşük çocuk nüfusunun olduğu 18 ilde belediyeler, il müdürlükleri, kalkınma ajansları ve bölge kalkınma idareleri gibi yerel kurumsal yapıların okul öncesi eğitime yönelik ortak bir amaç etrafında sinerji oluşturması halinde okullaşma oranının kısa sürede artacağı öngörülebilir. Gümüşhane, Ardahan ve Bayburt gibi 10 binden az 0-4 yaş grubu çocuğun yaşadığı ve ülke ortalamasının gerisinde okullaşma oranının görüldüğü illerde yerelin geliştirebileceği maliyeti düşük projeler büyük bir etki yapabilir.

Şekil 14 Lise mezunu kadın ve erkek nüfus oranı

(2017, %) TÜİK'in eğitim istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır. Erişim tarihi: 12.05.2019
https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do#

Model kapsamında kullanılan bağımsız değişkenlerden ikisi kadın ve erkeklerde lise mezunu nüfus oranıdır. TÜİK'in eğitim istatistiklerine göre 2009 yılından 2017'ye kadar geçen dönemde hem erkek nüfusu hem de kadın nüfusunda lise mezunu oranı artmaktadır. Türkiye geneli için kadınlarda lise mezunu nüfus oranı 2009'da yüzde 17 iken 2013'de yüzde 18,3'e ve 2017 yılında yüzde 20'ye çıkmıştır. Erkeklerde bu yıllarda lise mezunu nüfus oranı sırasıyla yüzde 24, yüzde 25 ve yüzde 26,3 olmuştur.

Şekil 14'te en güncel veri olan 2017'deki cinsiyet bazında illerin lise mezuniyet oranları verilmektedir. Erkeklerde lise mezunu nüfus oranının en yüksek olduğu iller Kırıkkale ve Eskişehir'dir (yüzde 36 ve yüzde 34). En düşük oranlara sahip olan iller ise yüzde 17'nin altındaki değerleri ile Şanlıurfa ve Ağrı'da görülmektedir. Kadın nüfus içerisinde lise mezunu nüfus oranı en yüksek il Ankara'dır (yüzde 25). Yalova, Trabzon, Eskişehir ve Karabük'te bu oran yüzde 24'e yakındır. Ağrı, Şanlıurfa ve Şırnak kadın nüfusu içerisinde en düşük lise mezununun olduğu illerdir. Bu illerde söz konusu oran yüzde 10'un altındadır.

Modelin bağımsız değişkenlerinden olan istihdam oranı verileri 2014 yılından sonra düzey-2 bölgeleri bazında yayınlanmaya başlamış, il bazında veri bu yıldan sonra yayınlanmamıştır. 2018 yılında yayınlanan TÜİK istihdam verilerine göre Türkiye'de istihdam oranı yüzde 47,4'tür. TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) düzey-2 bölgesi istihdam oranının en yüksek olduğu bölgedir (yüzde 55,3). TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)

düzey-2 bölgesi ise yüzde 30,5 ile en düşük istihdam oranının görüldüğü bölgedir. Türkiye'de istihdam edilenlerin yüzde 55'i hizmetler sektöründe çalışırken yüzde 26,7'si sanayi sektöründe ve yüzde 18,4'ü tarımda çalışmaktadır. İşgücü piyasasının önemli sorunlarından birisi genç işsizliğinin yüksek olmasıdır. 2018 yılında yüzde 11 olan işsizlik oranı 15-24 yaş grubu gençlerde yüzde 20'yi aşmıştır. İşsizlik konusundaki bir diğer sorun kadınlarda işsizlik oranının erkeklerden yüksek olmasıdır. Geçen yıl erkekler arasında işsizlik oranı yüzde 9,5 olurken kadınlarda yüzde 13,9'dur. 15-24 yaş grubundaki kadınlarda işsizlik oranı yüzde 25'i aşmıştır.

Panel veri analizinde kullanılan son değişken olan şehir nüfusu oranı itibarıyla da Türkiye'de son 10 yılda önemli bir artış olmuştur. TÜİK ADNKS verilerine göre 2009 yılında yüzde 75,5 olan şehir nüfusu oranı 2014 yılında yüzde 91,75'e 2018 yılında ise yüzde 92,3'e çıkmıştır. Nüfusu 750 binden yüksek 30 ilin büyükşehir belediyesi olması ve büyükşehir belediyesi sınırının il sınırına çekilmesiyle şehir nüfusu oranında söz konusu ani yükseliş ortaya çıkmıştır. 30 büyükşehirde şehir nüfusu oranı yüzde 100'lere gelirken geriye kalan 51 il arasında Ardahan, Bartın, Muş, Kars ve Gümüşhane'nin şehir nüfusu oranı yüzde 50'nin altındadır.

Türkiye'de mekân bazlı gelişmeye ilişkin temel stratejileri belirleyen belge Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisidir (BGUS). Mülga Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan belge ile mekânsal gelişme hedeflerinin ulusal sosyo-ekonomik kalkınma amaçları ile uyumunun sağlanması, bölge/il düzeyindeki alt ölçekli stratejilere politika çerçevesi oluşturulması amaçlanmaktadır. BGUS Türkiye'de nüfusu 500 binin üzerindeki kentlerin oranında tarihsel olarak artış olduğunu, 20 binin altındaki yerleşim yerlerinin ise azalma eğilimi olduğunu ifade etmektedir. Ülkenin nüfusu batı ve sahil kesiminde yoğunlaşmakta, iç ve doğu illerinde nüfus azalmaktadır. Bunun yanında kırsal yerleşim yerlerinin nüfusunda da düşme eğilimi görülmektedir (mülga Kalkınma Bakanlığı, 2014b).

BGUS eğitimde fiziki altyapı, öğretmen sayı ve niteliğinde önemli gelişmeler olmasına karşın bazı bölgelerde fiziki altyapıya olan ihtiyacın sürdüğünü ve eğitimde hizmet sunumunda personel kalitesinin artırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu amaçla, idari birimler ve yerleşim yerlerinde sosyal ve fiziki altyapı eksikliklerinin giderilmesi amacıyla "Ulusal Altyapı Kıyaslama Göstergeleri" nin tanımlanacağı ve belirlenen hedefler çerçevesinde etkin bir izleme mekanizmasının kurulacağı belirtilmektedir (mülga Kalkınma Bakanlığı, 2014b, s. 124).

3.2. Ampirik Model, Veriler ve Ekonometrik Yöntem

3.2.1. Ampirik Model ve Veri Kaynakları

Bu çalışma kapsamında iller itibarıyla okul öncesi eğitime katılımı etkileyen faktörler üzerine ekonometrik bir model ortaya konulmuştur. Okul öncesi eğitime net katılım oranının bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelde şehirleşme oranı, erkek ve kadınlarda lise veya dengi eğitim alan nüfus oranları ile istihdam oranı bağımsız değişkenleri teşkil etmektedir. Modelin matematiksel ifadesi aşağıda sunulmuştur.

$$O_OO_{it} = a_{it} + \gamma_1 SO_{it} + \gamma_2 ELNO_{it} + \gamma_3 KLNO_{it} + \gamma_4 IO_{it} + u_{it} \quad (2)$$

denklemde yer alan;

O_OO_{it} t yılında i ilindeki net okullaşma oranını (3-5 yaş ve 5 yaş grubu)

SO_{it} t yılında i ilindeki şehirleşme oranını

$ELNO_{it}$ t yılında i ilinde lise veya dengi eğitim alan erkek nüfusu oranını

$KLNO_{it}$ t yılında i ilinde lise veya dengi eğitim alan kadın nüfusu oranını

IO_{it} t yılında i ilinde istihdam oranını

u_{it} hata terimini

ifade etmektedir.

Modelde kullanılan veriler 2009-2013 yılları arasını kapsamaktadır. Beş yıllık döneme ilişkin 81 ile ait toplamda 405 gözlem bulunmaktadır. Modelde bağımlı değişken olarak kullanılan okul öncesine katılım verisi Milli Eğitim Bakanlığınca üretilmektedir. Genel anlamda, MEB'in idari kayıtlarına dayanılarak örgün ve yaygın eğitime ilişkin istatistikler yıllık olarak yayınlanmaktadır. Eğitim dönemleri itibarıyla Bakanlıkça düzenli şekilde yayınlanan istatistiklerin başında iller ve cinsiyet bazında okul öncesi brüt ve net okullaşma oranı (3-5, 4-5 ve 5 yaş grubunda), ilköğretim, ilkokul, ortaokul, ortaöğretim (lise), genel ortaöğretim ile mesleki ve teknik ortaöğretim okullaşma oranı istatistikleri gelmektedir. Bunun yanında iller ve cinsiyet bazında yaş grupları (3, 4, 5, 3-5, 4-5, 6-9, 10-13 ve 14-17 yaşları arası) itibarıyla net okullaşma oranları okul türüne bağımlı kalmaksızın yayınlanmaktadır. Okul öncesi eğitim verileri 2009-10 eğitim-öğretim döneminden itibaren e-okul modülünden internet ortamından alınmaktadır.

Modelin ilk bağımsız değişkeni olan "şehirleşme oranı", TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden (ADNKS) üretilen ve bölgesel istatistikler altında bulunan il ve ilçe merkezleri nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı verisidir. Erkeklerde ve kadınlarda lise altı ve lise veya dengi düzeyinde eğitim alan nüfusu oranı verileri de TÜİK tarafından yıllık olarak yayınlanan bölgesel eğitim istatistikleridir. Çalışmada bağımsız değişken olarak kullanılan dördüncü ve son gösterge olan istihdam oranı verileri de TÜİK'in Hanehalkı İşgücü İstatistiklerinden alınmıştır.

Çalışmada 2013 yılından sonraki yıllara ilişkin verilerin analize dâhil edilememesinin birtakım nedenleri mevcuttur. 2013 yılından sonraki yıllar için TÜİK tarafından il bazında istihdam verileri yayınlanmamaktadır. 2014 yılında işgücü göstergelerine ilişkin seride yapılan değişiklikler nedeniyle önceki yıllarla karşılaştırılabilir istihdam verileri üretilmemektedir. Ayrıca, istihdam verileri 2014 ve sonrası için yalnızca düzey-2 bazında verilmektedir.

Şehirleşme oranına ilişkin verilerde de 2013 sonrasında köklü değişiklikler olmuştur. 6360 sayılı Kanun ile 2014 yılındaki yerel seçimlerle birlikte büyükşehir sayısının 30'a çıkması ve toplamda 30 ilde büyükşehir belediyesi sınırlarının il sınırlarına çıkarılması ve bu illerde köylerin mahallelere dönüşmesi nedeniyle, bu 30 ilde şehir nüfusu oranı yüzde 100'e çıkmıştır. 2013 sonrası için şehir nüfusu oranının iller arasında ayırt edicilik özelliği azalmıştır. Bu nedenle, panel veri modelinde kullanılan veriler 2009-2013 dönemi ile sınırlandırılmıştır.

3.2.2. Ekonometrik Yöntem

Bu tez çalışması çerçevesinde, erken çocukluk döneminde çocukların okul öncesi eğitime erişiminde etkili olan faktörlerin panel veri yöntemiyle analizi yapılmaktadır. Ancak modelin çıktıları ve elde edilen bulgulara geçmeden önce neden panel veri yönteminin kullanıldığı, bu yöntem içerisinde de "Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli" nin neden seçildiği açıklanmaktadır.

Bir değişkenin sabit bir zaman diliminde birimlere göre değişim göstermesi durumunda yatay kesit serilerinden, bir değişkenin zaman içerisindeki değişimlerini gösteren serileri ise zaman serisi verilerini oluşturmaktadır. Zaman serisi ile yatay kesit verilerinin birleşmesi ile ortaya çıkan veri seti "Havuzlanmış Veri" şeklinde tanımlanırken

yatay kesit birimlerinin değişmediği zaman içerisinde aynı birimlerdeki değişimlerin oluşturduğu havuzlanmış veri setine "Panel Veri" denilmektedir (Güriş, 2015).

Tablo 5

Panel Veri Modelleri

Model $y_{it}=\alpha_{it}+x'_{it}\beta+u_{it}$	**Sabit Terim**	**Hata Terimi**
Havuzlanmış Model	$\alpha_{it}=\alpha$	u_{it}
Tek Yönlü Sabit Etkili Model	$\alpha_{it}=\alpha+\mu_i$	u_{it}
Çift Yönlü Sabit Etkili Model	$\alpha_{it}=\alpha+\mu_i+\lambda_t$	u_{it}
Tek Yönlü Rassal Etkili Model	i'ye göre rassal olarak değişmektedir.	$u_{it}=\mu_i+v_{it}$
Çift Yönlü Rassal Etkili Model	i'ye göre rassal olarak değişmektedir.	$u_{it}=\mu_i+\lambda_t+v_{it}$

Kaynak: Johnston (1983)

Tablo 5'ten de anlaşılacağı gibi panel veri analizlerinde üç farklı yöntem kullanılabilmektedir. Değişkenlere ilişkin verilerin birim ve zaman boyutlarıyla bir araya getirilmesi sonucu elde edilen veri seti en temel model olan "Havuzlanmış Model" için dayanak teşkil etmektedir. Havuzlanmış modelde sabitlik katsayısının ne zamana göre ne de birime göre değişiklik göstermediği varsayılmaktadır. Ancak, havuzlanmış tahmin modellerinde sabit ve eğim katsayılarının birime veya zaman göre değişmediği varsayımı bulunduğundan değişkenlerin birim veya zaman göre değişiklikleri analiz edilmemiş durumdadır.

Bu nedenle, model değişkenlerindeki birim veya zaman göre değişimlerin görülebilmesi amacıyla sabit ve rassal etkili model sonuçlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Çalışma kapsamında yapılan sabit veya rassal etkili regresyon model çıktılarındaki F-statistic değerleri anlamlı sonuçlar vermektedir ve bu nedenle "Havuzlanmış Model" yerine rassal veya sabit etkiler modellerinden biri kullanılması modelin sonuçlarının daha gerçekçi olmasını sağlayacaktır. Ancak, mevcut veri setine hangi modelin daha uygun olduğunun tespit edilebilmesi için sabit veya rassallık testinin yapılması gerekmektedir. Hausman testi panel veri analizlerinde sabit veya rassal etkiden hangisinin geçerli olduğunun belirlenmesi için yapılan testtir.

Hausman test İstatistiğin temel hipotezi "açıklayıcı değişken ve birim etki arasında korelasyon yoktur" olup, bu hipotez gerçekleştiğinde her iki tahminci de tutarlı olup, sabit ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasındaki farkın çok küçük olacağı ve tesadüfi etkiler tahmincisi daha etkin olduğundan kullanımı daha uygundur. Alternatif hipotez ise

"açıklayıcı değişkenler ile birim etki korelasyonludur". Söz konusu hipotezin gerçekleşmesi durumunda, tesadüfi etkiler tahmincisi sapmalıdır ve farkın büyük olacağı beklenmektedir. Sabit etkiler modeli tutarlı olacağı için tercih edilmelidir (Tatoğlu, 2013). Hipotezler şu şekilde yazılabilir:

$H0$= Tesadüfi etkiler mevcuttur.

$H1$= Tesadüfi etkiler mevcut değildir.

Tablo 6

Hausman ve Değişen Varyans Test Sonuçları

Hausman Test Özeti	Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq. d.f.	Prob.
Cross-section random	10.908.755	4	0.0276

Değişen Varyans Test Sonucu
H0: sigma(i)^2 = sigma^2 for all i
chi2 (81) = 5147.36
Prob>chi2 = 0.0000

Modeller Hausman testi yardımıyla karşılaştırıldığında, Tablo 6'da görüldüğü gibi boş hipotez reddedilip, Sabit Etkili Modeli tahmin yöntemi olarak seçilmiştir. Bunun yanında modelin zaman boyutu çok kısa olduğu için zaman gölge değişkenleri modele eklenmiştir.

Birimlere göre değişen varyansın varlığı, Değiştirilmiş Wald testi (Greene, 2000) ile sınanmıştır. Bu testin boş hipotezi "varyanslar birimlere göre sabittir, yani değişen varyans sorunu bulunmamaktadır" şeklindedir. Yüzde 95 güven aralığında p-değeri yüzde 0,05'in altında bir değer birimlere göre değişen varyans sorununun olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'da modelin değişen varyans test sonucu verilmektedir. Modelin çıktısında, 81 serbestlik dereceli değeri ve olasılık değeri yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre boş hipotez reddedilmekte, yani varyansın birimlere göre değiştiği anlaşılmakta ($\sigma_i \neq \sigma^2$) ve dolayısıyla birimlere göre değişen varyans olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu sorun White Yatay Kesit yöntemi kullanılarak giderilmiştir. Bu bölümün geri kalan kısmında modelin nihai hali ile diğer test sonuçlarına yer verilmektedir.

3.2.3. Modelin Çıktıları ve Elde Edilen Bulgular

3.2.3.1. Birim Kök Test Sonuçları

Durağanlık testi, zaman serisi analizlerinin geçerliliğinin test edilmesinde kullanılan en önemli analizlerden biridir. Herhangi bir serinin önceki dönemde aldığı değerden ne şekilde etkilendiğinin görülebilmesi için daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Birim kök testi zaman serilerindeki durağanlığın test edilmesinde en yaygın olarak kullanılan yöntemdir (Tarı, 2002). Bir zaman serisinin varyansı ile ortalaması zaman içerisinde değişmiyor ve iki dönem arasında bu zaman serisinin kovaryansı bu kovaryansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise bu zaman serisi kovaryans durağandır (Gujarati, 2001). Denklemsel olarak;

Y_t değişken değerinin bir önceki dönem olan Y_{t-1} ile olan ilişkisi

$$Y_t = PY_{t-1} + u_t \quad (3)$$

şeklindedir. Burada u_t stokastik (rassal) bir hata terimi olup, bu model birinci dereceden otoregresif bir modeldir. Bu modelde P=1 olması halinde ortada birim kök sorunu bulunmaktadır ve değişkenin bir dönem için geçerli olan değeri bir önceki zaman değerinden etkilenmektedir (Tarı, 2002).

Tablo 7

Modelin Birim Kök Testi Sonuçları

Yöntem	**Levin, Lin & Chu**	
H_o : Birim kök var	**İstatistik**	**Olasılık**
O_OO	-128.330	0.0000
ELNO	-664.073	0.0000
KLNO	-501.107	0.0000
SO	-450.370	0.0000
IO	-290.960	0.0000

Bu çalışmada serinin durağan olup olmadığının test edilmesi amacıyla Levin, Lin & Chu birim kök test yöntemine başvurulmaktadır. Levin, Lin & Chu testinde panel verinin birim kökü vardır hipotezi test edilmektedir. Alternatif hipotez ise zaman serisinin durağan olduğu şeklindedir. Levin, Lin & Chu testinin sonucuna göre değişkenlerde ortak bir birim köke rastlanmamıştır. Bir diğer ifadeyle değişkenler durağandır.

Zaman serisi modellerinde klasik regresyon modelinin kullanılabilmesi için serinin durağan olması gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serilerinde regresyon analizi yapılamamaktadır. Model değişkenlerimizde birim kök sorununun olmaması nedeniyle regresyon analizlerinde en sık kullanılan yöntem olan en küçük kareler yöntemi kullanılabilmektedir.

3.2.3.2. Model Değişkenleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Bu tez çalışması için değişkenler arasındaki ilişkilerin görülebilmesi amacıyla korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. İki değişken arasındaki korelasyon katsayısı bire yaklaştıkça bu iki değişken arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılır. Bir değişkende meydana gelen olumlu bir değişimin diğer değişkeni de olumlu şekilde etkilemesi halinde pozitif, olumsuz biçimde etkilemesi durumundaysa negatif korelasyon mevcuttur. Aşağıdaki tabloda (Tablo 8) modelde kullanılan beş değişken için korelasyon katsayıları verilmektedir.

Tablo 8

Değişkenler arası Korelasyon Katsayıları

	Lise mezunu nüfus oranı (erkek)	İstihdam oranı	Lise mezunu nüfus oranı (kadın)	Okul öncesi okullaşma oranı (3-5 yaş)	Şehirleşme oranı
Lise mezunu nüfus oranı (erkek)	1.000000	0.070795	0.724138	0.157604	0.331214
İstihdam oranı	0.070795	1.000000	0.300962	0.402446	-0.194979
Lise mezunu nüfus oranı (kadın)	0.724138	0.300962	1.000000	0.286362	0.492469
Okul öncesi okullaşma oranı (3-5 yaş)	0.157604	0.402446	0.286362	1.000000	-0.167217
Şehirleşme oranı	0.331214	-0.194979	0.492469	-0.167217	1.000000

Değişkenler arasında pozitif korelasyon katsayısının en yüksek olduğu değer illerde erkek ve kadınlarda lise veya dengi düzeyinde eğitim alan nüfus oranı değişkenlerindedir. Bu iki değişken arasındaki korelasyon katsayı değeri 0,72'dir. Kadınların eğitim seviyeleri ile şehirleşme oranı değişkeni arasında da orta seviyede bir korelasyon bulunmaktadır. Söz konusu değişkenler arasındaki korelasyon katsayı değeri 0,49'dur.

Korelasyon katsayısı okul öncesi eğitimde okullaşma oranı değişkeniyle en yüksek olan değişken istihdam oranıdır. Şehirleşme oranı ile okul öncesi eğitime katılım arasında negatif korelasyon bulunmuştur. Lise mezunu erkek nüfus oranı ile istihdam arasında çok

düşük bir korelasyon bulunurken lise mezunu kadın nüfusu oranı ile istihdam arasında daha yüksek oranda bir korelasyon katsayı değeri görülmektedir.

3.2.3.3. Model Sonuçları ve Bulgular

Model çalışmamız öncelikle klasik havuzlanmış model ile tahmin edilmiş, daha sonra sabit ve rassal etkili model testleri yapılmıştır. Değişen varyans sorunu çözüldükten sonra elde edilen sabit etkili modelin sonuçları Tablo 9'da verilmektedir. Model sonuçları "Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (Estimated Generalized Least Squares, EGLS) Yöntemi" ile tahmin edilmiştir. Model değişkenlerinden şehirleşme oranı, istihdam oranı ve erkek nüfusu içerisinde lise veya dengi düzeyinde eğitim alan nüfus oranı değişkenleri yüzde 95 güven aralığında istatistiki olarak anlamlı sonuçlar vermektedir. Ancak kadın nüfusu içerisinde lise veya dengi düzeyinde eğitim alan nüfus oranı değişkeninin okul öncesi eğitime katılım üzerindeki beklenen etkisi ortaya çıkmamıştır. Modelde yer alan $\gamma_1, \gamma_2, \gamma_3 \; ve \; \gamma_4$ parametreleri çıktı değişkeni olan okul öncesi eğitime katılım oranına göre şehirleşme oranı, sırasıyla erkeklerde ve kadınlarda lise düzeyinde eğitim alan nüfus oranı ile istihdam oranı değişkenleri itibarıyla elastikiyetlerini göstermektedir.

Tablo 9

Modelin Tahmin Sonuçları (lise mezunu nüfus oranın göre)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı Değeri	p-değeri
Okul Öncesi Okullaşma Oranı (3-5 yaş)*	Şehirleşme Oranı	-0.091305	0.0000
	Lise mezunu nüfus oranı (erkek)	0.766784	0.0011
	Lise mezunu nüfus oranı (kadın)	-0.339105	0.1556
	İstihdam oranı	0.235541	0.0000
Okul Öncesi Okullaşma Oranı (5 yaş)**	Şehirleşme Oranı	-0.507349	0.0000
	Lise mezunu nüfus oranı (erkek)	1.576.034	0.0000
	Lise mezunu nüfus oranı (kadın)	-1.072.912	0.0000
	İstihdam oranı	0.943873	0.0213

* F-statistic: 48,09819
R^2: 0,926610
**F-statistic: 5.198207
R^2: 0,734297

Model sonuçlarına göre en güçlü ilişki erkek nüfusunun nitelik düzeyi ile okul öncesi eğitime katılım arasındadır. Bir başka ifadeyle, model değişkenleri çerçevesinde illerde çocukların okul öncesi eğitime katılım oranlarını en olumlu şekilde etkileyen unsur ilin erkek nüfusunun eğitim düzeyindeki artıştır. Bu sonuç Dünya Bankası'nın Türkiye'de fırsat eşitsizlikleri üzerine yapmış olduğu analize de uygundur. Dünya Bankası (2010)

sınıflamasında "Yüksek Nesiller arası Fırsat Grubu" nda yer alan çocukların babalarının yüzde 79 oranında en az orta ve yükseköğrenim görmüş olduğunu göstermektedir. "Düşük Nesiller arası Fırsat Grubu" nda yer alan çocuklar için bu oran yüzde 16'dır. Bu durum, modelin ortaya koyduğu gibi illerde erkek nüfusundaki nitelik artışının okul öncesi eğitime katılımı artıracağı sonucuyla örtüşmektedir.

Ancak, kadınlarda lise veya dengi düzeyinde eğitim alan nüfus oranı ile okul öncesi eğitime katılımı oranına ilişkin olarak, 3-5 yaş grubu çocukların okul öncesi eğitime katılımlarında istatistiki olarak anlamlı bir sonuç elde edilemezken 5 yaş grubunda negatif yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bunun sebeplerinden birisi kadın nüfusunun ağırlıklı olarak lise altı eğitim seviyesinde olması nedeniyle lise mezunu kadın nüfusu oranı değişkeni itibarıyla illerin birbirlerine benzerlik göstermesidir. Analiz döneminin son yılı 2013'te lise eğitimi almış kadın nüfusu oranı en yüksek il olan Ankara'da yüzde 24,9'luk bir oran söz konusu iken en düşük değer sahip il olan Şanlıurfa'da yüzde 7,5'tir. İller arasında farklılaşma eğitim seviyesi yükseldikçe azalmaktadır. Örneğin, lise mezunu kadın nüfusu bakımından iller arasındaki en yüksek fark yüzde 17, 4 iken üniversite mezunu kadın nüfusu itibarıyla bu fark yüzde 13'tür. Zaman içerisinde kadının eğitim düzeyi yükseldikçe lise eğitimi öncesinde görülen iller arasındaki yüksek değişkenlik lise ve üzeri eğitim alan nüfusta görünür hale gelecektir.

Diğer taraftan, kadınlarda eğitim düzeyinin yüksek olduğu iller genel anlamda sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi de yüksek olan illerdir. 2013 yılında mülga Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan illerin gelişmişlik endeks değerleri ile 2013 yılı lise mezunu kadın nüfusu arasındaki korelasyon değerlerine bakıldığında yüzde 77'lik bir oran söz konusudur. Lise mezunu erkek nüfus oranı ile illerin gelişmişlik endeks değeri arasındaki korelasyon katsayı değeri yüzde 40'dır. MEB'in okul öncesi eğitimi az gelişmiş illerde yaygınlaştırma çabaları ve buna yönelik olarak farklı kurumlar tarafından yürütülen projeler kadınların eğitim seviyesinin yüksek olmadığı, düşük gelişmişlik grubundaki illerde de okul öncesi okullaşma oranını yükseltmiştir. Bu durum, model sonuçlarında kadın eğitim düzeyi ile okul öncesi okullaşma arasında beklenilen ilişkinin kurulmasını güçleştirmiştir.

Şehirleşme oranındaki artışın okul öncesi eğitime katılıma etkisinin olumlu yönde olması beklenirken model sonuçları böyle bir pozitif ilişkiyi ortaya koymamaktadır. Şehirleşme oranı değişkeninin okul öncesi eğitime katılıma etkisi yüzde 95 güven aralığında istatistiki olarak anlamlı sonuçlar verirken, ilişkinin negatif yönlü ve düşük katsayı

değerinde olması henüz Türkiye'de kentleşme dinamikleri ile okul öncesinde eğitime katılım arasında güçlü bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Model değişkenlerinden istihdam oranındaki artışın okul öncesi eğitime katılımı pozitif etkilemesi beklenen bir durumdur. İllerde istihdam oranı yükseldikçe okul öncesi okullaşma oranı da yükselecektir. İstihdam artışının ve diğer gelir getirici politikaların önemine çocuk refahı alanında yayınlanmış temel politika belgelerinde de yer verilmektedir. Çocuk Refahı Belgesinde (2013) ailelerin geçim stratejilerinin desteklenmesi amacıyla çalışamayacak olan fertlere yönelik asgari gelir programlarının geliştirilmesi, kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilmesi, istihdamın yanında aile fertleri için sosyal güvencenin de sağlanması, özellikle az gelişmiş bölgelerde kadın istihdamını artırıcı bütünleşik hizmet modellerinin geliştirilmesi önerilmektedir. Bu tür politikaların çocuk yoksulluğunu azaltıcı etkide bulunacağı ve fırsat eşitsizliği ile mücadelede etkili olacağı vurgulanmaktadır.

Tablo 10

Modelin Tahmin Sonuçları (lise altı eğitim düzeyine göre)

Bağımlı Değişken	**Bağımsız Değişken**	**Katsayı Değeri**	**p-değeri**
Okul Öncesi Okullaşma Oranı (3-5 yaş)*	Şehirleşme Oranı	-0.079937	0.0087
	Lise altı eğitimli nüfus oranı (erkek)	-0.356712	0.2645
	Lise altı eğitimli nüfus oranı (kadın)	0.555636	0.3604
	İstihdam oranı	0.275865	0.0007
Okul Öncesi Okullaşma Oranı (5 yaş)**	Şehirleşme Oranı	-0.203610	0.0009
	Lise altı eğitimli nüfus oranı (erkek)	-1.103.451	0.7034
	Lise altı eğitimli nüfus oranı (kadın)	9.670.742	0.0000
	İstihdam oranı	0.503712	0.0072

* F-statistic: 18,89858
R^2: 0,832239
**F-statistic: 11,94108
R^2: 0,863916

Önceki modelde lise düzeyinde eğitim alan kadın nüfusu oranı ile 3-5 yaş grubu çocuklarda okul öncesine katılım arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki kurulamamış, 5 yaş grubu için negatif bir ilişkisellik görülmüştür. Lise eğitimli erkek nüfusu ile gerek 3-5 yaş gerekse 5 yaş grubu çocukların okul öncesi eğitime katılımları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki mevcuttur. Lise altı eğitime sahip erkek nüfusu ile her iki yaş grubu çocuklarda okul öncesine katılım arasında ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisellik kurulamamaktadır.

Lise altı eğitime sahip kadın nüfusu ile 5 yaş grubu arasında ise olumlu bir ilişki göze çarpmaktadır. Analizin başlangıç yılı olan 2009'da Türkiye'deki kadın nüfusunun yüzde 75'inin 2013 yılında ise yüzde 70'inin lisenin altında bir eğitime erişim sağlayabilmesi nedeniyle illerde kadın beşeri sermaye stoku sekiz yılın altında ortalama bir eğitim görmektedir. Lise altı eğitim kademesinde iller arasında değişkenliğin lise ve üzeri eğitim kademelerine nazaran çok daha yüksek olması model sonuçlarını da etkilemektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi düşük gelişmişlik grubundaki illerde okul öncesi eğitimi geliştirme çabaları bu model sonuçlarına da yansımaktadır. En fazla ortaokul düzeyinde eğitim alan kadın nüfus ile illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değeri arasında yüzde 83'lük negatif ilişki vardır. Bunun anlamı Türkiye'de okul öncesi eğitime erişimin, kadının eğitimi-istihdamı ve okul öncesine katılımın artışı şeklindeki bir gelişme seyrinden ziyade kamu müdahalesi eliyle yaygınlaştırılmasıdır.

3.3. Tartışma

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana çocukların eğitimine özel önem vermiş, özellikle temel eğitimin tüm ülke geneline yaygınlaşması hedeflenmiştir. Ancak ülkenin içerisinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar, yetişmiş insan gücünün azlığı gibi pek çok nedenle çocuklara yeteri kadar eğitime erişim konusunda fırsatlar sunulamamıştır. 1960'lara gelindiğinde çocukların yüzde 60'ının okuma yazma bilmemesi ve ilkokul çağındaki çocuklarda okullaşma oranının yüzde 40'larda olması fırsat eşitsizliğinin ne kadar derinden yaşandığını gözler önüne sermektedir. Bu doğrultuda, 1960 sonrası Planlı dönemde ilk etapta 5 yıllık ilkokul, 1990'lı yıllarda 8 yıllık temel eğitim ve nihayetinde 12 yıllık eğitim zorunlu hale getirilmiştir.

Erken çocukluk dönemi bakım ve eğitimi diğer eğitim kademelerinin gölgesinde kalmış, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması konusunda ciddi adımlar ancak son 10 yılda atılmıştır. Okul öncesi eğitimin hem çocuğun mevcut iyilik halini geliştiren hem de gelecekte fırsatlara erişim şanslarını artıran bir politika aracı olduğu bu dönemde daha sık tartışılmaya başlanmıştır. Bu konuda toplumsal farkındalığın artmasında MEB'in ülke geneline yönelik politika tercihleri ile birlikte UNICEF ve Dünya Bankasının bu alanda yayınladığı bilimsel yayınlar, ilgili ulusal paydaşlarla yürütülen projeler ve STK'ların farkındalık artırıcı faaliyetlerinin de payı bulunmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığının okul öncesi eğitimi yaygınlaştırmak ve görece az gelişmiş illerde eğitime erişimi sağlamak amacıyla yürüttüğü programlar neticesinde son 10 yılda okullaşma oranlarında gözle görülür bir gelişme sağlanmıştır. Bakanlığın beş yaş grubu çocuklarda yüzde 100 eğitime erişim vizyonu doğrultusunda 20 ilde beş yaş grubu okul öncesine net katılım oranı yüzde 80'in üzerine çıkmıştır. Ancak üç ve dört yaş çağında olan çocukların okullaşması konusunda gelişme ihtiyacı sürmektedir.

Türkiye'de okul öncesi eğitime erişim fırsat eşitsizliğini azaltıcı bir politika aracı olarak kamu müdahalesi yoluyla yaygınlaşmaktadır. Kuzey Avrupa refah rejimlerinde olduğu gibi erken çocukluk dönemi eğitiminin toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının tamamlayıcı bir uzantısı olarak görülmesi ülkemiz gerçeklerine uymamaktadır. Zira kadınların eğitim düzeyinde son yıllarda önemli oranda artış olsa da bu durum çalışma hayatına aynı düzeyde yansımamıştır. Eğitimde cinsiyet açığı hızla kapanırken istihdamda aynı oranda bir yakınsama görülmemektedir. Model sonuçları lise mezunu kadın nüfusu oranı ile okul öncesi eğitime katılım oranı arasında anlamlı bir ilişki kuramamıştır. Bu nedenle, çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan model çalışması sonuçları uyarınca kadınların eğitime erişimi, istihdam edilebilirliği ve okul öncesi eğitim arasındaki ilişki daha detaylı şekilde tartışılmalıdır.

Öncelikle, ülkemizde tüm eğitim kademeleri itibarıyla kadınların ortalama eğitim düzeyi erkeklerin gerisindedir. Lise altı eğitim alan nüfus oranı, lise veya dengi eğitim seviyesindeki nüfus oranı ile üniversite ve üzerinde eğitim alan nüfus oranı verilerine göre Türkiye'nin tüm illerinde kadınların aleyhine eğitimde cinsiyet açığı bulunmaktadır. Eğitim kademesi yükseldikçe cinsiyet açığı oranı azalmaktadır. Ancak bunun altında yatan ana etmen kadınların lise ve üniversite eğitimine erişimlerinin yüksek olması değildir. Ülke nüfusunun büyük bölümünün lise düzeyinin altında eğitim görmesi nedeniyle bu eğitim kademesinde cinsiyet açığı yüksektir.

Lise altı eğitim seviyesindeki nüfus oranında tüm illerde cinsiyet açığı diğer eğitim kademelerinden yüksektir. Türkiye genelinde lise altında eğitim alan nüfus oranında cinsiyet açığı yüzde 10,4 olurken lise veya dengi eğitim alanlarda bu oran yüzde 6,9'dur. Diğer taraftan illerde kadın ve erkeklerin eğitime erişim düzeyi arasında önemli farkların yanında her iki cins itibarıyla iller arasında da ciddi bir dengesizlik mevcuttur. Örneğin, Şanlıurfa ilinde kadın nüfusunun yüzde 88'i lisenin altında bir eğitime erişim sağlamış iken

Ankara'daki kadın nüfusunun yüzde 55,3'ü lise altı düzeyde eğitim görmüştür. Daha ileri eğitim kademelerinde iller arasındaki fark azalmaktadır. Lise mezunu kadın nüfusu bazında fark yüzde 17,4'e düşmektedir. İllerin lise eğitimli kadın nüfusu daha homojen bir dağılım göstermektedir. Bu durum, lise mezunu kadın nüfusu oranı ile okul öncesi eğitime katılım arasında beklenen ilişkinin görülmesine engel teşkil etmektedir.

Kadınlar aleyhine eğitime erişimdeki cinsiyet açığı işgücü piyasasında daha da derinleşmektedir. TÜİK tarafından yayınlanan 2017 yılı işgücü verilerine göre Türkiye genelinde erkek nüfusunun yüzde 72,5'i işgücüne katılırken çalışma çağındaki kadın nüfusunun yalnızca yüzde 33,6'sı işgücü piyasası içerisinde yer almaktadır. Düzey-2 bölgeleri bazında yüzde 26,4'ten yüzde 50'ye kadar değişen oranlarda işgücüne katılımda cinsiyet açığı mevcuttur. İşgücü piyasasının en aktif yaş aralığı olan 25-34 ve 35-54 yaş gruplarında açık daha da artmaktadır. Toplam nüfus içerisinde yüzde 39 olan işgücüne katılımda cinsiyet açığı oranı 25-34 yaş grubunda yüzde 46,4'e; 35-54 yaş grubu için yüzde 48'e yükselmektedir.

Benzer bir durumu istihdam oranlarından görmek de mümkündür. İstihdama katılım oranları üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye genelinde istihdamda cinsiyet açığı yüzde 36,7 iken 25-54 yaş grubunda bu açık yüzde 45'in üzerine çıkmaktadır. Tüm düzey-2 bölgelerinde işgücüne katılımdaki tablo istihdamda da görülmektedir. Kadınların eğitime olan erişimlerinde yaşanan eşitsizliklerin işgücü piyasasında daha da artış göstermesi Türkiye'de eğitim-istihdam arasındaki geçişte toplumsal cinsiyet temelinde köklü bir sorununun varlığına işaret etmektedir.

Kadının çalışma hayatına katılımı eğitim düzeyinin yanında evlilik ve çocuk bakımıyla da ilintilidir. Nitekim TÜİK'in işgücüne katılmama nedenleri üzerine yayınladığı verilerde yüzde 41 ile ev işleriyle meşguliyet en önde gelen sebep olarak gösterilmektedir. Kadın istihdamının istenilen seviyede olmamasında, ev içi üretimin ve çocuk bakımının kadın emeği ile karşılanması ve çalışan kadının daha düşük ücretlerle istihdamı önemli etmenlerdir.

Çocuk bakım sorumluluğunun ve ev içi işlerin kadın tarafından gerçekleştirilmesi kadın istihdamının artışına engel teşkil etmektedir. Bu nedenle, kadın istihdamının artırılmasına yönelik politikaların erken çocukluk dönemi bakım ve eğitim politikaları ile bütünleşik biçimde tasarlanması gerekmektedir. İlkkaracan'ın (2015) da ifade ettiği gibi

Türkiye'de kadınların işgücüne katılımında eğitim kadar önemli bir nokta evliliktir. Türkiye'deki bakım rejiminin tam zamanlı ev kadını, işgücü piyasasının ise erkek çalışan temelinde kurumsallaşması kadınların evlilik sonrası işgücü piyasasından çıkış yapmasına neden olmaktadır. Lise mezunu ve evlilik yapmamış kadın ve erkekler arasında 15 puan işgücüne katılımda fark var iken aynı eğitim düzeyinde ancak evli olan erkek ve kadınlar için işgücüne katılım açığı 70 puana çıkabilmektedir. Üniversite mezunları arasındaki bu fark evlilik öncesinde sıfıra yaklaşırken evlilik sonrası 30 puana çıkmaktadır.

Bu nedenle, kadının eğitim düzeyinin yükselmesi dahi istihdam artışını sınırlı kılmakta, erken çocukluk döneminde bakımın anne üzerinde kalmasına neden olmaktadır. Hacettepe Üniversitesi tarafından yapılan 2013-TNSA çalışmasında kadınların işten ayrılma nedenleri arasında en büyük etmenler öncelikle evlilik daha sonra çocuk sahibi olmaktır. Kadınların yaklaşık olarak yüzde 25'i evlendikten sonra işten ayrıldıklarını beyan ederken gebe kalma ve çocuk bakımı gibi nedenlerden ötürü işten ayrıldığını beyan eden kadınların oranı yüzde 14,3 olmuştur. Gebelik ve çocuk bakımı nedeni ile işten ayrılan kadınların oranı, lise ve üzeri eğitimli kadınlarda (yüzde 16,9) ilkokul ve ortaokul mezunu kadınlardan (sırasıyla yüzde 12,1 ve yüzde 15,2) daha yüksektir (HÜNEE, 2014). Model çıktılarının da kadınların eğitim seviyesindeki artışla okul öncesi eğitime katılım arasında beklenen ilişkiyi kuramaması bu açıdan anlamlıdır. Zira eğitim düzeyi daha yüksek olan kadınlar da eğitim düzeyi düşük olan kadınlar gibi çocuk sahibi olduktan sonra iş hayatından çekilebilmektedir.

Çocuğun gündüz bakımının anne sorumluluğunda olduğu düşüncesi erken çocukluk döneminde kurumsal bakım ve eğitim hizmetlerinin gelişmesine ket vurmaktadır. TÜİK'in 2016 yılı Aile Yapısı Araştırması sonuçları göstermektedir ki babanın gündüz bakımında hiç rolü olmadığı gibi kreş veya anaokulu gibi kurumsal hizmetlere talep de düşüktür. 0-5 yaş grubu çocuklara kreşte veya anaokulunda bakım hizmeti sağlama oranının yüzde 2,8'de kalması, bakım hizmetinin yüzde 86 oranında anne tarafından verilmesi erken çocukluk dönemi boyunca kadının çalışma hayatından uzak kalışına işaret etmektedir.

Ecevit'in (2015) ifade ettiği gibi ev içi işlerin teknolojik gelişmeler sonucu azaltılabilmesine karşın bakım işinin emek yoğun doğası nedeniyle özellikle ilk altı yıl boyunca çocuk bakımına kadının daha fazla zaman ayırması kaçınılmaz olmaktadır. Toplumsal cinsiyet temelinde işbölümü yapılmasıyla, bakım hizmetlerinin kadının asli erkeğin ise ikincil görevi gibi görülmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kadınların işgücü ve istihdam piyasasının dışında kalmasının bir nedeni de erkeklere göre daha düşük ücretlerle çalışmak zorunda olmasıdır. Evde bakım hizmetlerinin kadınının asli görevi olarak görülmesi kadınların evlilik ve çocuk sahibi olmasıyla çalışma hayatından uzaklaşmasına neden olurken, diğer taraftan düşük ücretlerle çalışma zorunluluğu da kadının çalışmak yerine çocuk bakımına yönelmesine yol açabilmektedir. Okul öncesi dönemde eğitim maliyetlerindeki artışla kadına yönelik düşük ücret rejimi birlikte ele alındığında, eğitim düzeyi yüksek kadınların dahi işgücü piyasasından neden çekildikleri daha kolay anlaşılabilir.

TÜİK'in Kazanç Yapısı Araştırması sonuçlarına göre her eğitim düzeyinde kadınların ortalama aylık brüt ücreti erkeklerin gerisindedir. 2014 yılı verilerine göre lise altı eğitim seviyesinde kadın erkek ücret farkı aylık 250-300 TL iken yükseköğrenim görenlerde bu fark 800 TL'nin üzerine çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar Türkiye'de asgari ücretin altında çalışan kadın oranının erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Asgari ücretin altında ücret alan kadın oranı yüzde 22 iken erkeklerde bu oran yüzde 13'tür. Ayrıca, asgari ücretle çalışan kadın sayısında da son 10 yıllık dönemde kadın aleyhine önemli bir artış gözlemlenmektedir. Erkek ve kadınlarda 2008 yılında asgari ücretle çalışan kişi sayısı 100 kabul edildiğinde 2017'de kadınlarda asgari ücretle çalışan sayısı 171'e erkeklerde ise 116'ya çıkmıştır (Disk-Ar, 2018).

2009 yılında İstanbul için yapılan bir saha çalışmasında kadınların çalışması halinde çocuk bakımı için 500-600 TL civarında miktarı gözden çıkarmaları gerektiği, bu miktara ev içi diğer hizmetlerin dâhil olmadığı belirtilmiştir (Dünya Bankası ve DPT, 2009). Düşük ücretler, yaygın asgari ücret ve altındaki uygulamaları, yüksek ev içi bakım maliyetleri kadını iş hayatından uzaklaştıran ekonomik nedenler arasındadır. 2017 yılı işsizlik rakamları da iş arayan kadınların dahi istihdama erişimlerinde ne denli zorluklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu yılda TÜİK'in işsizlik oranı verilerine göre kadınlar erkeklerden yüzde 4,7 oranında daha fazla işsiz kalmaktadır. 26 düzey-2 bölgesinin 23'ünde kadınlar arasında işsizlik oranı erkeklerden yüksektir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde bu fark yüzde 6 ila 7,5 arasında değişmektedir.

Eğitim düzeyi yüksek kadınların çalışma hayatından çekilmesinin diğer bir nedeni erken çocukluk dönemi bakım ve eğitim hizmet maliyetlerinin yüksek olmasıdır. Özel sektöre ait okul öncesi eğitim kurumlarının yanında kamuya ait okullarda dahi ailelerden katkı payı alınması aileler üzerinde mali bir yük oluşturmaktadır. Bu durumun kadınların

çalışma hayatından çekilmesine yol açmaması ve özellikle düşük gelirli aile çocuklarının okul öncesi eğitime katılımlarının sağlanabilmesi için farklı gelir grubundaki aileler için destek mekanizmaları geliştirilmelidir (Eğitim Reformu Girişimi, 2013). Erken Yaşlarda Çocuk Refahı ve Kadın İstihdamı Politika Belgesinde (2013) çocuk bakımı ve eğitimi konusunda devlet teşviklerinin öncelikle ihtiyaç sahibi olan kesimlerden başlamak üzere uzun vadede tüm kadınlara sağlanması, nakit transferlerin yanında vergi indirimi türü desteklerin de verilmesi önerilmektedir. Politika Belgesinde kadınların çalışma hayatına katılımlarının çocukların iyilik halini geliştirdiği gibi yapabilirliklerine de olumlu etkide bulunduğu ifade edilmektedir. Çalışan kadınlar gelirlerinin yüzde 90'ını aile refahına harcarken erkeklerde bu oranın yüzde 30-40 düzeyinde kalması nedeniyle, kadınların gelir getirici faaliyetlerde bulunması eğitimin de içerisinde yer aldığı çocukların tüm iyilik hali bileşenlerine olumlu katkı sağlamaktadır. Politika Belgesine göre işyerlerinde kadın istihdamının artırılması için kadın kotası uygulamasına geçilmesi, işyerinde çalışan kadın sayısından bağımsız olarak tüm işyerlerine kreş uygulamasının yaygınlaştırılması kadın istihdamını artırıcı etkide bulunacaktır.

Ekonomik sebeplerin yanında mekânsal ve kültürel nedenlerden kaynaklanan engeller Türkiye'de kadınların iş hayatında etkin rol almasını zorlaştırmaktadır. Kadınların erken yaşta evlilik yapması işgücü piyasasından erken dönemde kopmasına neden olabilmektedir. Kentlerde tüm yaş gruplarında bekâr kadınların evli kadınlara nazaran daha yüksek oranda işgücü piyasasında yer aldıkları görülmektedir. Kentsel alanlarda evli ve bekâr kadınlar arasında işgücüne katılımda yüzde 40'a varan farklar vardır. Kırsal kesimde bu fark daha düşüktür (Dünya Bankası ve DPT, s.7). Kırsal kesimde evli ve bekâr kadınların işgücüne katılımları arasındaki farkın daha düşük olmasının asıl sebebi kırsal kesimde tarımsal istihdamın yaygın olması ve kadınların ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmesidir. Kırsal kesimde kadının evliliği tarımsal üretimin dışında kalmasına neden olmazken kentlerde evlilik ve çocuk sahipliği sanayi ve hizmet sektörlerinden ayrılarak ev içi üretim ve bakıma geçişe neden olmaktadır.

İktisadi faaliyet kollarına göre kadın istihdamının yapısına bakıldığında kırsal ve kentsel alanlardaki fark daha da kolay anlaşılmaktadır. 2017 yılı istihdam verilerine göre istihdam edilen her 100 kadından 28,3'ü tarımda çalışırken erkeklerde tarımsal istihdam oranı yüzde 15,4'tür. Sanayi sektöründe kadın istihdam oranı yüzde 15,6 iken erkek istihdamının yüzde 31,4'ü sanayide gerçekleşmektedir. Tarımda 2,5 milyon kadın çalışırken

yaklaşık 3 milyon erkek tarımsal istihdam içerisindedir. Sanayide ise 6,1 milyon erkeğe karşılık yalnızca 1,36 milyon kadın çalışmaktadır. Bu durum kırsal nüfusu yüksek bölgelerde kadınların neredeyse erkekler kadar istihdama katılırken kentsel alanlarda kadının ev içi hizmetlere yoğunlaştığını ve çalışma hayatından uzaklaştığını göstermektedir. Kadının eğitim seviyesinin ve kentleşme oranının yüksek olduğu illerde okul öncesi eğitime katılımın beklenilen düzeyde olmamasının nedenlerinden birisi de budur.

Panel veri analizi sonuçlarında şehirleşme ile okul öncesi eğitim arasında olumlu bir ilişki kurulamaması, kadının eğitim düzeyinin artışının erkeklerde görüldüğü gibi okul öncesi eğitime katılım oranını artırıcı etkisinin ortaya çıkmamasının nedenlerinden birisi de şehirlere göç eden kadın nüfusunun eğitime katılım açığını görece kapatırken istihdama katılımın aynı şekilde olmamasından kaynaklanmaktadır. Kentlere göç öncelikle eğitimde kadın erkek eşitsizliğini giderici etki yapabilmektedir. Bunun işgücü piyasasına yansıması kademeli şekilde olabilmekte, kentlerin yeni nesillere sunduğu fırsatları değerlendirme olanağı eğitimden işgücüne doğru daha yavaş ilerleyen bir süreçte mümkün olmaktadır.

Türkiye'de tarihsel olarak göçün kırsal alanlardan kentlerin çevre yerleşim yerlerine oluşu zaman içerisinde tarımsal istihdam oranının azalmasına neden olmuştur. Ancak kente gelen nüfusu istihdam edecek sanayi üretim düzeyinden yoksun pek çok şehirde kadınlar düşük eğitim düzeyi ve sosyo-kültürel engeller karşısında işgücü piyasasının dışında kalmıştır. Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illerde yüzde 50-80 bandına yakın kadınların tarımsal istihdam oranına sahip olmasının arkasında bu gerçek yatmaktadır. Buna karşın İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde kadın istihdamının yüzde beşten daha düşük bir oranı tarımda gerçekleşmektedir.

Türkiye'de kadınların çalışma hayatında yer almasına engel teşkil eden nedenlerden birisi de kültürel kodların ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadını iş hayatından uzaklaştıran yapısıdır. TNSA-2013 çalışması sonuçlarına göre araştırmaya katılan kadınların yüzde 52'si küçük çocuğu olan kadınların çalışmasını doğru bulmadıklarını beyan etmiştir. Coğrafi olarak bakıldığında İstanbul ve Ege bölgesinde bu oran Orta Anadolu ve Karadeniz Bölgesinden farklılık göstermemektedir (HÜNEE, 2014). Kadınların çocuk bakımını kadının asli görevi olarak görmesi bölgelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız şekilde değerlendirilmektedir.

Çalışma hayatındaki kadınlar ücret dışı unsurlarda da ayrımcılıkla karşılaştıklarını beyan etmektedir. Türkiye'deki kadın iş hayatında dünya genelindeki kadınların iki katı oranında ayrımcılıkla karşı karşıya olduklarını ifade etmektedir. Kadınların yüzde 38'i terfi imkânlarında ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşünürken, kadınların yarısı karar alma süreçlerinde fırsat eşitsizliği olduğunu düşünmektedir (PwC, 2018). Kadınların duygusal olma ve risk almaktan kaçınma gibi durumlarla özdeşleştirilmesi, liderlik ve iş hayatının gerektirdiği rekabet ortamına uygun olmadığı yaygın kanısı kadınların girişimci olma ve iş hayatında yükselme imkânlarını kısıtlamaktadır.

TÜİK'in 2016 yılına ilişkin Aile Yapısı Araştırması sonuçlarına göre Türkiye'de erkeklerin yüzde 22'si kadınların çalışmasını uygun görmemektedir. Gerek erkeklerin kadınların çalışması ve terfilerine yönelik olumsuz tutumu, gerekse kadınların yüzyıllardır süregelen ikinci planda kalma durumu "cam tavan sendromu" denilen psikolojik sorunu ortaya çıkarmaktadır. Cam tavan sendromu kadınların sosyo-ekonomik hayata aktif katılım sağlamalarını ve kendi potansiyellerini açığa çıkarmalarına engel olmaktadır.

Kadını sosyal yaşama aktif şekilde katılımdan alıkoyan unsurlardan birisi de maruz kaldığı şiddettir. 2018 yılında yapılan bir araştırma sonuçlarına göre kadının toplumda yaşadığı en büyük sorun yüzde 61 ile şiddet olarak gösterilmektedir (Kadir Has Üniversitesi, 2018). Özellikle aile içi şiddet mağduru kadınlarda depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi ruh sağlığı sorunları ortaya çıkmakta, kadının özgüven gelişimi olumsuz etkilenmekte, girişimci ve üretken olma özelliklerine ket vurulmaktadır. AÇSHB ile Hacettepe Üniversitesi tarafından hazırlanan Türkiye'de Kadına Yönelik Aile içi Şiddet Araştırmasına (2015) göre fiziksel şiddete uğrayan kadın oranı ülke geneli için yüzde 67,9 olup tüm bölgelerde bu oran yüzde 60'ın üzerindedir. Diğer şiddet türlerinde de (ekonomik, cinsel, duygusal şiddet vb.) bölgesel bazda önemli bir fark bulunmamaktadır.

Panel veri analizi sonuçlarına göre kentleşme oranı ile okul öncesi eğitime katılım arasında negatif yönlü ve düşük katsayı değerinde bir bağıntı kurulabilmektedir. Bu durumun ardında yatan temel etmen Türkiye'de kentleşme oranı yüksek illerin genel anlamda sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin yüksek olmasına karşın eğitim altyapısının aynı oranda gelişmemiş olmasıdır. Örneğin, Türkiye'nin en gelişmiş ili olan ve yüzde 100 kentleşme oranına ulaşan İstanbul, okul öncesine katılım oranında son sıralarda yer almaktadır. Diğer yandan, yüksek bir şehirleşme oranı görülmeyen Amasya, Tunceli,

Burdur, Kırklareli, Giresun gibi kentlerde ülke ortalamasının oldukça üzerinde bir okul öncesi eğitime katılım görülmektedir.

Diğer yandan, büyük kentlerin son 40 yıllık süreçte düzenli şekilde göç alan iller olması da kentleşmenin eğitime katılım oranlarının artmasına engel teşkil etmektedir. Trabzon, Rize, Artvin, Giresun gibi göç veren Doğu Karadeniz şehirlerinde kentleşme oranı düşük olmakla birlikte okul öncesi eğitime katılım oranı yüksektir. Bu illerde nüfusun tutunamaması çocuk nüfusunun da azalmasına neden olmakta, eğitime katılım düzeyini yükseltmektedir. Büyük metropollerde yaşanan nüfus birikim süreci diğer alanlarda olduğu gibi eğitimde de sorunların görünür hale gelmesine neden olmaktadır.

Şehirleşme oranı düşük illerde okul öncesi eğitim oranının yükselmesinde etkili olan faktörlerden birisi de Milli Eğitim Bakanlığının düşük sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinde olan illerde okul öncesi eğitime öncelik vermesidir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2010-2014 Stratejik Planında (2009, s.77) okul öncesi eğitime katılımın artırılması amacıyla "istihdamın yoğun olduğu ve hızlı göç alan bölgeler ile sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan yerleşim yerleri" ne öncelik verileceği ifade edilmektedir.

Bakanlığın 2015-2019 Stratejik Planında da bu hedef korunmaktadır. Stratejik Plan (2015, s.35) "okul öncesi eğitim imkânları kısıtlı hane ve bölgelerin erişimini destekleyecek şekilde yaygınlaştırılacaktır" diyerek hem düşük gelirli ailelerde hem de geri kalmış bölgelerde okul öncesi eğitimi yaygınlaştırarak fırsat eşitsizliğini azaltmayı amaçlamaktadır. Planın dikkat çeken hedeflerinden birisi 2019 yılı sonunda ilkokul birinci sınıf öğrencilerinde en az bir yıl okul öncesi eğitime katılım sağlayan çocuk nüfusu oranını yüzde 92'ye, 4-5 yaş grubunda okullaşma oranını yüzde 70'e çıkarmaktır.

Bakanlığın 2009-2010 yılından geçerli olmak üzere başlattığı 32 ilde beş yaş grubu için okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması projesi özellikle nüfusu düşük ve göç veren illere yoğunlaşmıştır. Aralarında Trabzon, Eskişehir, Samsun ve Muğla gibi büyükşehirlerin de olduğu 32 ilin içerisinde İstanbul, Ankara ve İzmir gibi nüfusu en yüksek metropoller ile Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa gibi çocuk nüfusu oldukça yüksek iller ve Adana, Mersin gibi doğu illerinden göç alan çekim merkezleri bulunmamaktadır. Bu durum kentleşme dinamikleri ile eğitime erişim arasındaki ilişkiyi etkilemektedir.

Bunun dışında, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla farklı kurum ve kuruluşlar tarafından yürütülen projeler de değişik illerde okul öncesi eğitim seviyesini

yükseltmektedir. 2010 yılında başlatılan ve AB tarafından desteklenen 16,8 milyon Avro bütçeli proje UNICEF'in teknik desteği ile Türkiye'nin 10 pilot ilinde dezavantajlı kesim ailelerine yönelik olarak gündüz bakımını ve okul öncesi eğitime erişimin artırılmasını hedeflemiştir. 2013 yılında İzmir Kalkınma Ajansı tarafından 20 milyon TL bütçeli "Okul Öncesi ve Mesleki Eğitim Mali Destek Programı" uygulanmış, 2018 yılında ise Diyarbakır merkezli Karacadağ Kalkınma Ajansı tarafından 4,5 milyon TL bütçeli "Okul Öncesi Eğitim Standartlarının Artırılması Mali Destek Programı" hayata geçirilmiştir. Bu ve benzeri projeler okul öncesi eğitimin yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır.

BÖLÜM 4

SONUÇ ve ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Türkiye'de son yıllarda mekânsal düzeyde yapılan araştırma ve endeksleme çalışmalarında önemli oranda artış olmuştur. Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde yürütülen AB destekli bölgesel kalkınma programları, hazırlanan bölgesel kalkınma plan ve projeleri konuya olan ilgiyi artırmıştır. Kalkınma ajansları ve bölge kalkınma idarelerinin kurulması sonucu bölgesel gelişme kurumsal bir zemine oturmuştur. Diğer taraftan, Türkiye'de günümüze değin yapılan bölgesel araştırmalar daha çok ekonomik gelişme, rekabetçilik, yenilikçilik ve teknolojik gelişme konularında yoğunlaşmaktadır. Elbette konunun sosyal boyutuna da vurgu yapan çalışmalar mevcuttur. Özellikle yoksulluk ve gelir dağılımına yönelik pek çok kurumsal ve akademik çalışma bulunmaktadır. Son dönemde kadın çalışmaları, engelliler, uluslararası göç ve etkileri ile eşitsizlikler üzerine de alan araştırmaları sıklıkla yapılmaktadır.

Ancak, çocukların mekânsal farklılıklardan kaynaklı refah düzeylerine ilişkin araştırmalar kısıtlı sayıdadır. Çocuk üzerine yapılan çalışmalar geneli itibarıyla ya ülke geneli için yapılmakta ya da belirli bir il, ilçe ya da semtte çocuğun durumunu analiz etmektedir. Elbette ülke çapında yapılan değerlendirmeler değerli sonuçlar vermektedir. Özellikle uluslararası karşılaştırmaların yapılmasında ülke düzeyinde yapılan çalışmalara başvurulması gereklidir. Yine daha alt ölçekte yapılan ve nitel analizlerle desteklenen çalışmalar "çocuğa dokunan" yönü ile önemli çıktılar üretmektedir. Ancak ara kademe veyahut mezo düzey olarak nitelenebilecek bölge ya da il düzeyindeki analiz ve değerlendirmelere de ihtiyaç bulunmaktadır. Çocukların iyilik halini etkileyen hususlara

ilişkin mekânsal bazda analitik çalışmalara akademik literatürde daha fazla yer verilmelidir. Bu tez çalışması, erken çocukluk dönemine yönelik olarak mekânı esas alan analitik bir çalışma olarak bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Son yıllarda, okul öncesi eğitimin çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimleri üzerindeki olumlu etkilerinin anlaşılması ile birlikte ülkemizde okul öncesi eğitimde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Erken çocukluk dönemi eğitiminin çocuğun mevcut iyilik halini geliştirdiği gibi uzun vadede bireylerin yapabilirliklerini de pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Bunun yanında, erken çocukluk döneminde çocuğa yapılan yatırımın maliyetinin düşük olmasına karşın uzun dönemde toplumsal getirisinin yüksek olması nedeniyle, erken çocukluk dönemi eğitimi bir sürdürülebilir refah politikası aracı olarak görülmektedir. Bu nedenle, okul öncesi eğitime erişimin artırılması aynı zamanda toplum içerisinde süregelen fırsat eşitsizliklerinin azaltılmasında ve düşük sosyo-ekonomik kesimden gelen çocukların yaşam şanslarının artırılmasında uzun vadeli bir politika enstrümanıdır.

Okul öncesi eğitime katılımın toplumsal yapıyı uzun dönemde derinden etkilemesi nedeniyle, diğer çocuk refahı çıktı göstergeleri gibi eğitime katılım ile bunları etkileyen sosyo-ekonomik dinamikler arasındaki ilişkileri değerlendiren uluslararası çok sayıda akademik çalışma vardır. Bu tez çalışması da okul öncesinde eğitime katılımı etkileyen unsurların belirlenerek eğitime katılımı ne şekilde etkilediklerini ortaya çıkarabilmeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında erken çocukluk dönemi yatırımları üzerine öncü çalışmaları olan J. Heckman'ın çalışmaları esas alınarak panel veri modeli kurgulanmıştır. Çocuk iyilik halinin ekonomisi (Conti ve Heckman, 2012), beşeri kalkınma ve nesiller arası hareketlilik (Heckman ve Mosso, 2014), çocukta yetenek gelişim modeli (Heckman, 2008) gibi çalışmalar öncülüğünde, çocuk iyilik halini etkileyen etmenlere yönelik uluslararası alanda pek çok ekonometrik analiz yapılmıştır.

Bu çalışma kapsamında çocuk iyilik hali çıktı göstergesi olarak 2009-2013 dönemi iller bazında okul öncesi eğitimde net okullaşma oranı değişkeni kullanılmıştır. Okul öncesi eğitime katılım düzeyi; toplum içerisinde fırsat eşitsizliklerini azaltıcı etkisi, uzun dönemde beşeri sermayeye olan katkısı sebebiyle çıktı değişkeni olarak değerlendirilmiştir. Okul öncesi eğitime katılımı etkileyen faktörler ise illerin beşeri sermaye stoku, istihdam ve kentleşme dinamiklerine ilişkin değişkenlerden oluşmaktadır. İllerin beşeri sermaye stoku içerisinde yer alan bağımsız değişkenler; kadın ve erkeklerde lise veya dengi düzeyinde

eğitim alan nüfus oranı göstergeleridir. İstihdam oranı ile şehir nüfusu oranı diğer bağımsız değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Bunun yanında, kadın ve erkek nüfusunda lise altı eğitim düzeyi nüfus oranı üzerinden model sonuçları üretilerek karşılaştırma yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan ekonometrik model panel veri modeli olarak tasarlanmıştır. Veri setinin hem yatay kesit hem de zaman kesitinden oluşması nedeniyle panel veri modeli en uygun analiz yöntemidir. Modelde 2009-2013 yılları arasındaki beş yıla ait 405 gözlem bulunmaktadır.

Panel veri analizi içerisinde veri setine en uygun modelin belirlenmesi için yapılan Hausman test sonuçları neticesinde, "Tek Yönlü Sabit Etkili Model" üzerinde karar kılınmış, modeldeki değişen varyans sorunu da Değiştirilmiş Wald testi ile ortaya çıkarılmıştır. White Yatay Kesit yöntemi kullanılarak değişen varyans sorununun çözülmesi sağlanmıştır. Elde edilen nihai modelin tahmin sonuçlarının yanında, model değişkenlerinin durağanlığı, değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları ile Granger Nedensellik Test sonuçları (Ek-B) sunulmuştur. Model değişkenlerinin durağanlık testi Levin, Lin & Chu birim kök testi marifetiyle yapılmıştır. Değişkenlerde birim kökün bulunması, bir diğer ifadeyle değişkenlerin durağan olmaması durumunda modelde regresyon yönteminin kullanılması mümkün değildir. Levin, Lin & Chu birim kök testi sonuçlarına göre tüm model değişkenlerinde durağanlık gözlemlendiğinden regresyon modelinin yapılması mümkün olabilmiştir.

Panel veri analizi sonuçlarına göre okul öncesi eğitim üzerinde en fazla etkili olan değişken erkek nüfusu içerisinde eğitimli nüfus oranı olmuştur. Gerek 3-5 yaş grubunda gerekse 5 yaş grubu okul öncesi eğitime katılım üzerinde lise veya dengi mezunu erkek nüfusu oranı olumlu bir etkide bulunmaktadır. Lise altı eğitim düzeyindeki erkek nüfus oranı ile bu iki yaş grubu okullaşma oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu sonuçlar teoride beklendiği gibidir. Zira erkek nüfusunun nitelik düzeyi arttıkça okul öncesinde katılımın artacağı, bu durumun nesiller arası fırsat eşitliğini sağlayıcı etkide bulunacağı beklenen bir sonuçtur.

Türkiye'nin tarihsel olarak yaşadığı toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunları nedeniyle, kadının eğitime erişim oranlarının düşük düzeyde kalması beşeri sermaye stoku içerisinde erkek nüfusunun daha yüksek olmasına neden olmuştur. Model kapsamında kadının nitelik düzeyindeki artışın okul öncesi eğitime etkisi konusunda istatistiksel olarak anlamlı sonuca erişilememesi de bu durumu teyit etmektedir. Kadınların yüksek eğitim alması halinde dahi

evlilik ve çocuk bakımı gibi nedenlerle işgücü hayatının dışında kalması, toplum içerisinde çocuk bakımının özellikle erken dönemde tamamen annenin görevi gibi algılanması erken çocukluk döneminde eğitimin kurumsallaşmasına da olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu nedenle, kadınların eğitim düzeyinde artış dahi olsa okul öncesi eğitime katılıma etkisi sınırlı düzeyde kalmaktadır.

İllerde kadın ve erkeklerin eğitime erişim düzeyleri incelendiğinde, her eğitim kademesinde ve Türkiye'nin tüm illerinde kadın aleyhine bir cinsiyet açığının bulunduğu görülmektedir. Türkiye genelinde lise altı eğitim düzeyinde olan kadın nüfusu oranı yüzde 70'tir. Bu oran Şanlıurfa, Muş, Şırnak gibi illerde yüzde 87'lere ulaşmaktadır. Kentlerin kadın tarafında beşeri sermaye birikiminin bu denli yüksek oranda eğitimsiz kalması nedeniyle okul öncesi eğitime katılımda da beklenen sonuçlar ortaya çıkmamaktadır. Eğitimdeki cinsiyet açığı çalışma hayatında daha da derinleşmektedir. İşgücüne katılım, istihdama erişim ve işsizlik oranı gibi göstergeler itibarıyla kadın erkek arasındaki fark daha da açılmaktadır. Kadınlar eğitime katılımda ilerleme sağlasa da kayıt dışı istihdam, ücret eşitsizlikleri, evlilik ve çocuk sahipliği, yüksek çocuk bakım ve eğitim maliyetleri, kadına yönelik şiddet gibi farklı etmenler kadını çalışma hayatından uzaklaştırmaktadır.

Model değişkenlerinden birisi olan şehirleşme oranındaki artışın okul öncesi eğitime katılımı olumlu yönde etkilemesi beklenirken söz konusu ilişki negatif yönlü ve düşük katsayı değerinde gerçekleşmiştir. Türkiye'de şehir nüfusunun artışında göç hareketlerinin başat rol oynaması ve büyük kentlerde çocuk nüfusunun birikmesine karşın eğitim altyapısının yeterince bu ihtiyacı karşılayamaması nedeniyle, kentleşme dinamikleri ile okul öncesinde eğitime katılım arasında pozitif ve güçlü bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Milli Eğitim Bakanlığının özellikle az gelişmiş ve kentleşme oranı düşük illerde okul öncesi eğitimi yaygınlaştırma çabaları, ulusal ve uluslararası pek çok projenin benzer nedenlerle bu illerde yürütülmesi şehirleşme ile okullaşma arasındaki ilişkinin zayıflamasına neden olmuştur. Çocuk nüfus yoğunluğu az ve nüfus kaybeden illerde okullaşma oranı düzenli göç alan ve çocuk nüfusunun yüksek olduğu yerlerden yüksek olabilmektedir.

İllerde istihdam oranındaki artışın okul öncesi eğitime katılımı pozitif yönlü etkilemesi beklenen bir durumdur. Hanede en az bir kişinin istihdam edilmesi, hanehalkı gelirindeki artış gibi hususların eğitime katılımı artırdığı konusunda yapılan pek çok araştırma sonucuna uygun olarak, Türkiye'de illerin istihdam seviyesindeki artışla birlikte okul öncesi eğitime katılım oranında da olumlu yönde bir gelişme olmaktadır. Ancak,

yukarıda ifade edildiği gibi istihdam piyasasında erkeklerin baskın olması, kadınların eğitimden işgücüne geçişinin yapısal olarak sorunlu olması üzerinde durulması gereken bir husustur. Aşağıda model çıktıları kapsamında elde edilen bulgulardan yola çıkarak politika önerileri geliştirilmiş, gelecek çalışmalara ışık tutacak değerlendirmeler yapılmıştır.

4.2. Değerlendirme ve Öneriler

Türkiye'de okul öncesi eğitimin gelişme seyrini anlamak için öncelikle ülkede bakım hizmetlerinin ne şekilde sunulduğunun iyi anlaşılması gerekmektedir. Türkiye'de bakım hizmetleri aile temelinde şekillenmektedir. Yalnızca erken çocukluk dönem bakım ve eğitimi değil engelli, hasta ve yaşlı bakımında da aile ve ev merkezli, kadın emeğine dayalı bir bakım modeli geçerlidir. Bu itibarla, ülkemizin sosyal refah anlayışı muhafazakâr – korporatist refah rejimlerine benzerlik göstermektedir. Bu rejimlerde ailenin temel referans noktası olarak alınması ve kadının işgücüne katılımının düşük düzeylerde kalması gibi hususlarda ülkemiz muhafazakâr rejimlerle paralellik göstermektedir.

Sosyal refah hizmetlerinin aile ve akraba çevresinde üretildiği bir yapıdan gelmesi nedeniyle Türkiye'de dezavantajlı kesimlere yönelik kurumsal modellerin gelişmesi çok geç dönemde başlamış ve kurumsal kapasite yeterince gelişmemiştir. Erken çocukluk dönemi bakım ve eğitimi de ev merkezinde ve anneye endeksli bir biçimde şekillenmiştir. Erken çocukluk eğitiminde Türkiye'nin felsefi temellere dayanan bir anlayışı bulunmamaktadır. Geleneksel bakım ve eğitim süreçleri devam edegelmektedir. Bu doğrultuda konu ele alındığında, Türkiye'de çocuk bakımı ve erken çocukluk eğitiminde temel sorun alanlarından birisinin paradigma eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Erken çocukluk dönemi bakım ve eğitimini iki paradigma çerçevesinde incelemek mümkündür (Ecevit, 2015).

Kamusal Eğitim Paradigmasına göre her çocuğun okul öncesi bakım ve eğitim hizmeti alması çocukların gelişimleri ve toplumsal bütünleşme açısından gereklidir. Özellikle Fransa ve Belçika gibi ülkelerde modern toplumun inşasında okul öncesi eğitim bir kamusal politika aracı olarak kullanılmıştır. İkinci yaklaşım olan İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırıcı Paradigmaya göre erken çocukluk dönemi bakımı ve eğitimi özellikle kadınların çalışma hayatına aktif katılım sağlamasını amaçlamaktadır. Burada çocuğun üstün yararı ilkesi gereği çocuğun korunması ve ihmalin önlenmesi de gözetilmekle birlikte kadınların erkeklere olan sosyo-ekonomik bağımlılıklarının azaltılması amaçlanmaktadır. Almanya ve

Kuzey Avrupa ülkelerinde görülen modeller iş ve aile yaşamını uzlaştırma çabalarına örneklerdir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından son 30 yıllık döneme kadar geçen sürede bu iki paradigma çerçevesinde tartışmalar yapılagelmiştir. Çocuk Esirgeme Kurumu öncülüğünde gündüz bakım evlerinin açılması ve çocuk eğitiminin kamusal bir hizmet olarak algılanması, 1960 sonrası Planlı dönemde ise annesi çalışan çocuklar için anasınıflarının açılması bu iki paradigma kapsamında sunulan kanıtlar olarak gösterilmiştir. 1990 ve 2000'li yıllar ülkemizde kentsel nüfusun hızla arttığı, tarımda kadın emeğinin azalmasına bağlı olarak kadınların işgücüne katılımının düştüğü bir dönemdir. Bu itibarla, iş ve aile yaşamının uzlaştırılması paradigması son otuz yıllık dönemde zayıflamıştır. Ecevit'in (2015) isabetle vurguladığı gibi 2000'li yıllardaki yüksek şehirleşme düzeyine karşın kadın istihdamının kentlerde yeterince karşılık bulamaması, ne devlette ne de ailelerde erken çocukluk dönemi eğitim ve bakımını sosyal politikanın öncelikli bir konusu haline getirmiştir.

2010'lu yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı, AÇSHB, UNICEF gibi ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların yaygınlaştırma projeleri eliyle az gelişmiş illerde veya yoksul hane çocuklarına yönelik olarak okul öncesi eğitim verilmektedir. Bu noktadan bakıldığında son on yıllık sürecin Kamusal Eğitim Paradigmasına daha yakın olduğu söylenebilir. Ancak bu durumun bilinçli bir politika tercihi ve stratejik yönelim olduğu da tartışmalıdır. Bu nedenle, Türkiye'de erken çocukluk dönemi eğitiminde temel eksiklik, bu alanın sosyal politika içerisinde hangi paradigma çerçevesinde geliştirilmeye çalışıldığı, nasıl bir bakım rejimi ve eğitim politikası amaçlandığı hususundadır.

Panel veri analizi sonuçlarına göre Türkiye'de okul öncesi eğitimin tüm illere yaygınlaşması ve kadınların eğitime erişim, çalışma hayatı ve erken çocukluk eğitimi politikalarının uyumlaştırılması önde gelen hususlardır. Bu bölümün geri kalan kısmında söz konusu iki ana husus çerçevesinde öneriler sunulmaktadır.

Bölgesel Dengesizliklerin Giderilmesi: Okul öncesi eğitimde önemli sorunlardan birisi iller bazında tüm yaş grupları itibarıyla okullaşma oranında büyük farkların olmasıdır. 2017 yılı verilerine göre Erzincan, Tunceli, Giresun ve Amasya'da 3-5 yaş grubunda okul öncesi net okullaşma oranı yüzde 50'nin üzerine çıkmışken Ağrı, Gümüşhane, Şanlıurfa ve Mardin gibi illerde okullaşma oranı yüzde 30'lar seviyesindedir. Beş yaş grubunda okul öncesi

okullaşma oranının en yüksek olduğu Erzincan yüzde 90'ın üzerine çıkarken Gümüşhane yüzde 50'nin altındadır.

Türkiye'de her alanda bölgesel gelişme farkları görülürken okul öncesi eğitimde bölgesel dengesizlikler illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinden farklı bir seyir izlemektedir. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması endeks değeri ile beş yaş grubu okul öncesi eğitime katılım oranı arasındaki korelasyon katsayısı 0,5'tir. Üç ve 4-5 yaş grubu okullaşma oranı ile illerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki korelasyon katsayısı daha da düşüktür (0,3).

Milli Eğitim Bakanlığının 2009 yılında başlattığı 32 ilde beş yaş grubu çocuklarda okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması projesinin de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinden farklı şekilde okullaşma oranını etkilediği söylenebilir. 2017 yılı itibarıyla beş yaş grubu çocuklarda okullaşma oranı en yüksek 40 ilin 23'ü pilot iller arasındadır. Gümüşhane, Bayburt ve Ardahan 32 pilot il içerisinde olmakla birlikte okul öncesi okullaşma oranının en düşük olduğu 20 il arasında yer almıştır. Bu çerçevede, MEB'in illerin çocuk nüfusundaki değişimler ve okullaşma oranlarına göre iller arasındaki bu dengesizliği azaltıcı politikalara ağırlık vermesi uygun olacaktır.

Cinsiyet açığının okul öncesi eğitimde de azaltılması gerekmektedir. Cinsiyet açığı diğer eğitim kademelerinde olduğu gibi okul öncesi eğitimde de kız çocuklarının aleyhinedir. Türkiye geneli için 3-5 yaş grubunda 0,8 olan cinsiyet açığı 4-5 yaş grubunda 1,14'e 5 yaş grubu çocuklarda 2,7'ye çıkmaktadır. Beş yaş grubu okul öncesi eğitime katılımda beş ilde (Tunceli, Bartın, Karabük, Balıkesir, Edirne) kız çocuklarının okullaşma oranı erkeklerin üzerindedir. Diğer tüm illerde kız çocukları daha düşük oranda okullaşmaktadır. Artvin, Kırıkkale, Düzce, Bayburt, Malatya, Kilis, Bitlis, Diyarbakır ve Siirt cinsiyet açığının en yüksek olduğu illerdir.

Okul öncesi eğitime katılımda bir diğer önemli sorun 3 yaş grubundaki çocuklarda okullaşma oranının çok düşük olmasıdır. Türkiye genelinde üç yaş grubu çocuklarda okullaşma oranı yüzde 12,5 düzeyindedir. Mardin, Gaziantep, Şanlıurfa ve Adıyaman'da bu oran yüzde 7'ye kadar düşmektedir. Bazı illerde okul öncesi eğitimde derslik başına düşen öğrenci ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı uluslararası standartların üzerindedir. UNICEF (2008) derslik başına azami 24 öğrencinin, öğretmen başına en fazla 15 öğrencinin düşmesi gerektiğini belirtmektedir. 81 ilin 67'sinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı

15'in üzerindedir. Diyarbakır, Şanlıurfa, Van ve İstanbul gibi çocuk nüfusunun fazla olduğu illerle Hakkâri, Kilis, Batman Hatay, Şırnak ve Gaziantep bu konuda sorun yaşayan başat illerdir. Derslik başına düşen öğrenci sayısının en yüksek olduğu iller ise Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Hatay, Mersin ve Adana'dır.

Beş yaş grubu çocuklarda okul öncesi eğitime katılım oranının yüzde 100'e çıkarılması hedefine ulaşılabilmesi için çocuk nüfusunu yüksek olduğu iller ile doğum dışında, göçle gelen nüfusla birlikte son dönemde çocuk sayısında yüksek artışın yaşandığı ve eğitime katılım oranının düşük olduğu illere öncelik verilmesi yerinde olacaktır. 2007-2017 dönemi nüfus verilerine bakıldığında 0-4 yaş grubu çocuk nüfusunun en fazla artış gösterdiği beş il İstanbul (192.726), Şanlıurfa (81.691), Ankara (73.364), Gaziantep (48.165) ve İzmir (43.091) olmuştur. 2017/2018 verilerine göre İstanbul yüzde 53 beş yaş grubu okullaşma oranı ile ülke ortalamasının yaklaşık 14 puan gerisinde bir değere sahiptir.

Bu yaş grubunda 1,16 milyon çocuğun yaşadığı İstanbul için özel bir erken çocukluk dönemi politikası belirlenmelidir. Türkiye'nin özel sektör dinamiklerinin merkezi olan İstanbul'da özel sektör öncülüğünde sosyal sorumluluk çerçevesinde okul öncesi eğitime erişimin artırılmasına yönelik projelerin yapılması mümkündür. Sosyal girişimcilik ekosisteminin en gelişkin olduğu İstanbul'da yenilikçi çözümler ve alternatif hizmet modellerinin uygulanması olasıdır.

Çocuk nüfusunun son 10 yılda hızlı şekilde arttığı ve ülke ortalamasının gerisinde bir okullaşma oranında olan Şanlıurfa, Gaziantep, Adana gibi illerde kamu STK işbirliğinde projeler geliştirilebilir. Bu bölgenin geçici koruma statüsündeki Suriyeliler için de merkez olması sebebiyle pek çok uluslararası yardım kuruluşu ve STK tarafından finanse edilen projeye ev sahipliği yapması, başta AB olmak üzere uluslararası mali kaynaklardan yoğun şekilde yararlanma imkânının olması erken çocukluk eğitimine yönelik fırsatlar da sağlamaktadır. Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa ve Tekirdağ gibi çocuk nüfusunun artmakta olduğu illerde de ilave kamu yatırımına gereksinim olmakla birlikte sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan bu illerde yoksul kesimi hedef alan ve özel sektör katkısına dayalı tedbirler uygulanabilir.

Son 10 yıllık dönemde 49 ilin 0-4 yaş grubu çocuk nüfusu artış kaydederken 32 ilde çocuk nüfusunun azaldığı görülmektedir. Yozgat (11.555), Erzurum (8.639), Tokat (8.367), Sivas (7.842) ve Zonguldak (7.577) çocuk nüfusunun en fazla azaldığı illerdir. Bu illerde

kamu için yüksek finansman maliyetleri olmadan, belediyeler, kalkınma ajansları ve yerel STK'ların öncülüğünde yüzde 100 okullaşma hedefine erişmek mümkün olabilecektir. Hakkâri, Muş, Kars, Ardahan, Bitlis gibi hem okullaşma oranı düşük ve nüfus kaybeden hem de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi düşük illerde kamu müdahalesi gereklidir. Bu illerde fiziksel altyapının iyileştirilmesinin yanında öğretmen açığının giderilmesine yönelik teşvikler gündeme getirilmelidir.

Bu alanda, illerin gelişmişlik düzeyi, çocuk nüfus artış hızı ve okullaşma oranlarına göre bir teşvik sistemi tesis edilebilir. Çocuk nüfusu yüksek olan ve okullaşma oranı düşük gelişmiş illerde özel sektör yatırımları teşvik edilebilir. Bu özelliklerde olan ancak az gelişmiş illerde öğretmenlerin teşvik edilmesi ve kamu yatırımlarında öncelik verilmesi uygun olacaktır. Bu illerde ayrıca uluslararası fonların etkin kullanımı ve sivil toplumun katılımı önemlidir. Nüfus kaybeden ve ülke ortalamasının üzerinde okullaşma sağlamış illerde yerel inisiyatiflerin harekete geçirilmesiyle eğitime katılımda sürdürülebilirlik sağlanabilir.

Çocuk ve Kadın Politikaları Arasındaki İlişkilerin Güçlendirilmesi: Türkiye'de erken çocukluk dönemi politikalarını kadın politikalarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi, çalışma hayatına katılımlarının artması ve geleneksel aile yapısının aşınmasıyla çocuk bakımı ve eğitiminde de köklü dönüşümler görülmektedir. Hâlihazırda ülke kadın nüfusunun büyük bölümünün lise altı eğitim seviyesinde olması ve kadın nüfusunun yalnızca üçte birinin işgücüne katılım sağlaması, sürekli eğitim seviyesi artan kadın nüfusuyla birlikte gelecekte daha da derin dönüşümleri bünyesinde barındırmaktadır. Bakım hizmetlerinin kurumsallaşma ihtiyacı giderek artacaktır.

Kültürel değişimlerin sosyo-ekonomik dönüşümleri gecikmeli olarak takip etmesi nedeniyle, kadınların eğitim seviyesi yükselse de Türkiye'de çocuk bakımı ve erken dönem eğitiminde anne merkezli bir durum devam etmektedir. Çocuğa gündüz bakımı anne tarafından gerçekleşmekte ve babanın çok az rolü bulunmaktadır. Bu durum kadınların doğum sonrası iş hayatından uzaklaşmasına neden olmaktadır. Eğitimde cinsiyet açığından çok daha ciddi bir açığın istihdamda olmasının sebebi de evlilik ve çocuk sahipliği nedeniyle kadının işten ayrılmasıdır.

Özel bakım hizmetinin yüksek maliyeti nedeniyle kadınların çalışma hayatında yer alabilmesi için çocuk gündüz bakımevi ve kreşlerin mahalle bazında yaygınlaştırılması gerekmektedir. Eve yakın kreş/gündüz bakımevi ya da okul öncesi eğitim kurumu olmaması kurumsal bakım ve eğitim hizmetlerine erişimi azaltmaktadır. Ulaşımın zorluğu ve uygun maliyetle bakım hizmeti verilmemesi kadınların işe geri dönüşlerine olumsuz yansımaktadır. Belediyeler bu konuda hizmet sunumunu genişletici modeller üretmelidir. Erken çocukluk dönemi bakım hizmetlerinden okul öncesi eğitime geçişte koordinasyon sağlanmalı ve ailelere yönelik rehberlik ve danışmanlık hizmetleri sunulmalıdır.

Kadınların meslek edinebilmesi, ekonomik üretkenliklerinin artırılabilmesi ve çocuklar için sosyalleşme imkânı sağlaması bakımından aile destek merkezlerinin sayı ve niteliğinin artırılması gereklidir. Aile destek merkezlerinde kadınlara yönelik mesleki kurslar düzenlenmekte, kadınlar tarafından üretilen ürünler ekonomik değere dönüşebilmektedir. Eğitim ve üretim faaliyetleri süresince merkez bünyesindeki kreşlerde çocukların bakımı yapılmaktadır.

Valilikler, belediyeler, kaymakamlıklar, kalkınma ajansları, bölge kalkınma idareleri ile kamu kurumlarının il müdürlüklerinin eşgüdümünde açılan ve faaliyetlerini sürdüren pek çok aile destek merkezi bulunmaktadır. Ancak bu merkezlerin özellikle büyük kentlerin yoksul semtlerinde yaygınlaştırılması, kalite standartlarının oluşturulması, denetim ve izleme mekanizmalarının kurulması gerekmektedir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bu merkezlerle ilgili tüm iş ve işlemlerin koordinasyonunu yürütmelidir.

Bunun yanında, bu merkezlerde meslek edinen kadınların istihdamı için İŞKUR ve KOSGEB rehberlik ve danışmanlık sağlamalı, girişimcilik hibe ve kredilerinden faydalanmaları konusunda destek verilmelidir. Bu merkezlerde üretilen ürünlerin alımında başta belediyeler, kaymakamlıklar ve valilikler olmak üzere yereldeki kamu kurumları öncülük etmelidir. Bu ürünlerin teşhiri ve pazarlanması konusunda yenilikçi modeller üretilmeli, e-ticaret fırsatları etkin şekilde kullanılmalıdır.

İşyerlerinde çocuk sahibi kadınların istihdamı için kota uygulamasına geçilmeli, özel sektörü teşvik edici teşvik ve destekler sağlanmalıdır. Çalışan sayısından bağımsız olarak tüm işyerlerinin kreş açması ya da ortak kreş açılması desteklenmelidir. Hâlihazırda 150'den çok kadının çalıştığı işyerlerinde kreş veya çocuk bakım yurdu açılması gerekmektedir. Türkiye'de işyerlerinin çok büyük bir bölümünün küçük ve orta boy işletme olması bu

madde kapsamında çocuk bakımevi açılmasından işyerlerini muaf tutmaktadır. Bunun yanında, çocuk bakımevi açılmasının kadın çalışan sayısına bağlanması ayrımcı bir yaklaşımdır. Çocuk sahipliği ve bakım sorumluluğu kadın kadar erkeğin de görevidir. Çocuk bakımının kadının yükümlülüğü olduğu şeklindeki yerleşik algılara göre yapılan bu mevzuat düzenlemesinin toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde yeniden değerlendirilmesi gerekir. Eğer işyerleri tarafından çalışan sayısına göre çocuk bakımevi veya kreş açılacaksa kadın çalışan sayısından bağımsız tüm çalışan sayısına bakılmalıdır.

Kadınların çalışma hayatında karşılaştığı sorunlar arasında gebelik nedeniyle işten çıkarma ve cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığı gelmektedir. Her ne kadar İş Kanununda cinsiyet veya gebeliğe dayalı olarak işverenin işçiye farklı işlem yapamayacağı, eşit işe eşit ücret vermesi gerektiği belirtilse de (m. 5/3-5) kadınların bu gibi durumlarda eşitsiz uygulamalara maruz kaldığı görülmektedir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının bu hususta etkin denetim mekanizmaları kurması ve işvereni caydırıcı cezai tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Okul öncesi eğitimin yaygınlaşmasının önündeki engellerden birisi de kamuya ait eğitim merkezlerinde de ailelerden katkı payı alınmasıdır. Cüz'i miktarlarda da olsa ailelerden katkı payı alınması okul öncesi eğitime katılımın artırılmasına engel teşkil etmektedir. En azından beş yaş grubu çocuklarda tüm ülke genelinde okul öncesi eğitim ücretsiz olarak sunulmalıdır.

Kadınlar üzerindeki bakım yükünün azaltılması amacıyla, evlilik döneminden başlamak üzere gebelik ve doğum sonrası dönemde çocuk bakımı ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda anne-babalara yönelik bilinçlendirme ve farkındalık eğitimi verilmelidir. Çocuk bakımının kadının asli erkeğin ikincil görevi gibi görünmesine neden olan yerleşik algıların dönüştürülmesi için yazılı, sosyal ve görsel medyaya yönelik içerik üretilmeli, her eğitim kademesine uygun olacak şekilde müfredatta bu konuya yer verilmelidir. Askeriye, dini kuruluşlar, cezaevleri gibi erkeklerin toplu şekilde bulunduğu yerlerde cinsiyet eşitliği konusunda bilinçlendirici çalışmalar yapılmalıdır. Halk eğitim merkezlerinde erken çocukluk dönemi için sistematik ve müfredatı belirlenmiş eğitimler verilebilir. Yoksul bölgelerde yaşayan ailelere ev ziyaretleri yapılarak okul öncesi eğitim konusunda aileler bilgilendirilmeli, mali imkânı kısıtlı ailelere rehberlik hizmeti verilmelidir.

Kadın istihdamının artırılması ve çalışan kadınların iş hayatından kopmamaları için gerek kamu kurumlarında gerekse özel sektöre yönelik esnek istihdam modelleri geliştirilmelidir**.** Yarı zamanlı istihdam, geçici çalışma veya evden çalışma gibi AB ülkelerinde sıklıkla kullanılan ve sanayi 4.0 sonrası geleceğin mesleklerine uygun istihdam biçimleri iş ve aile hayatının uyumlaştırılması bakımından da etkili sonuçlar verecektir.

Kayıt dışı istihdam, ücretsiz aile işçiliği, asgari ücretin altında istihdam gibi kadın emeğini istismar eden ve yoksulluğu süreğen hale getiren istihdam biçimlerine kalıcı çözümler getirilmelidir. Asgari gelir programı, düşük ücretle çalışan çocuklu ailelere ilave destekler gibi farklı destek modelleriyle kadın ve çocuk yoksulluğu ile mücadele edilmeli, eğitime erişim imkânları artırılmalıdır.

Kentlerin yoksul mahallelerinde ve kırsal alanda kadınların gelir getirici faaliyetlerinin desteklenmesi ve yoksulluğun azaltılmasında kadın kooperatifleri önemli araçlardır. Kadın kooperatifleri ekonomik üretimin yanında kadınların bilinçlenmesi, hayata aktif katılım sağlaması ve çocuklarının eğitime erişimlerine de olumlu etkilerde bulunmaktadır. Hibe ve düşük faizli krediler yoluyla kooperatifler desteklenmeli, özel sektör ve STK'lar bu konuda teşvik edilmeli, aracı finansal kurumların oluşması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

AB İstatistikleri Veritabanı (2011) AB nüfus ve konut araştırması sonuçları. 17.05.2017 tarihinde erişilmiştir. http://ec.europa.eu/eurostat/web/population-and-housing-census/census-data/2011-census

Akbaş, E., & Atasü Topçuoğlu, R. (2009). Modern çocukluk paradigmasının oluşumu-eleştirel bir değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi.* Cilt 20, Sayı-1, 95-103.

Avrupa Konseyi. (2016). *Strategy for The Rights of The Child (2016-2021).* Printed by Council of Europe. 26.10.2016 tarihinde erişilmiştir. https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168066cff8

Avrupa Konseyi. (2012). *Strategy for The Rights of The Child (2012-2015).* CM(2011)171 final. Printed at the Council of Europe. 26.10.2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/CDcj/StrategyCME.pdf

Avrupa Konseyi Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi 1996. Strasburg.

Avrupa Konseyi Avrupa Sosyal Şartı (değiştirilmiş şekli) – 1996, Strasburg.

Avrupa Konseyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 1950, Strasburg.

AB Komisyonu. (2010). EUROPE 2020 *A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth.* Brussels. 21.10.2016 tarihinde erişilmiştir. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf

AB Komisyonu. (2008). Child poverty and well-being in the EU: Current status and way forward. *Office for Official Publications of the European Communities.* European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Luxemburg.

Ben-Arieh, A. The child indicators movement: Past, present and future. *Social Policy Research Group*. Paul Baerwald School of Social Work and Social Welfare. The Hebrew University of Jerusalem, İsrail. 12 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir. isci.chapinhall.org/wp-content/uploads/2011/05/2.ppt

Ben-Arieh, A. (2010). From child welfare to children well-being: The child ındicators perspective. S.B. Kamerman et. al. (Ed.), *From Child welfare to children well-being*. Springer Science and Business Media.

Ben-Arieh, A., & Frones, I. (2007). Indicators of children's well-being: What should be measured and why? *Social Indicators Research*, no. 84, 249–250. Springer Science and Business Media.

Ben-Arieh, A. (2000). Beyond welfare: Measuring and monitoring the state of children – new trends and domains. *Social Indicators Research, 52*, 235–257. Kluwer Academic Publishers.

Bennett, J. (2008). *Benchmarks for early childhood services in OECD countries*. Innocenti Working Paper, IWP-2008-02. UNICEF-Innocenti Research Centre. Floransa. 17.06.2016 tarihinde erişilmiştir. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2008_02_final.pdf

Beşpınar, F.U., & Aybars, A. İ. (2013). *Erken yaşlarda çocuk refahı ve kadın istihdamı politika belgesi*. Araştırmanın Yürütücüleri: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, UNICEF – Türkiye, Araştırmanın Diğer Ortakları: T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga), T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ankara.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 1989. Kayıt no. 27531 (yürürlüğe giriş tarihi 2 Eylül 1990).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi 1959. Karar no. 1386(XIV)

Bronfenbrenner, U. (2001). The bioecological theory of human development. In N.J. Smelser & P.B. Baltes (Ed.). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (Vol. 10, pp. 6963-6970). New York.

Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education.* Vol. 3, 2 nd Ed., pp. 1643-1647. Elsevier Sciences Ltd., Oxford-England.

Bronfenbrenner, U. Bronfenbrenner's ecological model of child development. 15.08.2016 tarihinde erişilmiştir. http://www3.uakron.edu/schulze/401/readings/BronfenbrennersEcologicalModel.pdf

Brunori, P., Ferreira, F. & Peragine, V. (2013). *Inequality of opportunity, income inequality and economic mobility*. The World Bank Development Research Group Poverty and Inequality Team. Policy Research Working Paper no. 6304. Washington D.C. 12.04.2017 tarihinde erişilmiştir. http://documents.worldbank.org/curated/en/864781468331737091/Inequality-of-opportunity-income-inequality-and-economic-mobility-some-international-comparisons

Buğra, A., & Keyder, Ç. (2013). *Sosyal politika yazıları.* Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Burgess ve ark. (2006). Up to age 7: Family background and child development up to age 7 in the Avon Longitudinal Survey of Parents and Children (ALSPAC*). CPMO Research Team.* University of Bristol. 3 Şubat 2018 tarihinde erişilmiştir. http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130321022630/https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/RR808A.pdf

Conti, G., & Heckman J. J. (2012). *The economics of child well-being.* The Institute for the Study of Labor (IZA) Discussion Paper, No. 6930. 03.03.2018 tarihinde erişilmiştir. http://ftp.iza.org/dp6930.pdf

Coulton, C. J., Fischer, & R.L., (2010). Using early childhood wellbeing indicators to influence local policy and services. S.B. Kamerman et. al. (Ed.), *From child welfare to children well-being.* Springer Science and Business Media.

Çiçek, N. (2012). Erken Cumhuriyet döneminde modern çocukluk nosyonunun görünümleri üzerine bir analiz. *Mülkiye Dergisi*, 36(4), 69-104.

Dayıoğlu, M. (2007). Türkiye'de çocuk yoksulluğu: Ölçüm yöntemleri ve yoksulluğun belirleyicileri. *TİSK Akademi Yayınları*, no. 2007/1, 82-105.

Demir Şeker, S. (2008). *Türkiye'de sosyal transferlerin yoksulluk üzerindeki etkileri.* (Uzmanlık Tezi). Mülga Kalkınma Bakanlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. Ankara.

Disk-Ar (2018) *Asgari ücret gerçeği 2019 raporu*, Disk-Ar Yayınları, İstanbul. 18.12.2018 tarihinde erişilmiştir. http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2018/12/DISK-AR-2019-Asgari-U%CC%88cret-Raporu-SON-1-Aralik-2018.pdf

Doğan, E. (2014). *Türkiye'de yoksulluğun ölçülmesi.* (Uzmanlık Tezi). Mülga Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Ankara.

Dünya Bankası. (2015). *Improving learning outcomes through early childhood development,* World Bank Group. Yayın no. 98448. 13.05.2016 tarihinde erişilmiştir.. http://www.worldbank.org/en/topic/earlychildhooddevelopment/overview#1

Dünya Bankası. (2013). *Türkiye'de erken çocukluk eğitiminin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi.* Rapor No: 77723-TR. 27.01.2017 tarihinde erişilmiştir. https://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/egitim/009.pdf

Dünya Bankası. (2010). *Life chances in Turkey: Expanding opportunities for the next generation.* Washington DC. Worldbank ECA.

Dünya Bankası. (2009). *Reshaping economic geography. World Development Report 2009*. Printed by Quebecor World. Washington D.C.

Dünya Sağlık Örgütü (2015). *Trends in maternal mortality: 1990 to 2015*. WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. 30.11.2016 tarihinde erişilmiştir.. http://data.unicef.org/wp-content/uploads/2015/12/Trends-in-MMR-1990-2015_Full-report_243.pdf

Dünya Sağlık Örgütü, Unicef & HMN (2011). *Monitoring maternal, newborn and child health: Understanding key progress indicators.* ISBN 978 92 4 150281 8. Printing: Imprimerie Chirat, France.

Ecevit, Y. (2015). Türkiye'de çocuk bakımı ve eğitimine iki paradigmadan doğru bakmak. *Geçmişten günümüze Türkiye'de kadın emeği* (ss. 185-222) (der.) Ahmet Makal ve Gülay Toksöz, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Eğitim Reformu Girişimi, & Anne Çocuk Eğitim Vakfı (2017). *Türkiye'de erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitime katılım.* İstanbul. 24.12.2018 tarihinde erişilmiştir. http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/OkulOncesiEgitimRapor.25.12.17.web_.pdf

Eğitim Reformu Girişimi, & Anne Çocuk Eğitim Vakfı (2016). *Her çocuğa eşit fırsat: Türkiye'de erken çocukluk eğitiminin durumu ve öneriler*. İstanbul. 27.01.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www.egitimreformugirisimi.org/sites/www.egitimreformugirisimi.org/files/ACEV-ERG.Rapor.21.03.16.rev1.web.pdf

Eğitim Reformu Girişimi, & Anne Çocuk Eğitim Vakfı (2013). *Erken çocukluk eğitimi ve "4+4+4" düzenlemesi,* İstanbul. 31.01.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www.egitimreformugirisimi.org/sites/www.egitimreformugirisimi.org/files/ACEV.ERG_ECE_PolitikaRaporu.pdf

Elkind, D., Schooling the postmodern child. Waldorf Library. 18.05.2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.waldorflibrary.org/images/stories/Journal_Articles/RB3101.pdf

English, R. (2009). Selling education through "culture": Responses to the market by new, non-government schools. *The Australian Educational Researcher, 36(1).*

European Comission (2015). *Creating value through open data.* DOI 10.2759/328101. https://www.europeandataportal.eu/sites/default/files/edp_creating_value_through_open_data_0.pdf

Fram, M.S., Bernal, J. & Frongillo E.A. (2015). *The measurement of food ınsecurity among children: Review of literature and concept note*, Innocenti Working Paper No.2015-08, UNICEF Office of Research, Florence. 06.10.2016 tarihinde erişilmiştir.. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/Food%20security.pdf

Ferreira, F. H. G., Messina, J., Rigolini, J., López-Calva, L., Lugo, M. A & Vakis, R. (2013). *Economic mobility and the rise of the Latin American middle class.* Washington, DC: World Bank. doi: 10.1596/978-0-8213-9634-6.

Gazi Üniversitesi. (2011). Türkiye'de 6-17 aylık çocuklarda ve annelerinde hemoglobin ferritin D-vitamini düzeyi ve demir eksikliği anemisi durum belirleme yürütülen programların değerlendirilmesi araştırması. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 873. Ankara.

Gordon, D., Nandy, S., Pantazis, C., Pemberton, S., & Townsend, P. (2003). *The distribution of child poverty in the developing world*, Centre for International Poverty Research, University of Bristol, İngiltere.

Green W. (2000). *Econometric analysis*. Second edition, New Jersey, Printice Hall.

Gujarati, D. N. (2001). *Temel ekonometri*, Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Güdek, M. (2012), *Modernleşme döneminde Osmanlı'da çocuk eğitimi ve literatürü*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güriş, S. (2015). Panel veri ve panel veri modelleri, *STATA ile panel veri modelleri* (ss.1-38), (der.) Selahattin Güriş, İstanbul: Der Yayınları.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2014). *2013 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga) ve TÜBİTAK. Ankara, Türkiye.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009). *Türkiye nüfus ve sağlık araştırması, 2003.* Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Avrupa Birliği. Ankara, Türkiye.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2004). *Türkiye nüfus ve sağlık araştırması, 2008.* Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK. Ankara, Türkiye.

Hakkı, İ. (1933). *İçtimai mektep nazariyesi ve prensipleri*. Semih Lütfi: Sühulet Kütüphanesi. İstanbul.

Heckman, J.J. (2008). Role of ıncome and family ınfluence on child outcomes. *Annals of the New York Academy of Sciences.* Doi no: 10.1196/annals.1425.031.

Heckman, J.J., & Mosso S. (2014). *The economics of human development and social mobility.* The Institute for the Study of Labor (IZA) Discussion Paper. No. 8000. 10.03.2018 tarihinde erişilmiştir. http://ftp.iza.org/dp8000.pdf

Heywood, C. (2003). *Baba bana top at: Batı'da çocukluğun tarihi.* İstanbul: Kitap Yayınevi Ltd.

House, O. (2006). *Çocuk psikolojisi.* Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

İlkkaracan, İ. (2015). Türkiye'de kadın istihdam sorununa farklı bir yaklaşım, *Geçmişten günümüze Türkiye'de kadın emeği* (ss. 169-183) (der.) Ahmet Makal ve Gülay Toksöz, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Jenks, C. (1997). *Childhood.* Londra ve NY: Routledge Publishing.

Johnston, J., & Dinardo J. (1997). *Econometric methods*, New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.

Kadir Has Üniversitesi (2018). *Türkiye'de toplumsal cinsiyet ve kadın algısı araştırması 2018.* Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi. 19.12.2018 tarihinde erişilmiştir. http://www.khas.edu.tr/kadin/134

Karagöl, E. T., & Dama, N. (2015). Geçmişten günümüze sosyal yardımlar. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları.* Sayı: 139. 02.08.2017 tarihinde erişilmiştir. https://www.setav.org/gecmisten-gunumuze-sosyal-yardimlar/

Köksal, D. (1997). Ulusun çocukluğu. *Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 40, Cilt 7*, 9.

Lauer, C. & Beblo, M. (2002). *Intergenerational poverty dynamics in Poland: Family background and children's educational attainment during transition*. ZEW Discussion Papers 02-34, ZEW - Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung / Center for European Economic Research.

Lippman, L. (2004). *Indicators of child, family, and community connection*. Washington, DC: US Department of Health and Human Services, Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation.

Lippman, L., Moore, A. K., & McIntosh, H. (2009). *Positive indicators of child well-being: A conceptual framework, measures and methodologıcal ıssues,* Innocenti Working Paper, IWP-2009-21, UNICEF Innocenti Research Centre. Floransa. 03.04.2016 tarihinde erilmiştir. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2009_21.pdf

Müderrisoğlu, S., Semerci, P. U., Çakar, B. Y., Karatay, A.,& Akkan, B.E. (2013). *Çocuk refahı belgesi*. T.C. Kalkınma Bakanlığı ve UNICEF – Türkiye Temsilciliği. Ankara, Türkiye.

Martorano, B., Natali, L., Neubourg C., & Bradshaw, J. (2013). *Child well-being in advanced economies in the late 2000s.* Office of Research Working Paper, WP-2012-01, UNICEF – Office of Research – Innocenti. Floransa.17 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2013_1.pdf

Montessori, M. (2015). *Emici zihin*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Natali, L., Martorano, B., Handa, S., Holmqvist, G., & Chzhen, Y., (2014). *Trends in child well-being in European Union countries during the great recession,* Office of Research Working Paper, WP-2014-10, UNICEF, Floransa. 11.02.2016 tarihinde erişilmiştir. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2014_10.pdf

Neubourg, C., Bradshaw, J., Chzhen, Y., Main, G., Martorano, B., & Menchinid. L. (2012). *Child deprivation, multidimensional poverty and monetary poverty in Europe*, Innocenti Working Paper No: 2012-02, UNICEF, Floransa. 14.02.2016 tarihinde erişilmiştir. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2012_02.pdf

Noll, Heinz-Herbert (2002). Social indicators and quality of life research: Background, achievements and current trends. Published in: Genov, Nicolai (Ed.) *Advances in sociological knowledge over half a century.* Paris: International Social Science Council.

OECD. (2015). *How's life? 2015: Measuring well-being*. OECD Publishing. Paris. 12.05.2017 tarihinde erişilmiştir. http://dx.doi.org/10.1787/how_life-2015-en

OECD (2011). *Quality of life: compendium of OECD well-being indicators.* 26.05.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www.oecd.org/std/47918063.pdf

OECD. (2009). *Doing better for children*. Paris: OECD Publishing, 20 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir. http://dx.doi.org/10.1787/9789264059344-4-en

OECD (2006). *Competitive cities in the global economy.* Paris: OECD Publishing.

OECD (1998). *Human capital investment: An international comparison.* Paris: OECD Publishing.

OECD (1997). *International benchmarking experiences from OECD countries*. Kopenhag. 01.03.2019 tarihinde erişilmiştir. http://www.oecd.org/governance/budgeting/1902957.pdf

OECD. *İstatistik veritabanı.* https://stats.oecd.org/

Ogunyika, E.K., & Tang, B. (2013). The role of econometrics data analysis method in the social sciences (education) research. *Journal of Education and Practice*. ISSN 2222-1735 (Paper) ISSN 2222-288X (Online), Vol.4, No.7, 159-167.

Özbek, N. (2000). Osmanlı İmparatorluğunda sosyal yardım uygulamaları 1839-1918. *Toplum ve Bilim, no. 83* (1999/2000), 111-132.

Öztan, G. G. (2011). *Türkiye'de çocukluğun politik inşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, M. O., & Uluşahin, A. (2011). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Cilt I-II, Yenilenmiş 11. baskı. Ankara: Tuna Matbaacılık. s. 94-117, 736-821.

Moss, P. (2001). Beyond early childhood education and care. *Paper presented to OECD conference:* Starting Strong: Early childhood education and care, Stockholm, June 13–15.

Piaget, J. (2011). *Çocukta akıl yürütme ve karar verme*. Ankara: Palme Yayıncılık.

PwC (2018). *Çalışma hayatında cinsiyet eşitliği araştırması*. 21.12.2018 tarihinde erişilmiştir. https://www.pwc.com.tr/tr/Hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/yayinlar/calisma-hayatinda-cinsiyet-esitligi/pwc-calisma-hayatinda-cinsiyet-esitligi-arastirmasi.pdf

Saraçoğlu, D. Ş., & Karaoğlan, D. (2016). *Early childhood development and human capital formation: The case of Turkey in global perspective*. Economic Research Center (ERC) Working Papers in Economics 16/05.

Schafer, C. (2005). *Ömür törpüsü mü? Bal küpü mü?* İstanbul: Sistem Yayıncılık No: 526.

Semerci, P. U., Müderrisoğlu, S., Karatay, A., Akkan, B. E., Kılıç, Z., Oy, B., & Uran, Ş. (2012). *Eşitsiz bir toplumda çocukluk.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. (2016). Türkiye'deki Suriyelilerin eğitiminde yol haritası fırsatlar ve zorluklar. *SETA Yayınları* no. 69. ISBN: 978-605-4023-78-3. 31.03.2017 tarihinde erişilmiştir. https://setav.org/assets/uploads/2016/10/SuriyelilerinEgitimi.pdf

Sylva, K., Melhuish, E., Sammons P., Siraj-Blatchford, I., Taggart B., & Elliot K. (2004), *The effective provision of pre-school education (EPPE) project: Findings from the pre-school period*. Institute of Education. University of London.

Tarı, R. (2002) *Ekonometri.* Alfa Yayınları: 609. İstanbul.

Tatoğlu, F. (2013) *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*. 2. Baskı. Beta Yayınları.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2017). 2016 yılı faaliyet raporu. 03.08.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www.aile.gov.tr/data/58b58e4c691407119c139239/2016%20%20Faaliyet%20Raporu.pdf

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, & Hacettepe Üniversitesi (2015). *Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması.* ISBN: 978-605-4628-75-9. Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık. 06.02.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/KKSA-TRAnaRaporKitap26Mart.pdf

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, & UNICEF Türkiye Temsilciliği (2014). *Türkiye'de Şartlı Nakit Transferi Programının İyileştirilmesine Yönelik Politika Belgesi.* 04.08.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www.unicef.org.tr/bilgimerkezidetay.aspx?id=10145

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2013). *Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2013-2017).* Ankara.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Koruyucu Aile Yönetmeliği 14/12/2012 (28497 sayılı T.C. Resmi Gazetede yayınlanmıştır)

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2012). *Türkiye'de uygulanan Şartlı Nakit Transferi Programı'nın fayda sahipleri üzerindeki etkisinin nitel ve nicel olarak ölçülmesi projesi.* 08/08/2017 tarihinde erişilmiştir. http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/data/5429198a369dc32358ee29b9/Turkiyede_Uygulanan_SNT_Programinin_Etkisinin_Olculmesi_Projesi_Final_Raporu_-_TR.pdf

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (mülga). (2013). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008–2013).* ISBN 978-975-19-4359-0. 08.06.2017 tarihinde erişilmiştir. http://kadininstatusu.aile.gov.tr/ulusal-eylem-planlari

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (mülga). (2009). *Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet.* ISBN: 978-975-19-44-98-6. Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık. 06.02.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TKAA2008-AnaRapor.pdf

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (2017). *2016 Yılı Programı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (2016). *2015 Yılı Programı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (2014a). *Onuncu Kalkınma Planı Çocuk Çalışma Grubu Raporu*. Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (2014b). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023.* Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018).* Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*. Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (1995) *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000),* Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (1995). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1995),* Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989),* Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (1984). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983),* Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977),* Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972),* Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga). (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967),* Ankara.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2016). *Milli eğitim istatistikleri: Örgün eğitim 2015/'16.* Strateji Geliştirme Başkanlığı. ISSN: 1300-0993. Ankara. 28 Mayıs 2016 tarihinde erişilmiştir. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_03/30044345_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2015_2016.pdf

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2015). *Milli Eğitim Bakanlığı 2015-2019 Stratejik Planı*. Ankara. 24.12.2018 tarihinde erişilmiştir. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/10052958_10.09.2015sp17.15imzasz.pdf

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2015). *Milli eğitim istatistikleri: Örgün eğitim 2014/'15.* Strateji Geliştirme Başkanlığı. ISSN: 1300-0993. Ankara. 11.02.2016 tarihinde erişilmiştir. http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2014_2015.pdf

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2014). *Milli eğitim istatistikleri: Örgün eğitim 2013/'14.* Strateji Geliştirme Başkanlığı. ISSN: 1300-0993. Ankara. 09.01.2016 tarihinde erişilmiştir. http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2013_2014.pdf

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2009). *Milli Eğitim Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı*. Ankara. 24.12.2018 tarihinde erişilmiştir. https://sgb.meb.gov.tr/Str_yon_planlama_V2/MEBStratejikPlan.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2016). *Sağlık istatistikleri yıllığı 2015*. Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü. Ankara. 06.01.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www.sagem.gov.tr/dosyalar/SIY_2015.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2015). *Sağlık istatistikleri yıllığı 2014*. Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü. Ankara. 14.03.2016 tarihinde erişilmiştir. http://ekutuphane.sagem.gov.tr/kitaplar/saglik_istatistikleri_yilligi_2014.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2014). *Sağlık istatistikleri yıllığı 2013*. Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü. Ankara. 15.03.2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.saglik.gov.tr/Eklenti/5112,saglik-istatistik-yilligi-2013pdf.pdf?0

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2013). *Sağlık istatistikleri yıllığı 2012*. Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü. Ankara. 12.02.2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.saglik.gov.tr/Eklenti/5111,istaturk2012pdf.pdf?0

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2012). *Sağlık istatistikleri yıllığı 2011*. Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü. Ankara. 12.02.2016 tarihinde erişilmiştir. http://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/siy_2011.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı, & Hacettepe Üniversitesi (2014). *Türkiye beslenme ve sağlık araştırması 2010: Beslenme durumu ve alışkanlıklarının değerlendirilmesi sonuç raporu.* Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü. ISBN: 978-975-590-483-2. Yayın No: SB-SAG-2014/0. Ankara.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2008). *Türkiye sağlıkta dönüşüm programı ve temel sağlık hizmetleri (Kasım 2002–2008).* Baş Editör: Prof. Dr. Recep AKDAĞ. Yayın No: 770. Ankara.

Temiz Hava Hakkı Platformu. (2016). *Türkiye'de hava kirliliği: Kara rapor*. 09.03.2017 tarihinde erişilmiştir. http://enerjimasasi.org/reportUpload/201608021208206137.pdf

Tekeli, İ. (2011a). *Sosyal sistem yazıları.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (2011b). *Anadolu'da yerleşme sistemi ve yerleşme tarihleri.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (2010). *Mekânsal ve toplumsal olanın bilgibilimi yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, modernite ve Türkiye'nin kent planlama tarihi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tezcan, M. (1993). Postmodernizm ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Sayı: 1 Cilt: 26,* 39-50. 18.05.2016 tarihinde erişilmiştir. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/498/5920.pdf

Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. (2015). *Temel yenidoğan bakımı*. Çocuk ve Ergen Sağlığı Daire Başkanlığı. Ankara.

Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. *Bebek, çocuk, ergen izlem protokolleri*. Çocuk ve Ergen Sağlığı Daire Başkanlığı. Ankara. 25.01.2017 tarihinde erişilmiştir. http://cocukergen.thsk.saglik.gov.tr/Dosya/Dokumanlar/Kitaplar/b_c_e_i_p/bebek_cocuk_ergen_izlem_protokolleri.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi veritabanı. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059

Türkiye İstatistik Kurumu. Aile istatistikleri veritabanı. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21523

Türkiye İstatistik Kurumu. Bölgesel göstergeler veritabanı. https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/

Türkiye İstatistik Kurumu. Çocuk istatistikleri veritabanı http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13488

Türkiye İstatistik Kurumu. Doğum istatistikleri veritabanı http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30696

Türkiye İstatistik Kurumu. Eğitim istatistikleri veritabanı. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018

Türkiye İstatistik Kurumu. Gelir ve yaşam koşulları araştırması veritabanı. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011

Türkiye İstatistik Kurumu. İşgücü istatistikleri veritabanı. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

Türkiye İstatistik Kurumu. Yaşam memnuniyeti istatistikleri veritabanı. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068

Türkiye İstatistik Kurumu. (2017) Aile yapısı araştırması-2016. 02.16.2018 tarihinde erişilmiştir. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869

Türkiye İstatistik Kurumu. (2016). TÜİK istatistiklerle aile-2015. 08.09.2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21523

Türkiye İstatistik Kurumu. (2016). İllerde yaşam endeksi-2015. Ankara. 11 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561

Türkiye İstatistik Kurumu. (2015*). İstatistiklerle çocuk-2014*. Ankara: TÜİK Matbaası. 15 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=269

Türkiye İstatistik Kurumu. (2013). Nüfus ve konut araştırması 2011. 09.21.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843

Türkiye İstatistik Kurumu. (2013). *Çalışan çocuklar 2012*. Yayın no. 4113. Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (eski Devlet İstatistik Enstitüsü). *1960 yılı genel nüfus sayım sonuçları*. Yayın no. 452. Ankara.

UNICEF. (2016). Clear the air for children: *The impact of air pollution on children*. ISBN: 978-92-806-4854-6. 10.03.2017 tarihinde erişilmiştir. https://www.unicef.org/publications/index_92957.html

UNICEF, & World Health Organization (2015). *Progress on sanitation and drinking water: 2015 Update and MDG assessment.* WHO Publications. ISBN 9 789241 509145.

UNICEF. (2014a). *The State of the world's children 2015: Reimagine the future: Innovation for every child.* New York. 12.17.2017 tarihinde erişilmiştir. http://sowc2015.unicef.org

UNICEF. (2014b). *Türkiye'de çocukların gözünden çocuğun iyi olma hali alanlarının ve göstergelerinin tanımlanması ve değerlendirilmesi*. 15 Ağustos 2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.unicef.org.tr/bilgimerkezidetay.aspx?id=10164

UNICEF. (2014c). Çocuk dostu şehirler. 14.01.2019 tarihinde erişilmiştir. http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/CFC%20Catalogue-TR.pdf

UNICEF. (2012). *Measuring child poverty: New league tables of child poverty in the world's rich countries*, Report Card no. 10, Floransa. 13 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc10_eng.pdf

UNICEF. (2011). *Türkiye'de çocukların durumu raporu*. 22 Eylül 2016 tarihinde erişilmiştir. http://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/egitim/032.pdf

UNICEF Türkiye Temsilciliği. *Haydi çocuklar aşıya*. 22 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.unicef.org/turkey/pdf/_ec5.pdf

UNICEF. *Early childhood development: The key to full and productive life*. 12.05.2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.unicef.org/dprk/ecd.pdf

UNICEF (2016). *Fairness for children: A league table of inequality in child well-being in rich countries*. Report Card No. 13. Floransa. 13 Nisan 2017 tarihinde erişilmiştir. https://www.unicef-irc.org/publications/830/

UNICEF *İstatistik veritabanı*. http://data.unicef.org/

UNICEF Innocenti Research Centre. (2018). *An unfair start: Inequality in children's education in rich countries.* Report Card No. 8. Floransa. 21.05.2019 tarihinde erişilmiştir. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/an-unfair-start-inequality-children-education_37049-RC15-EN-WEB.pdf

UNICEF Innocenti Research Centre. (2008). *The child care transition: A league table of early childhood education and care in economically advanced countries.* Report Card No. 8. Floransa. 11 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc8_eng.pdf

UNICEF Innocenti Resarch Center. (2004*). Building child friendly cities: A framework for action.* 14.01.2019 tarihinde erişilmiştir. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/cfc-framework-eng.pdf

UNICEF Innocenti Research Centre. (2000). *A league table of child poverty in rich nations.* Innocenti Report Card No.1, Floransa, 2 Nisan 2016 tarihinde erişilmiştir. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/repcard1e.pdf

Üstel, F. (2014). *Makbul vatandaşın peşinde.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Woodrow, C., & Press, F. (2007). (Re)Positioning the child in the policy/ politics of early childhood. *Educational Philosophy and Theory, Vol. 39, No. 3.* Doi no. 10.1111/j.1469-5812.2007.00328

World Economic Forum (2016). *The global gender gap report 2016.* Geneva – Switzerland. Doi no. 978-1-944835-05-7. 18.04.2017 tarihinde erişilmiştir. http://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf

EK-A: İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLANDIRMASI

Bakanlar Kurulu Kararı

Karar Sayısı: 2002/4720

Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke çapında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanmasına ilişkin ekli Kararın yürürlüğe konulması; Devlet Bakanlığı'nın 12/8/2002 tarihli ve 1400 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu'nca 28/8/2002 tarihinde kararlaştırılmıştır.

28/08/2002 Tarihli ve 2002/4720 Sayılı
Kararnamenin Eki

KARAR

Madde 1- Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke genelinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması tanımlanmıştır.

Madde 2- İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasında iller "Düzey 3" olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak "Düzey 1" ve "Düzey 2" olarak gruplandırılmak suretiyle hiyerarşik İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmıştır.

Madde 3- "Düzey 3" kapsamındaki İstatistiki Bölge Birimleri 81 adet olup il düzeyindedir. Her il bir İstatistiki Bölge Birimini tanımlamaktadır.

"Düzey 2" İstatistiki Bölge Birimleri, "Düzey 3" kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 26 adettir.

"Düzey 1" İstatistiki Bölge Birimleri ise "Düzey 2" İstatistiki Bölge Birimlerinin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 12 adettir.

Bu Kararın yayımı tarihinden sonra kurulacak iller, yeni bir düzenleme yapılıncaya kadar daha önce dâhil olduğu İstatistiki Bölge Birimi içinde değerlendirilecektir.

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması kodlandırılmış olup, ekli (1) sayılı cetvelde gösterilmiştir.

Madde 4- Tüm kamu kurum ve kuruluşlarınca; bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması ve bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi gibi çalışmalarda, bu Karar ile belirlenen İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması esas alınacaktır.

Madde 5- Bu Kararın uygulanmasında ortaya çıkacak tereddütleri gidermeye Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı yetkilidir.

Madde 6- Bu Karar yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 7- Bu Karar hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

I Sayılı Cetvel

KOD	**DÜZEY 1**	**DÜZEY 2**	**DÜZEY 3**
TR			**TÜRKİYE**
TR1	İstanbul		
TR10		İstanbul	
TR100			İstanbul
TR2	Batı Marmara		
TR21		Tekirdağ	
TR211			Tekirdağ
TR212			Edirne
TR213			Kırklareli
TR22		Balıkesir	
TR221			Balıkesir
TR222			Çanakkale
TR3	Ege		
TR31		İzmir	
TR310			İzmir
TR32		Aydın	
TR321			Aydın
TR322			Denizli
TR323			Muğla
TR33		Manisa	
TR331			Manisa
TR332			Afyon
TR333			Kütahya
TR334			Uşak

KOD	DÜZEY 1	DÜZEY 2	DÜZEY 3
TR4	Doğu Marmara		
TR41		Bursa	
TR411			Bursa
TR412			Eskişehir
TR413			Bilecik
TR42		Kocaeli	
TR421			Kocaeli
TR422			Sakarya
TR423			Düzce
TR424			Bolu
TR425			Yalova
TR5	Batı Anadolu		
TR51		Ankara	
TR510			Ankara
TR52		Konya	
TR521			Konya
TR522			Karaman
TR6	Akdeniz		
TR61		Antalya	
TR611			Antalya
TR612			Isparta
TR613			Burdur
TR62		Adana	
TR621			Adana
TR622			Mersin
TR63		Hatay	
TR631			Hatay
TR632			Kahramanmaraş
TR633			Osmaniye
TR7	Orta Anadolu		
TR71		Kırıkkale	
TR711			Kırıkkale
TR712			Aksaray
TR713			Niğde
TR714			Nevşehir
TR715			Kırşehir
TR72		Kayseri	
TR721			Kayseri
TR722			Sivas
TR723			Yozgat

KOD	DÜZEY 1	DÜZEY 2	DÜZEY 3
TR8	Batı Karadeniz		
TR81		Zonguldak	
TR811			Zonguldak
TR812			Karabük
TR813			Bartın
TR82		Kastamonu	
TR821			Kastamonu
TR822			Çankırı
TR823			Sinop
TR83		Samsun	
TR831			Samsun
TR832			Tokat
TR833			Çorum
TR834			Amasya
TR9	Doğu Karadeniz		
TR90		Trabzon	
TR901			Trabzon
TR902			Ordu
TR903			Giresun
TR904			Rize
TR905			Artvin
TR906			Gümüşhane
TRA	Kuzeydoğu Anadolu		
TRA1		Erzurum	
TRA11			Erzurum
TRA12			Erzincan
TRA13			Bayburt
TRA2		Ağrı	
TRA21			Ağrı
TRA22			Kars
TRA23			Iğdır
TRA24			Ardahan

KOD	DÜZEY 1	DÜZEY 2	DÜZEY 3
TRB	Ortadoğu Anadolu		
TRB1		Malatya	
TRB11			Malatya
TRB12			Elazığ
TRB13			Bingöl
TRB14			Tunceli
TRB2		Van	
TRB21			Van
TRB22			Muş
TRB23			Bitlis
TRB24			Hakkâri
TRC	Güneydoğu Anadolu		
TRC1		Gaziantep	
TRC11			Gaziantep
TRC12			Adıyaman
TRC13			Kilis
TRC2		Şanlıurfa	
TRC21			Şanlıurfa
TRC22			Diyarbakır
TRC3		Mardin	
TRC31			Mardin
TRC32			Batman
TRC33			Şırnak
TRC34			Siirt

EK-B: GRANGER NEDENSELLİK TEST SONUÇLARI

Pairwise Granger Causality Tests
Date: 03/30/18 Time: 18:02
Sample: 2009 2013
Lags: 2

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
IO does not Granger Cause ELNO	243	6.91561	0.0012
ELNO does not Granger Cause IO		2.79428	0.0632
KLNO does not Granger Cause ELNO	243	4.83791	0.0087
ELNO does not Granger Cause KLNO		2.03747	0.1326
O_OO does not Granger Cause ELNO	243	0.03224	0.9683
ELNO does not Granger Cause O_OO		10.6425	4.E-05
SO does not Granger Cause ELNO	243	14.2429	1.E-06
ELNO does not Granger Cause SO		11.6883	1.E-05
KLNO does not Granger Cause IO	243	3.56313	0.0299
IO does not Granger Cause KLNO		8.19693	0.0004
O_OO does not Granger Cause IO	243	1.09900	0.3349
IO does not Granger Cause O_OO		4.19503	0.0162
SO does not Granger Cause IO	243	0.39277	0.6756
IO does not Granger Cause SO		1.70750	0.1835
O_OO does not Granger Cause KLNO	243	1.08021	0.3412
KLNO does not Granger Cause O_OO		10.4900	4.E-05
SO does not Granger Cause KLNO	243	4.99476	0.0075
KLNO does not Granger Cause SO		8.45106	0.0003
SO does not Granger Cause O_OO	243	1.92519	0.1481
O_OO does not Granger Cause SO		3.20094	0.0425

EK-C: TEZ FOTOKOPİSİ İZİN FORMU

ENSTİTÜ

Fen Bilimleri Enstitüsü ☐

Sosyal Bilimler Enstitüsü ■

YAZARIN

Soyadı : ÖZSAN

Adı : Mehmet Emin

Bölümü : Sosyal Politika

TEZİN ADI: Türkiye'de Çocuk Refahının Mekânsal Analizi: Erken Çocukluk Dönemi İçin Yöntemsel Bir Yaklaşım

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans ☐ Doktora ■

1. Tezimin tamamından kaynak gösterilmek şartıyla fotokopi alınabilir. ■
2. Tezimin içindekiler sayfası, özet, indeks sayfalarından ve/veya bir bölümünden kaynak gösterilmek şartıyla fotokopi alınabilir. ☐
3. Tezimden bir (1) yıl süreyle fotokopi alınamaz. ☐

TEZİN KÜTÜPHANEYE TESLİM TARİHİ: …../…../2019

EK-D: ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Soyadı, Adı	: ÖZSAN, Mehmet Emin
Uyruğu	: T.C.
Doğum Tarihi	: 31.08.1980
Doğum Yeri	: Ankara
Telefon	: 0 312 201 66 21
e-posta	: mehmeteminozsan@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Doktora	AYBÜ Sosyal Politika	2019
Yüksek Lisans	Cornell University MPA	2009
Lisans	ODTÜ Siyaset Bil. & Kamu Yön.	2002

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Yer	Görev
2018-…	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Uzman
2011-2018	Kalkınma Bakanlığı	Uzman
2003-2011	Devlet Planlama Teşkilatı	Planlama Uzmanı

YABANCI DİLLER

İngilizce (çok iyi) Fransızca (orta)

ÖDÜLLER

- Phi Alpha Alpha Onur Ödülü, The Honorary Society for Public Policy & Administration, Cornell Üniversitesi, 2009.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından Cornell Üniversitesi'ndeki lisansüstü eğitimin tam burslu olarak desteklenmesi, Ağustos 2007 – Ağustos 2009.

AKADEMİK ÇALIŞMALAR ve YAYINLAR

Tezler

ÖZSAN, Mehmet Emin, *Küresel Rekabetçi Metropoller: İstanbul Örneği,* T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara, 2010.

ÖZSAN, Mehmet Emin, *Regional Development and the Analysis of Regional Trade in Turkey,* Cornell University - Cornell Institute of Public Affairs, New York, 2009.

Kitaplar ve Raporlar

ÖZSAN, Mehmet Emin, Kamil TAŞCI, Mustafa Caner MEYDAN, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*, Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 2013.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Prof. Dr. Erinç YELDAN, Kamil TAŞCI, Doç. Dr. Ebru VOYVODA, *Orta Gelir ve Yoksulluk Tuzağından Çıkış Yolunda Türkiye Cilt II: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış İçin Çözüm Stratejileri,* TÜRKONFED, 2013.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Prof. Dr. Erinç YELDAN, Kamil TAŞCI, Doç. Dr. Ebru VOYVODA, *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt I: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz*, TÜRKONFED, 2012.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Prof. Dr. Erinç YELDAN, Kamil TAŞCI, *SÜTAŞ Aksaray Entegre Tesisleri Yatırımının Ekonomik Etki Analizi*, SÜTAŞ Bilimsel Araştırmalar Yayın Dizisi 2012/06/001, İstanbul, 2012.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Rasim AKPINAR, Kamil TAŞCI, *Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.

Makaleler

ÖZSAN, Mehmet Emin, Rasim, AKPINAR, Kamil TAŞCI, "Innovative and Competitive Structure of Regional Economies in Turkey", *Growth and Change,* 2012.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Rasim, AKPINAR, Kamil TAŞCI, "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hayvancılık Sektörünün Rekabet Edebilirliğinin Analizi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-3*, 2012.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Prof. Dr. Erinç YELDAN, Kamil TAŞCI, "Türkiye'de İstihdam-Büyüme İlişkisi Üzerine Bölgesel Hesaplanabilir Genel Denge Uygulaması", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Yayın No: 32, Ankara, 2012.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Rasim AKPINAR, Kamil TAŞCI, "Metropoliten Bölgelerin Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörlere Teorik Bir Bakış", *Akademik Bakış Dergisi*, 2011.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Kamil TASCI, Hakan ERTEN, "Impacts of Transportation Investments on Turkish Regional Economies: Market Potential Analysis", *Background Paper*, The World Bank, Ankara, 2011.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Kamil TASCI, Hakan ERTEN, "Transportation Infrastructure Public Investments Economic Impact Analysis: A CGE Model Application for Turkey", *Background Paper,* The World Bank, Ankara, 2011.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Kamil TASCI, "Bölgesel Hoşnutsuzluk Endeksi", 12. Uluslararası Ekonometri Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu, Denizli, 2011.

ÖZSAN, Mehmet Emin, Dr. Metin ÖZASLAN, "Küresel Kentler ve Ülkemiz Metropollerinin Küresel Kent Hiyerarşisindeki Yeri", TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2010.